ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1

TOMUL 27
IANUARIE — MARTIE
1976

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la Întreprinderea ILEXIM, Serviciul export-import presă, Calea Griviţei nr. 64–66, P.O.B. 2001, telex 011226, Bucureşti, România.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I.C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 27 Nr. 1 1976

SUMAR

SCIVA, tomul 27, nr. 1 Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 1—134

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 27 | Nº 1 | 1976

SOMMAIRE

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 1 — 134

CONSIDERAȚII ARHEOLOGICE, GEOCRONOLOGICE ȘI PALEOCLIMATICE PRIVIND AȘEZAREA RIPICENI-IZVOR

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU, ANA CONEA, MARIN CÂRCIUMARU,
VENERA CODARCEA, ALEXANDRU V. GROSSU, | RADU POPOVICI |

Prin întinderea, bogăția și succesiunea dovezilor de locuire, așezarea din punctul „La Izvor", aflată la circa 1 200 m nord de satul Ripiceni (jud. Botoșani) și la aproximativ 200 m nord de versantul nordic al colinei calcaroase „Stînca Ripiceni", reprezintă una din cele mai importante stațiuni paleolitice din țara noastră. Primele sondaje în acestă așezare au fost efectuate în perioada 1929—1930 de către N. N. Moroșan [1]. Reluate după 30 de ani (1961), cercetările de aici s-au succedat cu unele întreruperi (1965, 1966, 1973) pînă în toamna anului 1975. Suprafața săpată în acești ultimi 15 ani [2] însumează circa 3 000 m², în unele porțiuni atingîndu-se calcarele de bază ale terasei aflate la aproximativ 13 m.

În cele ce urmează vor fi prezentate succint cîteva observații privind atît stratigrafia așezării, cît și materialul arheologic și faunistic (fauna mamalogică)[3], precum și unele considerații referitoare la litologie, paleopedologie, palinologie, mineralogie, la fauna malacologică și paleofloră. Pentru unele niveluri de locuire au fost indicate și datele absolute obținute pe baza analizelor de C_{14}[4].

CONSIDERAȚII ARHEOLOGICE

de ALEXANDRU PĂUNESCU

Din punct de vedere arheologic au fost identificate următoarele depuneri de locuire :

1 Nivelul premusterian, gros de circa 30—50 cm, este situat la limita superioară a pietrișurilor de terasă. S-a constatat că în zona dinspre fruntea terasei, aflată în partea de est a suprafeței săpate, nivelul premusterian se găsește imediat sub nivelul musterian, în schimb în zona de

[1] N. N. Moroșanu, Anuarul Institutului geologic al României, 19, 1938, p. 33—52.

[2] Al. Păunescu, Dacia, N.S. 9, 1965, p. 5—31; săpăturile executate de Al. Păunescu s-au desfășurat în perioada 1961—1964; 1967—1972 și 1974—1975.

[3] Resturile de faună fosilă din toate depunerile de locuire paleolitice au fost determinate preliminar de către paleontologul Alexandra Bolomey.

[4] Analizele de C_{14} au fost efectuate de Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie-Bereich Ur- und Frühgeschichte (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin).

S C I V A, tomul 27, nr. 1, București, ian.—mar. 1976, p. 5—21

vest între nivelul premusterian şi cel musterian se interpune o pătură fină de nisipuri stratificate, sterile din punct de vedere arheologic. Piesele descoperite constau din cîteva aşchii lucrate atît în tehnică Levallois, cît şi clactoniană, ele aflîndu-se într-o poziţie secundară, cu un grad mai mare sau mai mic de rulare (fig. 1).

Resturile faunistice sînt destul de sărace şi aparţin lui *Bos* s. *Bison* şi *Mammuthus primigenius*.

2 Nivelul musterian I are o grosime de circa 35—90 cm. Inventarul litic descoperit constă din aşchii Levallois tipice sau atipice, vîrfuri Levallois, vîrfuri musteriene, racloare simple drepte convexe, duble, dejété, piese cu scobitură (encoches), denticulate etc.

Fauna este reprezentată prin *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Rangifer tarandus*, *Megaloceros*, *Equus cabalus fossilis*, *Asinus hydruntinus*, *Ursus spelaeus* şi *Canis lupus*.

În acest nivel s-au găsit cîteva complexe de pietre calcaroase asociate cu resturi faunistice şi piese de silex.

3 Nivelul musterian II, gros de circa 55—90 cm, este mai bogat în ceea ce priveşte numărul pieselor de silex decît stratul subiacent. Au fost identificate racloare simple drepte sau convexe, duble, aşchii Levallois tipice sau atipice, vîrfuri Levallois, piese denticulate etc.

Resturile osteologice descoperite aparţin în cea mai mare parte lui *Mammuthus primigenius*. În afară de acesta s-au întîlnit : *Equus caballus fossilis*, *Bison priscus*, *Bos* s. *Bison*, cf. *Megaloceros*, *Crocuta spelaea*, *Canis lupus*.

4 Nivelul musterian III, gros de circa 40—90 cm, se întinde pe toată suprafaţa săpată. El cuprinde vetre de foc bogate în oase mărunte carbonizate, care dovedesc folosirea osului drept combustibil. Acest nivel conţine un inventar litic mai bogat decît cel din nivelul precedent avînd însă aceleaşi tipuri de unelte lucrate pe aşchii.

Fauna este dominată de *Mammuthus primigenius*, alături de *Megaloceros*, *Rangifer tarandus*, *Bos* s. *Bison*, *Coelodonta antiquitatis*, *Alces alces*, *Cervus* sp.

Pe baza determinărilor de C_{14} una din vetrele descoperite are o vechime de peste 35000 ani î.e.n. (Bln 811).

Cel de-al treilea nivel de locuire musteriană este suprapus de o depunere sterilă din punct de vedere arheologic şi faunistic, depunere groasă de circa 70—100 cm, care cuprinde întreaga suprafaţă săpată.

5 Nivelul musterian IV, gros de circa 85—95 cm, reprezintă cea mai bogată locuire musteriană din aşezarea de la Ripiceni-Izvor. Inventarul litic constă dintr-un mare număr de piese atipice (bulgări întregi, nuclee epuizate, aşchii de descojire sau spărturi) şi tipice. Ca tipuri de unelte finite amintim vîrfurile foliacee şi piesele bifaciale, racloarele de diverse tipuri (simple convexe, drepte, concave, duble, convergente, dejété, transversale etc.) sau cu retuşă bifacială, gratoarele, burinele, străpungătoarele, cuţitele *à dos* natural, piesele cu scobitură (encoches), piesele denticulate, vîrfurile musteriene, vîrfurile Levallois etc.

În afara materialului litic în acest nivel s-au găsit numeroase pietre de calcar (de diverse dimensiuni), fie izolate, fie grupate în mici complexe asociate cu resturi osoase și piese de silex, precum și vetre de foc. De remarcat este și complexul de defense de mamut de formă oval-prelungă.

Bogăția materialului faunistic este considerabilă, acesta cuprinzînd oase întregi sau sparte, defense de mamut, coarne etc. Dealtfel, marea majoritate a acestor resturi aparțin lui *Mammuthus primigenius* și mai puțin altor specii ca *Equus cabalus fossilis*, *Bos* s. *Bison*, *Coelodonta antiquitatis*, *Rangifer tarandus*, *Megaloceros*, *Cervus* sp.

Determinările de C_{14} au indicat pentru una din vetre o vechime de 26830 $\pm$ 2000 ani î.e.n. (Bln-810).

6 Nivelul musterian V, de circa 40—80 cm, este puțin mai sărac în ceea ce privește materialul tipic care este format, ca și în nivelul precedent din aceleași tipuri de piese. S-au găsit de asemenea pietre de calcar fie izolate, fie grupate în complexe, uneori asociate cu unele resturi osoase și obiecte litice.

Resturile osteologice cuprinse în acest strat sînt foarte sărace, probabil din cauza acidității mai mari a sedimentului. Se pare că ponderea cea mai mare o deținea tot *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Bos* s. *Bison* și *Equus caballus fossilis*.

Cercetările de pînă acum au arătat că peste întreaga depunere de locuire atribuită nivelului musterian V se așterne un strat steril din punct de vedere arheologic și faunistic cu o grosime de circa 75—105 cm.

7 Nivelul musterian VI, foarte subțire (20—30 cm), reprezintă ultima depunere de locuire musteriană din așezarea de la Ripiceni-Izvor. Materialul litic descoperit în acest nivel este extrem de sărac și în cea mai mare parte atipic. Se întîlnesc piese incomplet finisate cum ar fi așchii, nuclee Levallois și non Levallois.

Resturile faunistice și vetrele lipsesc complet.

Pe baza observațiilor stratigrafice și îndeosebi pe studiul tehnic și tipologic al uneltelor se poate afirma că primele trei niveluri musteriene (I—II—III) aparțin faciesului musterian tipic de debitaj Levallois, iar următoarele două (IV și V) faciesului musterian de tradiție acheleană de debitaj Levallois. În ceea ce privește ultimul nivel (VI) sărăcia materialului litic, mai tot atipic, nu îngăduie, în stadiul actual, o încadrare într-unul din faciesurile cunoscute.

Ultimul nivel musterian este suprapus de o depunere sterilă din punct de vedere arheologic și faunistic, de circa 50—80 cm.

8 Nivelul aurignacian are o grosime de aproximativ 120—165 cm. S-a constatat că spre baza stratului materialul litic este relativ sărac și conține elemente de tradiție musteriană. Ca piese tipice se disting îndeosebi cele lucrate pe așchii ca de pildă gratoarele, burinele, piesele denticulate sau cu scobitură (encoches), piesele retușate cu retușa solzoasă tipică aurignacianului. De asemenea s-au descoperit și unele piese bifaciale.

Pe lîngă obiectele de silex în acest strat s-au găsit mai multe pietre de calcar, uneori grupate, o vatră de foc, precum și foarte puține resturi faunistice, puternic corodate, aparținînd lui *Equus caballus fossilis*, *Bos* s. *Bison*, *Cervus elaphus* și *Sus scrofa*.

Analiza C_{14} a dovedit pentru o vatră situată în partea inferioară a stratului aurignacian, o vîrstă de 26470±700 ani î.e.n. (Bln-809).

9 Nivelul gravetian cu o grosime de circa 50—100 cm suprapune direct locuirea aurignaciană. Inventarul litic constă în cea mai mare parte din lame şi aşchii lamelare cu sau fără retuşe dintr-un număr mai redus de lamele tip *à bord abattu*, vîrfuri de tip zis „La Gravette”, străpungătoare, burine simple sau duble, diedre sau de unghi pe trunchiere retuşată, piese cu scobitură (encoches) sau denticulate, cîteva piese microlitice în formă de segmente de cerc, gratoare, gratoare burine, precum şi unele piese bifaciale.

De asemenea s-au găsit şi pietre de calcar de diverse dimensiuni. Se remarcă lipsa vetrelor de foc, deşi unele piese au suferit influenţa focului. Cîteva resturi faunistice aparţin lui *Equus caballus fossilis* şi *Bos* s. *Bison*.

Ţinînd seama de poziţia stratigrafică a acestui nivel, precum şi de varietatea şi tipologia materialului litic descoperit se poate spune că această locuire aparţine unei etape evoluate a gravetianului oriental.

10 Nivelul tardenoazian, gros de circa 40—80 cm, aşternut direct peste nivelul gravetian se întinde pe întreaga suprafaţă săpată. S-a descoperit un mare număr de piese de silex tipice şi atipice. Între tipurile de unelte (în marea majoritate microlitice) mai importante sînt lamele şi aşchiile retuşate, piesele cu scobitură sau denticulate, lamele tip *à bord abattu* şi vîrfurile de tip zis „La Gravette”, lamele trunchiate şi retuşate, burinele, străpungătoarele şi numeroasele gratoare de tip unguiform sau cvasirotund. Ca forme geometrice sînt prezente îndeosebi trapezele. Nucleele destul de numeroase sînt în general prismatice, conice sau fusiforme.

N a fost descoperită în acest nivel nici o vatră de foc, iar datorită numeroaselor crotovine care au antrenat diferite obiecte şi oase din nivelul superior postpaleolitic nu a putut fi atribuit cu siguranţă nivelului tardenoazian nici un rest faunistic.

Acest nivel cu microlite aparţinînd sfîrşitului epipaleoliticului face parte, prin formele sale tipice de piese, din marele ansamblu cultural al tardenoazianului nord — nord-vest pontic.

11 Nivelul postpaleolitic, gros de circa 60—130 cm suprapune direct nivelul tardenoazian. El a fost în bună parte răvăşit de tranşee şi lucrări agricole. Totuşi, în unele zone s-au putut distinge mai multe resturi arheologice *in situ*. S-au descoperit unele fragmente ceramice aparţinînd neoliticului timpuriu (cultura Criş), eneoliticului tîrziu (cultura Horodiştea), sfîrşitului epocii bronzului (cultura Noua), începutul epocii fierului şi din perioada corespunzătoare provinciei Dacia (secolele II—III e.n. — ceramică carpică). Urme de locuire mai bogat reprezentate atît prin ceramică, cît şi prin alte obiecte, aparţin începutului epocii migraţiilor (secolul al IV-lea e.n.). Alte fragmente ceramice au fost atribuite secolelor VI—IX e.n. Ultimul orizont de locuire este bine reprezentat prin ceramică şi datează din perioada feudalismului timpuriu (secolul al XIII-lea), dezvoltat (secolele XIV, XV, XVI) şi tîrziu (secolele XVII, XVIII).

CONSIDERAŢII LITOLOGICE ŞI PALEOPEDOLOGICE ASUPRA AŞEZĂRII DE LA RIPICENI-IZVOR

de ANA CONEA

Staţiunea paleolitică de la Ripiceni-Izvor este situată pe terasa săpată în calcare sarmaţiene a cărei suprafaţă domină lunca Prutului cu circa 13—14 m. Stratul de pietriş este predominant cristalin, dar include și unele fragmente de calcar. Grosimea sa este de 1—1,5 m, avînd baza la nivelul apei Prutului sau puţin deasupra acesteia. Pietrişurile de terasă din bază sînt acoperite cu circa 10 m de depozite de cuvertură, în cadrul cărora se disting :

— Un strat inferior, cu o grosime de aproximativ 3 m, format din aluviuni cu textură din ce în ce mai fină dinspre bază spre partea superioară. Astfel, deasupra pietrişurilor se dispun, într-un strat subţire, aluviuni cu textură nisipoasă, acoperite de aluviuni cu textură mijlocie (care includ lentile nisipoase), suprapuse, la rîndul lor, de aluviuni argiloase. Trecerea netă de la pietrişuri la aluviunile mai fine sugerează o discontinuitate litologică. Este evident că cele două formaţiuni presupun condiţii diferite de depunere. Dealtfel și sursa din care provenea materialul pare să fi fost diferită, întrucît stratul de pietriș, chiar dacă include fragmente calcaroase, este foarte sărac în carbonaţi, în timp ce aluviunile de deasupra conţin în medie 10% $CaCO_3$.

— Depozitul superior, de peste 7 m grosime, prezintă caracterele loessului. Este constituit predominant din material loessic, o parte din el fiind remaniat prin intermediul apei de şiroire. Textura întregului depozit este mijlocie, cu variaţii destul de neînsemnate. Un plus de cîteva procente de argilă pune în evidenţă formaţiunile pedologice care să reflecte lungi faze de calm sedimentologic. În stratul de loess de pe această terasă nu se întîlnesc, ca în cazul unui relief de cîmpie netedă de dimensiuni mai mari, soluri suficient de evoluate ca să poată fi considerate formaţiuni reper.

După cum se observă din fig. 1, cel mai evoluat sol este cel actual. În stratul de loess se mai disting benzi, de cîţiva zeci de cm grosime, caracterizate printr-o slabă acumulare de substanţă organică reflectată în culoarea uşor mai închisă, printr-o slabă structurare a materialului, o spălare şi acumulare a carbonaţilor la baza lor. Pot fi distinse cel puţin patru asemenea benzi. Aceste formaţiuni pedologice nu pot fi folosite ca repere pentru datare, dar ele pun în evidenţă variaţii climatice în cursul depunerii loessului.

Sub depozitul de loess, încheind stratul inferior aluvionar, se păstrează un fragment de sol mai evident. Este o parte dintr-un orizont format într-o perioadă mai îndelungată, caracterizat prin acumularea argilei pe unele feţe ale elementelor structurale, argilă spălată dintr-un orizont superior care lipseşte ca la cele mai multe soluri fosile de acest fel de la noi. Nu este exclus ca acest orizont să fi suferit o ușoară alunecare fără deranjarea materialului. O limită netă ondulată îl separă de stratul subiacent, iar sedimentul prezintă textura cea mai fină din întreaga succesiune de straturi.

Datele pedologice referitoare la profilul de la Ripiceni-Izvor, dacă nu pot servi ca reper geocronologic, dau însă unele indicaţii asupra evoluţiei climatului în perioada cînd s-a sedimentat loessul.

Formaţiunea pedologică care s-a format în mod sigur sub o vegetaţie forestieră este orizontul corespunzător nivelului III al musterianului. Alt sol mai vechi decît acesta nu a fost identificat în timpul primelor două nivele ale musterianului, caracterizate printr-o aluvionare încă activă în acea vreme.

Ultimele nivele ale musterianului (IV—V—VI), ca şi celelalte locuiri postmusteriene (aurignaco-gravetiene) aparţinînd paleoliticului superior, au avut loc numai în condiţiile unui climat stepic, în care s-a depus loessul şi s-au format soluri slab evoluate, cînd probabil umiditatea era ceva mai accentuată. Acestor perioade mai umede par să le corespundă nivelele mai bogate în resturi de cultură materială.

După conţinutul, în general nu prea ridicat, în carbonaţi al materialului loessic se poate presupune că depunerea nu a avut loc în condiţii de uscăciune prea mare.

Deci, un climat ceva mai umed ar corespunde depunerii celor 3 m din partea inferioară a stratului de loess (materialul conţine 7—8 % carbonaţi) şi unul mai uscat ultimilor 4 m. Trebuie însă să se ţină seama de faptul că un plus de carbonaţi ar putea proveni din calcarele sarmatice din imediata vecinătate, care ar fi putut fi scoase la zi în această ultimă perioadă de depunere a loessului.

Paleopedologic, pentru profilul de la Ripiceni-Izvor, poate fi presupusă existenţa a două interstadiale. În coloana de loess atrage atenţia un orizont de acumulare a carbonaţilor mai bine păstrat, care ar putea fi un rest de sol mai evoluat. Dar acest orizont reprezintă prea puţin pentru a încerca să fie atribuit cu certitudine unui interstadial în cadrul coloanei de loess.

ANALIZA POLINICĂ A UNUI PROFIL DIN AŞEZAREA DE LA RIPICENI-IZVOR

de MARIN CÂRCIUMARU

Analiza polinică cuprinde straturile de la 10 m la 0,50 m. Pietrişurile de terasă nu se pretează la o analiză polinică concludentă, iar straturile superioare, specifice solului actual sînt puternic deranjate din cauza numeroaselor crotovine care adesea pătrund pînă la peste 1 m adîncime (fig. 1).

Între 10 şi 8,70 m analiza polinică a fost efectuată în materialul nisipos care acoperă pietrişurile de terasă. Este evident faptul că sedimentarea acestora s-a făcut într-o perioadă caldă, specifică unui interstadiu. Climatul era cald şi umed, determinînd după toate probabilităţile un peisaj de pădure sau cel puţin unul de silvostepă cu zone bine împădurite în anumite locuri (fig. 2). Pădurea era formată în cea mai mare parte din stejăriş amestecat, în cadrul căruia ponderea majoră o avea ulmul (10,0 % la 970 cm). De-a lungul Prutului vegeta destul de bine arinul (5,8 % la 920 cm). În procente mai scăzute se întîlneau ste-

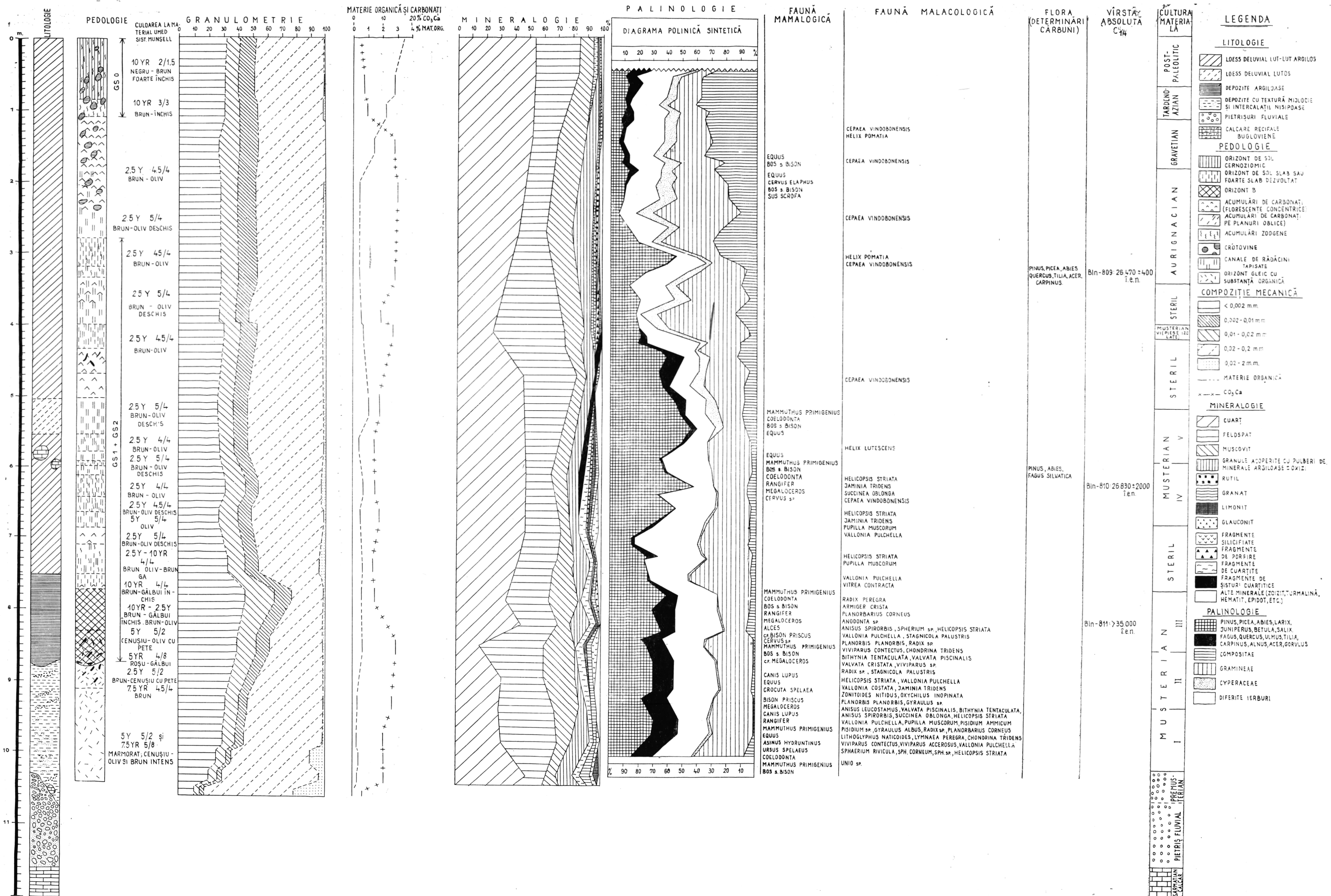

Fig. 1. Tablou sinoptic privind geocronologia şi paleoclimatul aşezării de la Ripiceni-Izvor.

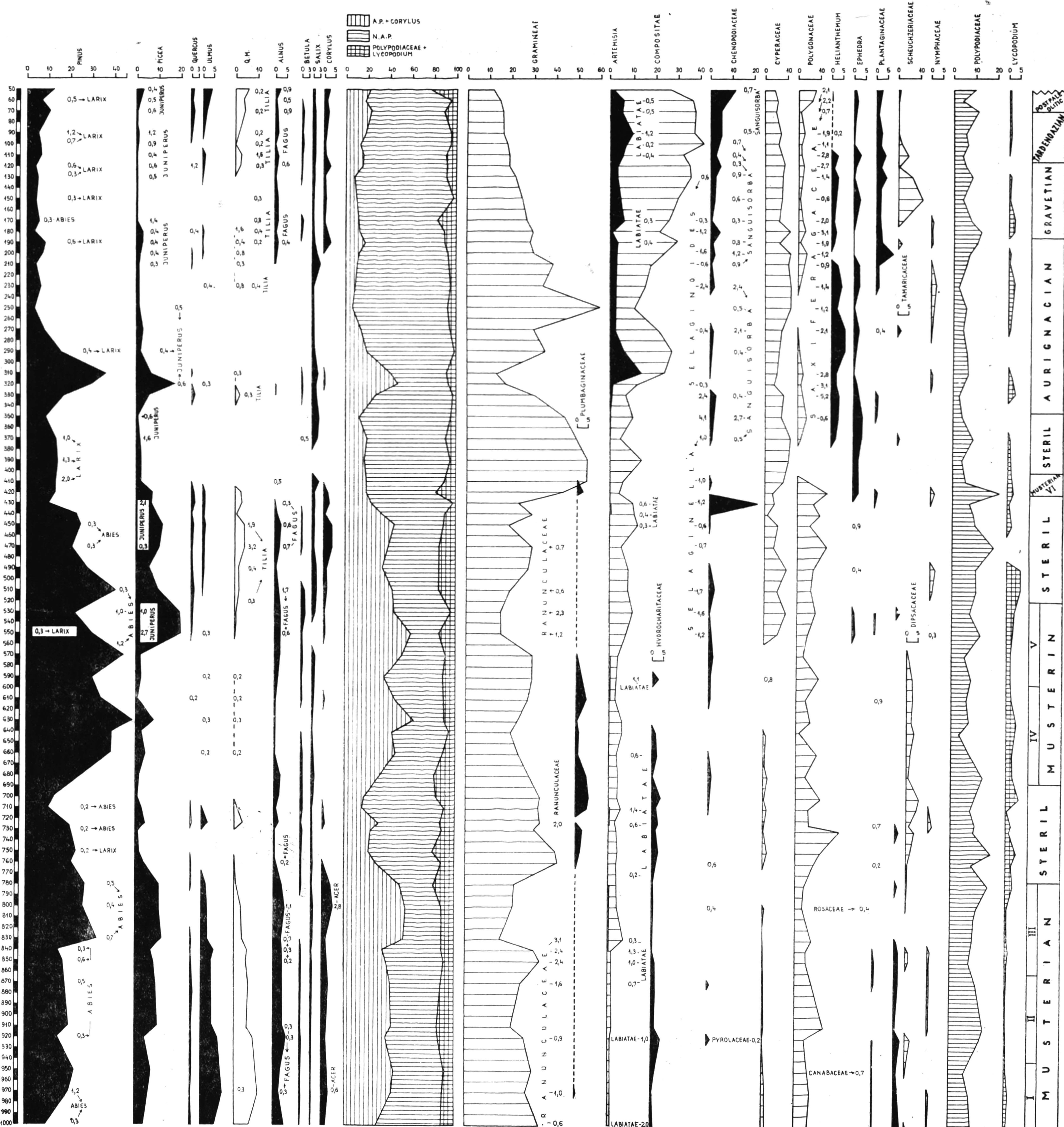

Fig. 2. Diagrama polinică a sedimentului de la Ripiceni-Izvor.

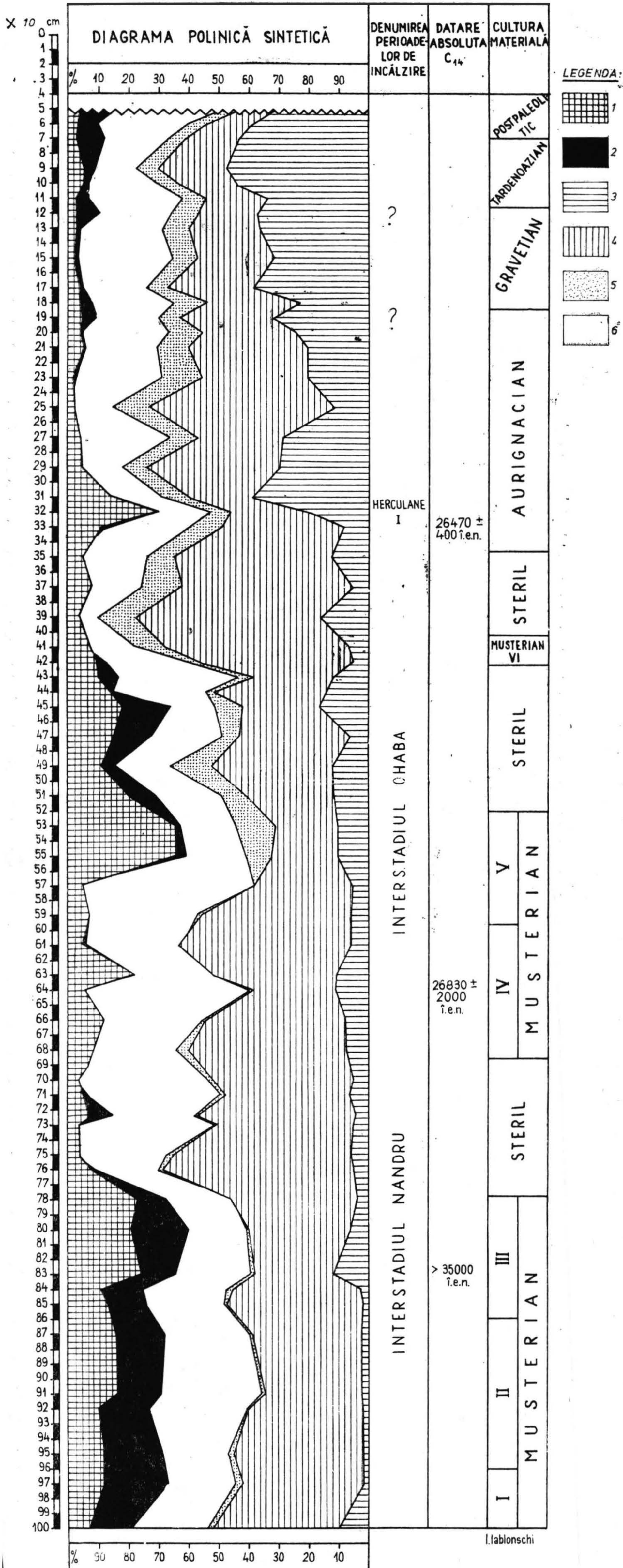

Fig. 3. Diagrama polinică sintetică a sedimentului de la Ripiceni-Izvor. 1 *Picea, Abies, Larix, Juniperus, Betula, Salix*; 2 *Fagus, Quercus, Ulmus, Tilia, Carpinus, Alnus, Acer, Corylus*; 3 *Compositae*; 4. *Gramineae*; 5 *Cyperaceae*; 6 Diferite ierburi.

jarul, alunul, teiul, fagul etc. Nu este exclus ca în pădurea de foioase să fi persistat molidul şi pinul, după cum este la fel de plauzibil ca ele să fi format pîlcuri izolate de pădure, avînd în vedere posibilitatea realizării unor condiţii edafice proprii în zona calcaroasă din imediata apropiere. Este mai puţin probabilă ipoteza după care polenul acestor conifere să fi fost transportat de la prea mari distanţe, cel puţin pentru molid care, aşa după cum vom vedea, dispare în perioadele stepice şi aride. În mod normal, s-ar putea pune întrebarea de ce polenul de molid nu a fost transportat de vînt din alte regiuni şi în fazele stepice?...

Covorul ierbos era format din *Gramineae*, *Polygonaceae* şi în mai mică măsură din alte ierburi aparţinînd următoarelor familii : *Compositae*, *Ranunculaceae*, *Labiatae*, *Canabaceae*, *Polypodiaceae* etc.

Primul sol fosil (8,70—7,70 m) din cadrul profilului de la Ripiceni suprapune straturile de nisipuri. Condiţiile climatice din timpul formării acestui sol au rămas în general cele din timpul sedimentării nisipurilor. Se observă totuşi o uşoară discontinuitate a curbelor unor genuri de arbori şi specii de ierboase la contactul dintre orizontul gleic şi nisipurile subiacente (915 cm). Aceeaşi succesiune anormală a spectrelor polinice este relevată de diagrama polinică la adîncimea de 840 cm, adică tocmai la contactul dintre cele două nivele ale orizontului B al solului : cel cu acumulare de carbonaţi pe planuri oblice din partea inferioară şi cel lipsit de astfel de acumulări din partea superioară.

Începînd de la 7,70 m (partea superioară a solului fosil inferior) pădurea se restrînge prin diminuarea în mod deosebit a arborilor termofili. Astfel, stejărişul amestecat, alunul, fagul la 7,60 m dispar complet, singurele foioase care persistă fiind arinul şi mesteacănul, însă şi acestea în procente destul de mici. Aspectul stepic devine evident prin răspîndirea în principal a gramineelor.

La 7,26 m se remarcă o scurtă şi uşoară revenire a peisajului forestier (AP=31,2 %) prin apariţia foioaselor termofile în cadrul cărora răspîndirea cea mai mare o realizează tot ulmul (3,0 %).

De la 7,00 m spre suprafaţă peisajul de stepă revine, însă pentru o scurtă perioadă întrucît la 6,60 m aspectul de pădure se reinstalează prin apariţia în diagramă a polenului de pin. Pădurea, compusă în cea mai mare parte din *Pinus* şi sporadic din *Picea*, *Salix*, *Betula* şi *Alnus*, îşi atinge răspîndirea maximă la 6,30 m (AP = 61,0 %). Nu este exclus ca în toată această perioadă(7,00—5,60 m) sedimentarea să fi avut loc într-un climat de silvotundră, caracterizat prin temperaturi destul de scăzute şi printr-o uscăciune nu aşa de mare cum s-ar putea bănui pentru o perioadă stadială. Dealtfel, B. Frenzel într-o hartă generală privind paleofitogeografia würmiană încadrează această regiune în zona de „silvostepă-păduri de tundră cu depuneri de loess"[1], fapt ce pare că este valabil numai pentru Würmul mijlociu, nu şi pentru cel superior după cum vom vedea mai jos. Între ierboase, răspîndirea cea mai mare o aveau gramineele, însoţite de *Compositae*, *Cyperaceae*, *Lycopodium* etc.

Din punct de vedere paleopedologic este foarte interesant de menţionat faptul că sedimentul a relevat prezenţa în acest strat a canalelor

[1] B. Frenzel, *Grundzüge der Pleistozänen Vegetationsgeschichte Nord-Eurasiens*, Wiesbaden, 1968, p. 210—230, pl. 9.

de rădăcini şi a acumulărilor zoogene ceea ce presupune că depozitul respectiv ar putea aparţine eventual cel puţin unui orizont inferior al unui sol fosil. De fapt, aşa cum se prezintă succesiunea în continuare a spectrelor polinice ar rezulta că sedimentul specific fazei cu *Pinus* abundent reprezintă perioada de trecere de la un stadial la o fază de ameliorare a climatului.

Încălzirea climatului începe să se facă simţită de la 5,60 m prin apariţia la început a molidului (29,0% la 5,50 m) şi a foioaselor termofile. Stejărişul amestecat, fără a mai atinge proporţia din partea inferioară a profilului, se remarcă prin procentele teiului (3,2%), stejarului (1,4%) şi mai puţin ulmului. De asemenea mai vegeta alunul (5,0%), fagul (circa 1%) etc. *Pinus* rămîne în toată această perioadă (5,60—4,40m) bine reprezentat (31,0% la 5,10 m). Spectrele polinice proprii secvenţei cuprinsă între 5,60 şi 4,40 m reoglindesc un climat cald şi umed specific unui interstadial.

Orizontul de la adîncimea de 4,10 m marchează intrarea într-o fază stepică propriu-zisă (NAP = 78,1% la 3,90 m). Stepa era dominată de *Gramineae* (54,4%), *Cyperaceae* (10,8%), *Compositae* (14,2%), iar în faza de trecere de la perioada interstadială la cea stadială de procentele chenopodiaceelor (22,0% la 4,30 m). Tot acum se puteau întîlni *Helianthemum*, *Sanguisorba*, *Ephedra* şi alte ierburi de stepă. Polenul de copaci este reprezentat prin *Pinus*, *Larix*, *Juniperus* şi *Salix* care vegetau probabil pe marginea Prutului.

Între 3,30 şi 3,00 m se produce reîmpădurirea zonei prin repopularea, în cea mai mare parte, cu conifere. Este o scurtă perioadă de revenire a umidităţii climatului. *Pinus* (36,5%) şi *Picea* (17,3%) însumează cele mai ridicate valori. Diseminat prin pădurea de conifere apărea *Quercus* (1,2%), *Ulmus* (0,3%), *Alnus* (0,3%), *Corylus* (0,3%) şi *Betula* (0,4%).

Trecerea spre o perioadă rece şi aridă cu aspect stepic este anunţată în prima fază prin răspîndirea artemisiei (14,0%), urmată de revenirea gramineelor, însoţite de data aceasta de o mai mare dezvoltare a compositelor (21,2%). Această perioadă stepică este însoţită de asemenea de procentele semnificative întrunite de *Helianthemum* (6,4%), *Plantaginaceae* (7,5%), *Cyperaceae* (11,9%), *Ephedra* (2,8%) etc. Aspectul pregnant stepic ca şi compoziţia covorului ierbos reliefează caracteristicile unui stadiu glaciar, ultimul din cele specifice Würmului, pentru că la 1,90 m se face resimţită schimbarea climatului.

Din păcate siguranţa datelor de la acest nivel spre suprafaţă se micşorează din cauza posibilelor contaminări rezultate din numeroasele crotovine care ajung uneori pînă la această adîncime.

Încadrarea paleoclimatică a profilului de la Ripiceni-Izvor

Partea inferioară a diagramei, cuprinzînd secvenţa specifică nisipurilor şi solului fosil din baza profilului, prin caracteristicile climatice aparţine primului interstadiu würmian (fig. 3) [2], denumit de noi, prin cercetări polinice din alte regiuni ale ţării, interstadiul *Nandru* [3]. Aşa

[2] În diagrama polinică sintetică din fig. 3 nu a fost inclus *Pinus*, pentru a se putea observa dacă oscilaţiile climatice relevate de diagramă sînt asemănătoare cu cele din fig. 1, unde pinul a fost introdus în calcul.

[3] M. Cârciumaru, SCIV, 24, 1973, 2, p. 179—205.

după cum am arătat într-un studiu anterior, interstadiul *Nandru*, în ţara noastră, suprapune mai multe oscilaţii climatice calde cu valoare interstadială în Europa de vest şi de nord (interstadiile *Amersfoort*, *Brörup* şi *Odderade*). În cadrul interstadiului *Nandru* aceste „interstadii” au valoare numai de faze de vegetaţie. Consideram în cadrul aceluiaşi studiu că explicaţia acestui fenomen s-ar găsi în faptul că perioadele de răcire şi ca urmare de stepizare care separă interstadiile în Europa de vest şi nord, în ţara noastră ar fi fost mai puţin sesizabile şi ca atare au rămas fără ecou în modificarea pronunţată a peisajului de pădure interstadial [4].

Analiza polinică efectuată asupra profilului de la Ripiceni-Izvor se pare că oferă posibilitatea de a aduce date noi asupra acestei probleme. Prin poziţia sa în nordul ţării, ca şi datorită unor caracteristici deosebite în manifestarea procesului sedimentologic würmian pentru regiunile joase ale ţării, se poate vorbi de o separaţie destul de netă a unora din aceste interstadii şi în ţara noastră. Astfel interstadiul Odderade, sincron fazei de vegetaţie *Nandru 3* [5], se detaşează în profilul de la Ripiceni-Izvor de perioada anterioară de încalzire printr-o scurtă fază de intensificare a sedimentării loessului. Nu este exclus ca poziţia geografică a profilului, situat în nordul ţării, precum şi faptul că această regiune chiar şi în perioadele interstadiale würmiene a avut o predispoziţie stepică, să fie printre factorii care au determinat această separaţie. Mai exact, aici orice mică revenire a aridităţii climatului, urmată de intensificarea sedimentării loessului, impunea schimbarea rapidă a peisajului „forestier” cu unul stepic. Pe de altă parte, într-o regiune proprie zonei actuale de păduri, peisajul stepic se instala mult mai greu, pădurea bine închegată prezentînd o inerţie în faţa condiţiilor climatice care totuşi nu mai erau cele potrivite ecologiei sale.

În concluzie, este posibil ca aceste interstadii, specifice anumitor regiuni ale Europei, să-şi piardă autonomia pe măsura înaintării în zonele sudice ale continentului şi mai cu seamă pentru regiunile acoperite actual de păduri.

Asupra paralelizării interstadiului *Nandru* cu unele din „interstadiile” din restul Europei, în cazul profilului de la Ripiceni-Izvor se depăşeşte stadiul de ipoteză întrucît datarea de C_{14} de la 8,30 m, care indică o vîrstă de peste 35 000 ani î.e.n. (Bln. 811), reprezintă un argument în plus în acest sens.

Secvenţa cuprinsă între 7,00 şi 5,60 m aparţine unui stadiu glaciar caracterizat, după toate probabilităţile, prin temperaturi poate nu aşa de scăzute şi o uscăciune moderată. Există indicaţii după care în timpul acestui stadiu glaciar s-ar fi produs unele uşoare şi scurte oscilaţii climatice nuanţate de sensibila extindere a peisajului forestier, care se închega probabil în pîlcuri şi tufişuri ceva mai dense.

Începutul şi sfîrşitul interstadiului *Ohaba* este destul de dificil de stabilit pe diagramă, cu atît mai mult cu cît în stadiul actual al cercetărilor nu beneficiem de nici un profil de loess amănunţit cercetat din punct de vedere palinologic. După cum am precizat, situaţiile paleoclimatice şi paleofitogeografice reflectate de analizele polinice din loessuri diferă

[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*

în unele privințe de cele din peșteri, pentru care posedăm unele date și cu care am putea să le corelăm. Astfel, dacă ținem seama de trăsăturile paleofitogeografice, reoglindite de analiza polinică, interstadiul *Ohaba* ar trebui să înceapă de la 5,50 m. Dimpotrivă, dacă luăm în considerare datarea de C_{14} de la 6,40 m care indică vîrsta de 26 830 ± 2000 de ani î.e.n. (Bln—810), sîntem obligați să considerăm că interstadiul Ohaba începe la acest nivel.

Mai dificilă este precizarea sfîrșitului interstadiului *Ohaba*. În cîteva peșteri carpatice din țara noastră, cum ar fi Peștera Hoților de la Băile Herculane[6] și Peștera Gura Cheii de la Rîșnov [7], interstadiul *Ohaba* este format din trei oscilații climatice calde: oscilația climatică *Ohaba A*, *Ohaba B* și *Herculane* I. Toate aceste oscilații, așa cum sînt grupate în diagramele polinice respective, reoglindesc un singur complex de încălzire interstadială [8]. Așa cum se prezintă situația pe diagrama polinică de la Ripiceni-Izvor, rezultă că numai oscilația climatică *Ohaba A* (5,50— — 5,00 m) și *Ohaba B* (4,80 — 4,20 m) fac parte din același complex interstadial, iar oscilația climatică *Herculane I* (3,30 — 3,10 m) își are independența sa. Între aceasta din urmă și oscilația climatică *Ohaba B* se interpune o perioadă stepică foarte categorică, dominată de *Gramineae*. Vîrsta absolută a oscilației climatice *Herculane I* este de 26 470 ± 400 de ani î.e.n. (Bln. 809).

Oricum, caracterul și numărul oscilațiilor climatice din cadrul interstadiului *Ohaba* rămîne încă o problemă deschisă studiilor viitoare.

Oscilația climatică *Herculane I* este urmată de o nouă perioadă stepică foarte evidentă, nuanțată atît de răspîndirea gramineelor, cît și a compositelor și cyperaceelor. Este cu siguranță ultima perioadă stadială würmiană surprinsă la Ripiceni, dar al cărei sfîrșit nu-l putem preciza din cauza contaminărilor posibile prin canalele și galeriile rozătoarelor din partea superioară a profilului. Nu este exclus ca oscilațiile climatice, destul de slab marcate pe diagramă între 1,90 și 1,20 m, să facă parte din tardiglaciar, în situația cînd această secvență a fost ferită de unele contaminări amintite mai sus.

CONSIDERAȚII MINERALOGICE ASUPRA UNUI PROFIL DIN AȘEZAREA DE LA RIPICENI-IZVOR

de VENERA CODARCEA

Analizele mineralogice au fost efectuate pe fracția nisipoasă a depozitelor cuaternare mai mari de 0,05 mm. Pentru început probele au fost supuse unui tratament preliminar de laborator în vederea obținerii unor preparate lipsite de pelicule de minerale argiloase și pulberi de oxizi. Au fost analizate optic clasele granulometrice cuprinse între 0,25—0,16 mm și 0,16 — 0,06 mm (ultima dovedindu-se a fi cea mai bogată în specii minerale, indiferent de natura litologică a sedimentului).

---

[6] *Ibidem*, 25, 1974, 3, p. 351—357.
[7] M. Cârciumaru și V. Glăvan, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 9—15.
[8] M. Cârciumaru, comunicare la simpozionul de palinologie, București, 1973.

Urmărind distribuţia componentelor minerale, se remarcă neta predominare a mineralelor fracţiei uşoare (70—80%) comparativ cu mineralele fracţiei grele (6—10%).

Din grupa mineralelor uşoare supremaţia o deţine în ordine cuarţul, feldspatul şi muscovitul, toate cu repartiţie inegală pe profil. Astfel, cuarţul se acumulează cel mai mult în fracţia nisipoasă a depozitelor de loess (48—53%) de la jumătatea superioară a profilului, cu excepţia unei scăderi (24%), localizate în jurul adîncimii de 400—470 cm, corespunzătoare musterianului VI. După adîncimea de 1 000 cm, configuraţia curbei cuarţului este foarte capricioasă, înregistrînd valori diferite, mai scăzute (15%) în depozitele argiloase şi mai ridicate (43—48%) în intercalaţiile nisipoase din cadrul acestora.

În contrast cu cuarţul, feldspatul înregistrează acumulări maxime (50—45%) acolo unde ale cuarţului sînt minime (24—15%). Exceptînd intervalul cuprins între 400—470 cm, din cadrul depozitelor de loess, feldspatul înregistrează constant valori mai ridicate în cadrul depozitelor argiloase (45—38%).

Muscovitul are o distribuţie relativ uniformă în cadrul depozitului de loess din jumătatea superioară a profilului (13—18%) pînă în jurul adîncimii de 400 cm. În intervalul 400—470 cm scade brusc (10—6,5%), valorile menţinîndu-se mici pînă la adîncimea de 1 000 cm, de unde încep fluctuaţiile cantitative, datorate probabil schimbării naturii litologice a sedimentelor.

Din analiza modală se remarcă prezenţa în procente variabile a granulelor acoperite cu pulberi de minerale argiloase şi oxizi. Concentraţia maximă a acestor granule (15%) se remarcă în fracţia nisipoasă a loessurilor, corespunzătoare probabil unui orizont B al unor foste intercalaţii de paleosoluri, actualmente greu de identificat. Cele mai scăzute valori de granule acoperite se află în primii 50 cm ai profilului ca şi în argilele al căror orizont gleic este evident (850 cm). De la 850 cm în jos numărul acestor granule creşte, atingînd cele mai ridicate procente în nivelele de pietrişuri care suprapun calcarele sarmaţiene.

În afara granulelor acoperite cu pulberi de minerale argiloase şi oxizi, au fost identificate şi granule de limonit cu conturele rotunjite. Limonitul prezintă două acumulări mai însemnate către baza profilului, sub adîncimea de 470 cm, localizate în cadrul depozitelor argiloase (2—4%).

Sporadic au fost identificate şi granule de hematit (700—740 cm).

În cadrul analizei mineralogice globale s-au întîlnit fragmente de roci, reprezentate prin fragmente silicifiate, cuarţite, şisturi cuarţitice şi porfire.

Fragmentele silicifiate (despre care înclinăm să credem că reprezintă fragmente de cuarţite secundare a căror structură variază de la criptocristalină la microangulară) apar în procente reduse (2%) în partea superioară a profilului (200—400 cm) şi în cea inferioară (5%) mai cu seamă în orizonturile nisipoase ale argilelor.

Fragmentele de şisturi cuarţitice au fost întîlnite între 400—680 cm, în baza depozitelor de loess, spre deosebire de fragmentele de cuarţite care apar în baza loessurilor, dar abundă în depozitele de argile, argile nisipoase (7%) şi pietrişuri.

Mineralele grele sînt reprezentate prin minerale foarte rezistente cum ar fi rutilul, turmalina, zirconul, distenul, staurolitul; minerale cu rezistenţă medie cum ar fi de exemplu granatul şi mineralele mai puţin rezistente ca biotitul, piroxenii etc.

Granatul este prezent de-a lungul întregului profil, cu excepţia intervalului cuprins între 400—560 cm, manifestînd o acumulare preferenţială în jumătatea inferioară a secţiunii, îndeosebi în argile şi intercalaţii nisipoase (7%). Aceeaşi acumulare înregistrează turmalina, zirconul şi rutilul, deşi ultimul apare sporadic şi la mijlocul depozitelor de loess, între 180—400 cm.

Glauconitul apare în procente scăzute (2%) mai cu seamă în partea inferioară a loessurilor şi la partea superioară a argilelor.

Arealul de alimentare a depozitelor de la Ripiceni este foarte larg şi presupune originea poligenetică a mineralelor care au contribuit la formarea lor, suferind numeroase remanieri. Avînd în vedere că argilele din bază ar putea fi de origine fluviatil-lacustră, sursele de aprovizionare trebuie căutate în provinciile petrografice limitrofe, cu aporturi minerale din zona fundamentului cretacic. Ţinînd însă seama de faptul că argilele sînt suprapuse de depozitele loessoide, presupunem că bogăţia argilelor în minerale grele s-ar datora şi fenomenelor de spălare-migrare.

Depozitele argiloase suprapun, la rîndul lor, sedimente cu textură mijlocie care conţin cîteva intercalaţii nisipoase. Analizele mineralogice, efectuate din acest complex a cărui grosime se estimează la circa 1,5 m, evidenţiază o uniformitate compoziţională, cu diferenţe mai mult cantitative decît calitative.

Astfel în intercalaţiile nisipoase, în cadrul fracţiei mai grosiere (clasa 0,25—0,16 mm) se observă valori cantitative mai mari pentru feldspat în detrimentul muscovitului, care abia atinge 2% şi în unele porţiuni (1 000 cm) şi ale cuarţului ale cărui valori în fracţia fină (0,16—0,06 mm), scad pînă la 25%. În schimb în porţiunile argiloase, cantitatea ce revine cuarţului, pentru ambele clase granulometrice, este net superioară (55%), feldspatul scăzînd substanţial (15%), ca şi muscovitul. În argilele acestui complex s-au întîlnit granule limonitice numai în clasa mare (0,25—0,16 mm). Acest fapt ar presupune existenţa unui mediu mai liniştit, eventual lacustru, lipsit de curenţi, cu un anumit Ph şi redoxipotenţial, capabil să înlesnească formarea de oxizi.

În schimb, numai în intercalaţiile nisipoase s-au identificat staurolitul, distenul, biotitul şi glauconitul. Aspectul morfoscopic al acestor minerale, cu suprafeţe scobite, conture angulare, muchii, scrijelături etc. presupune un transport eolian, anterior înglobării lor în actualele intercalaţii. Un argument în plus al acestei ipoteze este prezenţa unor granule de microclin cu clivajul clasic în reţea, provenite probabil din arii de alimentare foarte îndepărtate. De asemenea, aspectul sericitizat al majorităţii feldspaţilor confirmă această ipoteză.

Nisipul din cadrul pietrişurilor fluviale prezintă asemănări compoziţionale cu nivelele nisipoase, dar diferă morfoscopic avînd aspectul clasic al depozitelor transportate fluvial (suprafeţe mate, conturele rotunjite şi muchiile tocite). În aceste pietrişuri s-au întîlnit şi cîţiva noduli silicioşi reprezentînd probabil spiculi de spongieri, umpluţi cu calcedonită. Cîteva secţiuni subţiri efectuate din intercalaţiile nisipoase, realizate cu

ajutorul metodei impregnărilor cu răşini sintetice, relevă prezenţa granulelor siltice cu separaţii de plasmă argilică în jurul lor şi a porilor, prinse într-o matrice lipsită de orientare preferenţială a mineralelor argiloase.

CONSIDERAŢII ASUPRA FAUNEI MALACOLOGICE DIN AŞEZAREA DE LA RIPICENI-IZVOR

de ALEXANDRU V. GROSSU

Cercetările privind fauna de moluşte din sedimentele de la Ripiceni-Izvor cuprind materialul colectat în două campanii de săpături: 1964 şi 1967—1968.

Determinările moluştelor şi date paleoecologice, pe baza materialului din compania de săpături din anul 1964

Pe seama materialului cercetat s-au stabilit mai multe orizonturi, ca rezultat al unor faciesuri diferite.

1. Primul orizont de la suprafaţă şi pînă la 6,50 m este aproape lipsit de prezenţa melcilor, printre elementele faunistice. S-au identificat *Helix pomatia* L. la adîncimea de 3,85 m (un singur exemplar) şi *Cepaea vindobonensis* L. Pfeiff., la 5,40 m. Ambele specii sînt elemente de crîng sau margini de pădure, indicînd un climat mai umed, cel puţin pentru o perioadă a anului.

2. Al doilea orizont, în loess şi argilă loessoidă între 6,50—7,80 m adîncime, este foarte bogat în elemente xerofitice, uneori cu exemplare numeroase, reprezentate prin următoarele specii: *Vallonia pulchella* Müll., *Pupilla muscorum* L., *Succinea oblonga* Drapp., *Jaminia tridens* Müll., *Zonitoides nitidus* Müll., *Helicopsis striata* Müll. şi *Vitrea contracta* West. Dintre aceste specii, dominante sînt: *Helicopsis striata* (numai în exemplare tinere sau mici), *Jaminia tridens* şi *Pupilla muscorum*. Prezenţa şi bogăţia acestor elemente faunistice ne indică un climat uscat, de stepă.

3. Al treilea orizont, între 7,90—9,00 m adîncime, este lipsit de moluşte. Este reprezentat prin argile nisipoase, strat aluvionar, cu mult oxid de fier probabil cu un caracter acid, care a distrus urmele moluştelor care au trăit în acea perioadă.

4. Al patrulea orizont, cu nisip aluvionar şi argile nisipoase, se găseşte cuprins între 9,00—10,82 m. Aici se găsesc numeroase urme de moluşte, cochilii întregi sau fragmente. Este vorba de un facies lacustru sau fluviatil (depozite de apă dulce). Aici se găseşte aproape constant *Viviparus contectus* Mill., comună şi astăzi în apele continentale, mai ales în bălţi sau ape slab curgătoare. În afara acestui facies de depuneri fluviatil-lacustre, indicat prin prezenţa lui *Viviparus* ca şi a lui *Bithynia tentaculata* L., apare un facies mixt, la 9,75—10,00 m şi mai ales la 10,82 m. În acest al doilea facies, deşi avem de-a face tot cu depuneri fluviatil lacustre, întîlnim atît specii terestre: *Helicopsis striata*, *Vallonia pulchella*, *Jaminia tridens*, *Zonitoides nitidus*, *Pupilla muscorum* şi *Succinea oblonga*, cît şi elemente fluviatile: *Viviparus*, *Bithynia*, *Lithoglyphus naticoides* C. Pfeiff., *Planorbis planorbis* L., *Lymnaea peregra* Müll., *Gyraulus albus* Müll., *Anisus leucostomus* Mill., *Sphaerium corneum* L. şi *Sphaerium rivicula* Lk.

5. Ultimul orizont, în pietrişurile terasei, între 11,20—12,20 m conţine unele fragmente de *Unio* sp.

Speciile terestre care se găsesc în aceste straturi, reprezintă elementele xerofitice şi le considerăm aduse de torenţi sau de viiturile mai mari ale rîului, sedimentate împreună cu elementele acvatice. Sedimentele sînt de tip lacustru-fluviatil, depuse în apă, formate din argile nisipoase. Faptul că le găsim succedîndu-se la adîncimi diferite este posibil şi datorită unei creşteri ritmice a rîului apropiat.

Interpretarea paleoecologică a straturilor din săpăturile arheologice efectuate în perioada 1967—1968, pe baza moluştelor identificate

Au fost cercetate moluşte provenind din 50 probe, luate de la adîncimi diferite, între 1,60 m şi 12,30 m. La cele 50 probe grosimea variază între 5 cm şi 1,82 m. Din determinările efectuate rezultă următoarele observaţii:

1. De la 1,60 şi pînă la 7,00 m adîncime, în toate straturile au fost identificate speciile: *Cepaea vindobonensis* C. Pfeiffer, *Helix pomatia* L., *Helix lutescens* Rossm. Unele sînt numai fragmente, altele sînt păstrate în foarte bune condiţiuni. Ele reprezintă specii terestre, care indică un climat relativ umed, cu temperatură caldă în apropiere de pădure sau zăvoi.

2. De la 8,45 m şi pînă la 12,30 m adîncime întîlnim numeroase moluşte de dimensiuni mici ca de pildă:

a. *Specii acvatice*: *Radix peregra* Müll., *Armiger crista* L., *Viviparus acerosus* Bourg., *Stagnicola palustris* Müll., *Planorbis planorbis* L., *Planorbarius corneus* L., *Anisus spirorbis* L., *Valvata piscinalis* Müll., *V. cristata* Müll., *Gyraulus* sp., *Sphaerium* sp., *Pisidium amnicum* Müll., *P.* sp., *Unio* sp., *Anodonta* sp.

b. *Specii terestre*: *Helicopsis striata* Müll., *Vallonia pulchella* L., *V. costata* Müll., *Jaminia tridens* Müll., *Succinea oblonga* Drap. şi *Oxychilus inopinata* Ulicny.

Aceste două categorii de moluşte (de uscat şi de apă dulce), în straturile şi în probele cercetate, de cele mai multe ori se găsesc împreună. Asociaţia lor poate fi interpretată în două feluri:

— Ori existenţa unei bălţi în colmatare, speciile terestre fiind aduse de viiturile mari de apă, de torenţii care spală solul după ploi puternice, acestea amestecîndu-se cu speciile acvatice;

— Ori existenţa unor straturi provenite din aluviuni, care au format probabil terase succesive, terase care erau acoperite din timp în timp de apele mult crescute în anumite perioade şi odată cu acoperirea acestora, erau depuse odată cu alte aluviuni (mîl, pietriş) şi resturi de moluşte aduse de apele rîului crescut şi revărsat peste ţărmuri. Aşezarea aflată deci în această perioadă în imediata apropiere a rîului era deseori acoperită de viiturile apelor.

Înclinăm pentru această a doua ipoteză, deoarece şi astăzi se observă des acest fenomen şi anume existenţa unor depozite mixte de moluşte terestre şi acvatice, provenite din aluviuni şi care se găsesc la marginea rîului, depuse pe terasele acestuia.

În concluzie, putem afirma că pînă la 7,00 m adîncime moluştele sînt foarte bine păstrate şi exclusiv terestre, indicînd neacoperirea regiunii respective cu apă şi rămînerea lor pe loc (*in situ*), iar de pe la 8,00 m şi pînă la 10,50 m adîncime, găsim moluşte acvatice amestecate cu moluşte terestre, multe fragmentate, indicînd depunerea lor prin aluviuni *aduse*, prin transport acvatic, regiunea respectivă fiind periodic acoperită de apele rîului din apropiere.

DETERMINĂRI DE FLORĂ PE BAZA CĂRBUNILOR DESCOPERIŢI ÎN AŞEZAREA DE LA RIPICENI-IZVOR

de RADU POPOVICI

Cărbunii din vatra musteriană dezvelită în pătratul L-4 la 6,55 m adîncime au relevat predominarea în acest strat a coniferelor reprezentate prin *Abies* şi *Pinus*. Cu semnul întrebării a fost determinat şi *Fagus*(?).

Tot dintr-o vatră musteriană (pătratul 9-j — 9-k, la adîncimea de 6,35—6,45 m), pe baza cîtorva bucăţi mici de cărbune, s-a putut identifica *Fagus silvatica*.

Resturile de cărbuni din vatra aurignaciană situată în pătratul 11-D, la 4,10 m adîncime a oferit o floră foarte diversă. Cea mai mare frecvenţă o au cărbunii de conifere. Pădurile de conifere erau reprezentate prin *Pinus*, *Picea* şi *Abies*. Tot acum sînt prezente urme ale unor foioase, constituite din *Quercus*, *Tilia*, *Acer* şi probabil *Carpinus*.

Cercetările întreprinse în aşezarea Ripiceni-Izvor ne-au îngăduit pe baza bogatelor resturi de cultură materială descoperite, a multiplelor analize : litologice, granulometrice, palinologice, mineralogice, paleofloristice, de C_{14}, precum şi a determinărilor de faună (malacologică şi mamalogică) să reconstituim într-o oarecare măsură modul de viaţă, peisajul şi clima atît a microzonei studiate, cît şi a unei zone mai largi din această parte a ţării noastre.

CONSIDÉRATIONS ARCHÉOLOGIQUES, GÉOCHRONOLOGIQUES ET PALÉOCLIMATIQUES SUR L'ÉTABLISSEMENT DE RIPICENI-IZVOR

RÉSUMÉ

Par l'étendue, la richesse et la succession de ses vestiges d'habitat, l'établissement de Ripiceni-Izvor — situé sur la terrasse occidentale du Prut, à environ 1 200 m au nord du village de Ripiceni (département de Botoşani) — représente l'un des sites paléolithiques les plus importants de Roumanie. Ses sédiments atteignent une épaisseur de près de 13 m. Les conditions naturelles y ont permis une continuité d'habitation — avec certaines petites interruptions, il est vrai — depuis le prémoustérien

jusqu'à la basse époque féodale, échelonnée sur plusieurs dizaines de millénaires.

Le présent article expose succinctement certaines observations concernant autant la stratigraphie de l'établissement que le matériel archéologique et faunique (mammalogique) mis au jour, ainsi que quelques considérations sur la lithologie, la paléopédologie, la pallinologie, la minéralogie et la faune malacologique du site. Pour certains niveaux d'habitat on indique aussi les dates absolues fournies par les analyses du C_{14}.

Du point de vue archéologique, l'auteur a identifié un niveau prémoustérien, 6 niveaux moustériens, une couche aurignacienne, une couche de gravettien oriental, un niveau tardenoisien, enfin une couche postpaléolithique (culture du Criş, culture de Horodiştea, Hallstatt, La Tène, IIe — IIIe siècles de n.è., IVe siècle, VIe—IXe siècles, XIIIe siècles, XIVe—XVIIIe siècles) (fig. 1).

Sous le rapport lithologique, on distingue une couche inférieure (3 m environ), formée d'alluvions d'une texture de plus en plus fine de bas en haut, et une couche supérieure (de plus de 7 m) présentant les caractères du lœss.

L'étude paléopédologique a abouti à l'identification de plusieurs (au moins quatre) bandes, parfois de quelques centimètres seulement d'épaisseur, caractérisées par une faible accumulation de substance organique et une faible structure du matériel, représentant des restes de sols fossiles.

L'analyse pollinique confirme qu'en Roumanie le moustérien s'est développé durant l'interstade *Nandru* et la plus grande partie de l'interstade *Ohaba*, tandis que l'aurignacien ne commence que vers la fin de cet interstade, lors de l'oscillation climatique Herculane I (dernière partie de l'interstade Ohaba), datée en 26 470 ± 400 av.n.è. (Bln. 809).

Les recherches minéralogiques ont fourni des données précises sur l'origine des particules sédimentaires et des principales aires d'alimentation. Ainsi, une observation intéressante a été faite sur l'origine des intercalations sablonneuses présentes à la base du profil, qui avant leur dépôt par les eaux ont subi un important transport éolien.

L'étude de la faune malacologique a montré la prédominance entre 160 et 700 cm des espèces terrestres indiquant un climat relativement humide et chaud, à proximité de forêts ou de bocages. Entre 845 et 1230 cm, on a relevé un grand nombre de mollusques appartenant aussi bien aux espèces aquatiques que terrestres, le mélange des restes de faune étant dû aux débordements de la rivière.

Pour la flore, les déterminations obtenues sur la base des restes de carbone confirment les données pallinologiques (synthétisées dans la fig. 1).

En conclusion, les recherches entreprises dans l'établissement de Ripiceni-Izvor ont permis à l'auteur, à partir des restes de culture maté-

rielle, des multiples analyses effectuées et des déterminations fauniques, de reconstituer dans une certaine mesure le mode de vie, le paysage et le climat autant de la zone étudiée que d'une aire plus vaste de la partie nord-est de la Roumanie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tableau synoptique concernant la géochronologie et le paléoclimat de l'établissement de Ripiceni-Izvor.

Fig. 2. Diagramme pallinologique du sédiment de Ripiceni-Izvor.

Fig. 3. Diagramme pallinologique synthétique du sédiment de Ripiceni-Izvor : 1 *Picea, Abies, Larix, Juniperus, Betula, Salix* ; 2 *Fagus, Quercus, Ulmus, Tilia, Carpinus, Alnus, Acer, Corylus* ; 3 *Compositae* ; 4 *Gramineae* ; 5 *Cyperaceae* ; 6 Herbes diverses.

CARACTERISTICILE ŞI ÎNSEMNĂTATEA CUPTOARELOR DE ARS OALE DIN ARIA CULTURII CUCUTENI-ARIUŞD

DE

EUGEN COMŞA

Îmbogăţirea continuă a documentării cu privire la neoliticul României a permis specialiştilor noştri ca pe, lîngă obişnuita cercetare a formei vaselor de lut ars şi mai ales a ornamentelor lor, să acorde o atenţie tot mai mare şi problemelor de ordin tehnic referitoare la modul cum erau făcute şi arse acele vase.

Evoluţia şi tipurile cuptoarelor de olărie din epoca neolitică şi pînă în zilele noastre, de pe teritoriul Moldovei [1] au fost studiate mai de mult. Pentru descoperirile din alte zone ale ţării sînt de regulă menţiuni scurte.

Pornind de la ideea necesităţii strîngerii la un loc a documentării despre cuptoarele de ars oale din epoca neolitică din ţara noastră şi a sintetizării lor, în lucrarea noastră ne-am propus să grupăm şi să interpretăm datele accesibile despre cuptoarele de ars oale din aria de răspîndire a comunităţilor culturii Cucuteni-Ariuşd (adică din sud-estul Transilvaniei şi mai ales de pe întinsul Moldovei), în strînsă corelaţie cu descoperirile similare deosebit de importante din regiunile vecine, mai cu seamă cu acelea din cuprinsul ariei de răspîndire a comunităţilor înrudite tripoliene, din sud-vestul U.R.S.S.

Datele despre diferitele descoperiri, în cele ce urmează, sînt expuse în ordine cronologică:

Primul din serie, datînd cu aproximaţie de la sfîrşitul etapei Cucuteni A 2 (aspectul Ariuşd), este cuptorul descoperit în cadrul aşezării de la Ariuşd (jud. Covasna) la începutul secolului nostru [2]. Groapa cuptorului era săpată în stratul de pămînt corespunzător nivelului 4. Cuptorul (fig. 1), în parte distrus, a avut forma rotundă, cu vatra făţuită cu grijă, cu diametrul de 2 m. Malurile au fost boltite, acoperite cu cîteva straturi subţiri de lipitură făţuită, arse şi păstrate pînă la circa 0,40 m înălţime. Bolta se continua în sus şi avea o deschidere largă la partea superioară. În cuptor se aflau la descoperire 15 vase arse sparte pe loc. Pe mijlocul vetrei fusese aşezat un vas mare de 0,63 m înălţime, iar în jurul lui erau grupate celelalte vase mai mici [3]. Ţinînd seama de dimensiunile vasului mare se poate presupune că groapa cuptorului a avut iniţial minimum 0,63 m adîncime. În aceeaşi perioadă au fost descoperite şi cercetate, tot în aşezarea de la Ariuşd şi alte cuptoare similare (unele avînd vatra

[1] Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară, 1965, p. 135—189.
[2] László Ferenc, DolgCluj, 5, 1914, p. 313, fig. 18; Julius Teutsch, Die Karpathen, 10, 1908, p. 306.
[3] László Ferenc, *op. cit.*, p. 313.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian. — mart., 1976, p. 23 — 33

de numai 1 m diametru). Patru dintre ele erau alăturate formînd un grup unitar [4].

Două cuptoare prăbuşite au fost dezvelite în cuprinsul unei aşezări din faza Cucuteni A, de la Hangu [5] (jud. Neamţ). Regretăm că lipsesc alte amănunte.

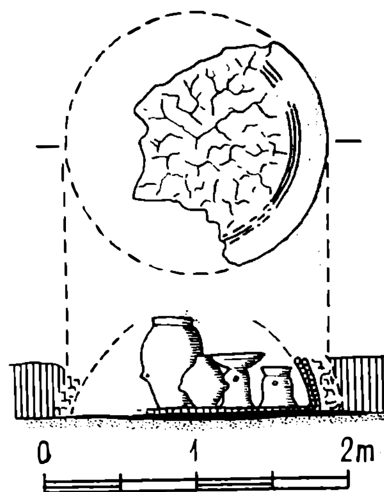

Fig. 1. Ariuşd. Cuptor de ars oale din faza Cucuteni A (după Fr. László, *op. cit.*, Dolg-Cluj, 5, 1914, p. 313, fig. 18).

Tot din faza Cucuteni A, din etapă neprecizată datează şi cuptorul, în mare parte distrus, de pe locul „Frumuşica" de lîngă satul Bodeşti (jud. Neamţ). Din descrierea publicată rezultă că acel cuptor a avut în plan orizontal forma ovală şi era alcătuit din două părţi : A) inferioară, camera focului sau focăria, avînd vatra cu diametrul de 1 m, era împărţită în două cărări de foc, printr-un mal cruţat. Focăria a avut două guri de foc ; B) superioară, camera de ardere a vaselor era în secţiune verticală, de formă tronconică şi era despărţită de partea inferioară printr-o placă (grătar) realizată din lut, avînd o serie de orificii [6]. Reconstituirea publicată de descoperitor este greşită.

În apropierea aşezării de la sfîrşitul fazei Cucuteni A de la Drăguşeni (jud. Botoşani) [7] a fost descoperit un singur cuptor, de dimensiuni mici, datînd din aceeaşi fază. Alte amănunte lipsesc.

O atenţie deosebită se cuvine să acordăm cuptorului de la Glăvăneştii Vechi (jud. Iaşi), descoperit de colectivul condus de prof. Ion Nestor, la circa 100 m depărtare spre nord de aşezarea de tip Cucuteni B_2 (din sectorul Movila I/1949), pe malul Jijiei [8]. Complexul era format din cuptor şi groapa de acces (fig. 2).

Cuptorul a avut vatra de formă rotundă. Focăria (cu diametrul de 1,30 m şi înălţimea de 0,45 m) era împărţită în două printr-un mal de lut cruţat, gros de 0,30 m, mai scurt decît diametrul încăperii, cu o extremitate pornind din mal, iar cealaltă ajungînd pînă în dreptul gurii de foc (de formă semicirculară, dacă o privim din faţă), pe care o bifurcă. Malul este străbătut transversal, la bază, prin trei orificii semicirculare. Camera de ardere a vaselor, de formă tronconică, a avut diametrul mare de 1,55 m, cel mic de circa 1 m şi înălţimea de circa 1 m. Ea era despăr-

---

[4] *Ibidem*, p. 314, fig. 19. Menţionăm că László Ferenc (*op. cit.*, p. 315, fig. 20) a descoperit tot atunci un recipient de lut ars considerat ca imitînd un cuptor simplu cu înălţimea egală cu diametrul bazei.

[5] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi M. Petrescu-Dîmboviţa, Materiale, 5, 1959, p. 52.

[6] C. Matasă, *Frumuşica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord, Roumanie*, Bucureşti, 1946, p. 25—26, fig. 9.

[7] Informaţii primite de la A. László, căruia îi mulţumim.

[8] Ion Nestor, Alexandrina Alexandrescu, Eugen Comşa, Eugenia Zaharia, Vlad Zirra, SCIV, 2, 1951, 1—2, p. 63; *op. cit.*, la nota 1, p. 136—139.

ţită de focărie printr-un grătar alcătuit din cornete de lut amestecat cu pleavă. Cornetele se îmbucau aşa fel încît se susţineau reciproc, lăsîndu-se între ele găurile pentru circulaţia aerului încins. Grătarul se sprijinea de o parte pe malul din mijloc şi pe de alta pe o serie de cornete

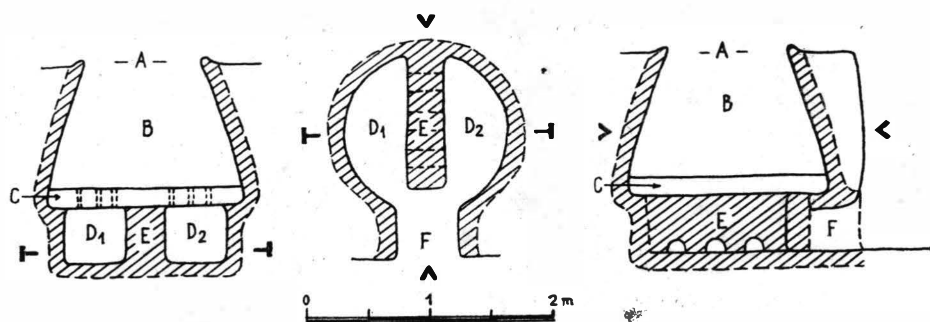

Fig. 2. Glăvăneştii Vechi. Cuptor de ars oale din faza Cucuteni B. Părţile componente: A gura cuptorului; B camera de ars oalele; C grătarul; D camera focului sau focăria; D1 şi D2 cărări de foc; E malul susţinător al grătarului sau premiezul; F gura de foc. Reconstituire realizată în funcţie de datele menţionate *op, cit.*, la nota 1, p. 137—139.

(ca un fel de console) fixate de malul gropii. Pereţii celor două încăperi erau acoperiţi cu un strat de lipitură. Groapa de acces era de formă rectangulară [9].

În cadrul complexului din faza Cucuteni B 2 de la Valea Lupului (jud. Iaşi) au fost descoperite două cuptoare, ambele de tip tronconic, construite în pămînt. Primul era în parte distrus [10], iar al doilea a fost găsit întreg [11]. Acesta din urmă (fig. 3) a avut adîncimea maximă de circa 0,65 m [12]. Cuptoarele de la Valea Lupului au avut aceleaşi caracteristici ca şi acela de la Glăvăneştii Vechi, cu singura deosebire că grătarul se sprijinea pe malul cruţat din mijlocul focăriei şi pe o treaptă de lut, lăsată anume în timpul săpării gropii cuptorului. În lungul malului din mijloc se pare că au existat un fel de cornete fixate drept console. Malul era străbătut de cîteva orificii la partea inferioară [13].

Datorită arderii mai mult sau mai puţin intense şi folosirii tuturor cuptoarelor descrise în decursul unor perioade diferite, pămîntul din jurul lor a fost înroşit pe grosimi diferie (între 0,10 şi 0,20 m).

Însumînd datele expuse rezultă că — pe teritoriul locuit de comunităţile culturii Cucuteni — în Moldova şi în sud-estul Transilvaniei — se cunosc şase complexe în cadrul cărora au fost descoperite 12 cuptoare (aproape tot atîtea cîte se cunosc în restul ţării din întreaga epocă neolitică). Reamintim seria complexelor în ordine topografică (numerotarea

---

[9] Ion Nestor şi colaboratorii, *op. cit.*, p. 63; v. nota 1, p. 137—139.

[10] Dinu Marin, Analele ştiinţifice alc Universităţii ,,Al. I. Cuza'', sect. III, 1, 1955, 1—2, p. 67.

[11] Idem, Materiale, 3, 1957, p. 164—165.

[12] *Ibidem*, p. 164. Adîncimca dată ni se parc greşită. Poatc numai focăria avea 0,65 m adîncime.

[13] *Ibidem*, p. 164—165; *op. cit.* la nota 1, p. 139—140.

lor corespunde cu cea de pe hartă) : 1. Drăguşeni, jud Botoşani ; 2. Glăvăneştii Vechi, jud. Iaşi ; 3. Valea Lupului, jud. Iaşi ; 4. Bodeşti, jud. Neamţ ; 5. Hangu, jud. Neamţ ; 6. Ariuşd, jud. Covasna. După cum rezultă din cercetarea hărţii alăturate (fig. 4) cuptoarele nu sînt concen-

Fig. 3. Valea Lupului. Vederea unei părţi a cuptorului din faza Cucuteni B (după *op. cit.*, la nota. 1, p. 140, fig. 4).

trate într-o anumită zonă, ci sînt răspîndite pe întregul areal al culturii. Mai importante decît aspectul topografic, care nu trebuie neglijat, dar este dependent în mare măsură de intensitatea cercetărilor dintr-o zonă sau alta, sînt aspectele tipologic şi cronologic. Ambele oglindesc, în cazul de faţă, nu numai progresele tehnice realizate de cucutenieni, ci şi urmările importante din domeniul economic şi cel social.

Din compararea datelor referitoare la cuptoarele descrise reiese că din punct de vedere tipologic — în cursul evoluţiei comunităţilor culturii Cucuteni pe tot arealul lor de pe teritoriul României — sînt cunoscute pînă în prezent două tipuri de cuptoare de ars oale [14] :

Primul tip este documentat numai prin cuptoarele simple izolate sau în grup, descoperite în cuprinsul aşezării de la Ariuşd. Ele au forma rotundă (cu vatra avînd diametrul de 1—2 m) în plan orizontal şi sînt tronconice (cu pereţii puţin arcuiţi) în secţiune verticală, cu o singură cameră. Astfel de cuptoare nu au gură de foc. Ele erau folosite (umplute cu vase şi cu materialul lemnos necesar arderii) prin deschiderea (gura cuptorului) aflată la partea superioară. Ţinînd seama de cuptorul plin cu vase de la Ariuşd se poate spune că o „încărcătură" a unui astfel de cuptor (cu diametrul de circa 2 m) era alcătuită din circa 15 vase de diferite dimensiuni, aranjate în jurul unui vas mai mare. În vederea utilizării cuptorului, materialul lemnos era aşezat între vase şi desigur

---

[14] Nu excludem posibilitatea existenţei şi a unor tipuri intermediare de cuptoare nedescoperite pînă acum în ţinuturile avute în vedere.

de-a lungul marginii gropii, în aşa fel ca să acopere în întregime vasele. În timpul arderii acestea erau în contact direct cu focul şi de aceea culoarea multora are diferite nuanţe şi adesea pete mari de culoare. În interiorul cuptoarelor temperatura era relativ joasă (de maximum 500°C).

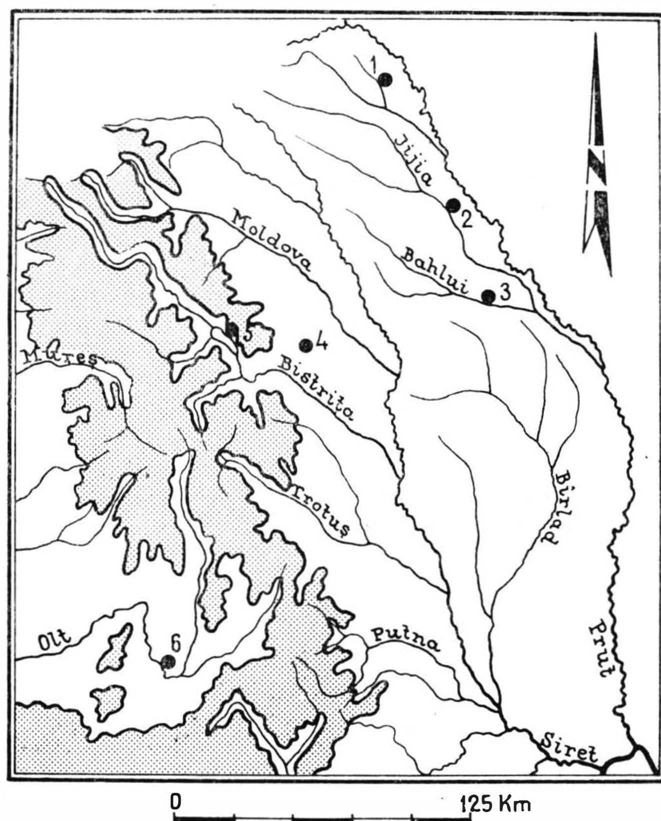

Fig. 4. Harta de răspîndire a cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni-Ariuşd (Numerotarea de pe hartă corespunde cu cea din text).

Subliniem că în astfel de cuptoare modul de ardere nu putea fi reglat şi în consecinţă vasele erau arse reducător, dobîndind culoarea cenuşie sau neagră. De regulă cioburile din acele vase au în spărtură, pe mijlocul grosimii o fîşie de culoare închisă (de lut insuficient ars), deosebită de cele superficiale.

Cele cîteva cuptoare de ars oale de acest fel datează numai din faza Cucuteni A (probabil în principal din perioada de început a fazei) şi sînt documentate pînă acum numai în sud-estul Transilvaniei.

Cuptoarele evoluate [15] sînt de regulă mai mari decît cele din prima categorie şi sînt alcătuite din cuptorul propriu-zis şi o groapă de acces.

[15] Subliniem că din punct de vedere tehnic tipurile de cuptoare evoluate cucuteniene nu au fost depăşite pînă în zilele noastre (*op. cit.*, la nota 1, p. 141).

Cuptoarele aveau două părți : camera focului sau focăria și camera de ars vasele[16]. În plan orizontal toate cuptoarele de acest tip erau aproape rotunde. Focăria era împărțită în două cărări de foc printr-un mal cruțat (numit și premiez), prevăzut la bază cu cîteva orificii (servind la uniformizarea căldurii). În dreptul premiezului focăria avea gura de foc, care făcea legătura (la nivelul vetrei) cu groapa de acces din care se introducea în camera focului materialul lemnos necesar arderii vaselor. Gura de foc mai avea un rol deosebit de important, anume servea la reglarea modului de ardere. De obicei, camera focului are diametrul mai mic decît camera de ardere a vaselor. Pe un prag lăsat anume la săpat de-a lungul malului sau pe conuri de lut lipite pe pereți ca un fel de console și pe premiez se sprijinea grătarul realizat din lut amestecat cu pleavă, sub formă de cornete, care se îmbucau susținîndu-se reciproc. Grătarul era fățuit și trebuia să aibă o grosime de circa 0,15 m pentru a suporta greutatea vaselor pregătite pentru ardere. În grătar erau o serie de orificii prin care circula aerul încins din focărie în camera de ardere a vaselor. Aceasta din urmă are totdeauna forma tronconică (adesea boltită) cu diametrul de 1,50—2 m și înălțimea de circa 1 m. Încăperea era umplută cu vase așezate cu gura în jos, în mai multe straturi. Nu este exclus ca încă din vechime, cel puțin stratul de vase așezate pe grătar să fi fost despărțit de acesta prin vălătuci mici de lut, așa ca în cuptoarele de mai tîrziu[17], deoarece altfel acele vase din cauza temperaturii mai ridicate (a grătarului) ar fi suferit deformări și ardere inegală. Camera avea o deschidere (gura cuptorului) rotundă la partea superioară largă de peste 0,60 m prin care se introduceau și se scoteau vasele. După umplerea camerei gura cuptorului era astupată cu un strat de lipitură de lut.

Cuptoarele descrise (care se mai numesc cuptoare cu flacără sau cu reverberație) oglindesc un progres important în raport cu cele precedente și prezintă mai multe caractere specifice, în interiorul lor : vasele nu vin în contact direct cu focul ; se obținea o temperatură mai ridicată (pînă la circa 900°C) și cel mai important este acela că modul de ardere (respectiv cantitatea de oxigen din cuptor) poate fi reglat. În astfel de cuptoare vasele erau arse uniform (pe întreaga suprafață și de obicei pe întreaga grosime a pereților vaselor), dobîndindu-se la nevoie, prin ardere oxidantă culoare roșie (cu diferite nuanțe), ori prin ardere reducătoare, culoarea neagră sau cenușie (cu diferite nuanțe).

Groapa de acces era de formă aproximativ rectangulară, prevăzută pe o latură cu trepte.

Toată seria de astfel de cuptoare datează începînd din faza Cucuteni A (cel mai devreme de la sfîrșitul etapei Cucuteni A 2), iar celelalte sînt din faza Cucuteni B (etapa tîrzie).

Cuptoarele de ars oale la care ne-am referit sînt documentate și în restul ariei de răspîndire a complexului Cucuteni-Tripolie din sud-vestul U.R.S.S. În acest sens menționăm cuptoarele (avînd toate elementele constructive specifice similare celor de la Glăvăneștii Vechi și de la

---

16 Cu acest prilej, utilizînd termenii prin care olarii din zilele noastre definesc părțile componente ale cuptoarelor de olărie, încercăm să contribuim la îmbogățirea și fixarea terminologiei noastre arheologice cu privire la cuptoarele din vechime.

17 B. A. Ribakov, *Remeslo drevnei Rusi*, Moscova, 1948, p. 353.

Valea Lupului) descoperite în anii din urmă la Jvaneţ[18], lîngă malul răsăritean al Nistrului. Se cuvine subliniat că acolo, într-un loc îndepărtat de aşezare, se afla un adevărat centru de olărie format din cel puţin trei şiruri de cuptoare, din care s-au păstrat numai şase cuptoare întregi sau în parte distruse[19].

Analiza datelor de ordin cronologic privitoare la cele două serii de cuptoare duce la concluzia : cuptoarele *simple* sînt — în stadiul actual al cunoştinţelor — în cuprinsul ariei culturii Cucuteni (în zona Ariuşd). Cuptoarele din prima categorie au fost specifice pentru comunităţile din perioada timpurie a fazei Cucuteni A. În cursul fazei Cucuteni A cuptoarele evoluate au ajuns şi apoi au rămas predominante pînă la sfîrşitul culturii Cucuteni, cînd în ţinuturile noastre a încetat întrebuinţarea acestui tip de cuptor. Remarcăm faptul că datele amintite sînt confirmate de apariţia şi de răspîndirea în aceeaşi perioadă (etapa Cucuteni A 2) a ceramicii arse la roşu (cu decor pictat tricrom), condiţionată de existenţa şi utilizarea cuptoarelor evoluate.

Cuptoarele analizate din prima categorie s-au descoperit în *cuprinsul* unei aşezări, iar cele evoluate se aflau mai rar la periferia aşezărilor fiind de regulă izolate, grupate, la oarecare distanţă de aşezări. În astfel de cazuri s-a ţinut seama de fiecare dată de existenţa unor surse bogate de apă şi a argilei de calitate.

Se pune problema originii cuptoarelor perfecţionate din a doua categorie : sînt o invenţie locală sau, ţinînd seama de complexitatea lor (din punct de vedere constructiv şi de utilizare), ar trebui considerate ca fiind transmise şi preluate de la populaţii mai depărtate aflatepe o treaptă superioară de evoluţie? De cîteva decenii cercetarea arheologică românescă a demonstrat (şi nimeni nu a contestat această concluzie) că olăria arsă la roşu, cu decor pictat tricrom, din aria de răspîndire a complexului Cucuteni-Tripolie, a apărut pentru prima oară ca urmare a evoluţiei fondului local, în vestul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, de unde apoi, treptat, s-a răspîndit (spre est, mai ales spre nord-est şi mai puţin spre nord) în restul arealului.

În jurul ariei acestei culturi (ale cărei limite nu au atins în perioadele avute în vedere ţărmul Mării Negre) şi a culturii Petreşti învecinate (contemporane) nu au existat alte culturi cu ceramică pictată policrom şi arsă la roşu, prin intermediul cărora să se poată presupune că s-au transmis şi cuptoarele evoluate spre aria Cucuteni-Tripolie. Ţinem să subliniem că în jumătatea de sud a ţării noastre şi în ţinuturile de la sud de Dunăre pînă la munţii Rodopi, în tot cursul epocii neolitice, sînt documentate numai cuptoare din prima categorie, cu groapă simplă[20], ceea ce exclude posibilitatea transmiterii dinspre sud a cuptoarelor evoluate. În sprijinul părerii amintim şi faptul că în aria culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa vasele arse anume la roşu, datorită de obicei unei arderi secundare, sînt foarte rare. Vasele culturilor amintite aveau adesea decor

---

[18] T. G. Movşa, SA, 1971, 3, p. 228—233. La Jvaneţ s-au descoperit două tipuri de cuptoare unele similare celor descrise, altele de formă rectangulară (*Ibidem*, p. 231).

[19] *Ibidem*, p. 230.

[20] De exemplu : Techirghiol, cultura Hamangia, săpături Eugen Comşa şi Doina Galbenu ; Cernica, faza Bolintineanu, săpături Eugen Comşa ; Vădastra, faza Vădastra II, săpături Corneliu N. Mateescu ; Grădiştea Ulmilor, cultura Gumelniţa, săpături Eugen Comşa.

pictat cu grafit, ornamentare care nu necesită un fond roşu. La est şi la sud-est de arealul Cucuteni-Tripolie, în stepele nord-pontice (inclusiv în zona de la nord de Delta Dunării), în perioada de apariţie a ceramicii pictate tricrom din ţinuturile noastre, trăiau comunităţile culturii Srednii Stog II, despre care se ştie că nu foloseau ceramică arsă la roşu, cu decor pictat. Prin urmare, cuptoarele din a doua categorie nu s-au putut răspîndi nici din spre est în regiunile noastre. Singura explicaţie acceptabilă în prezent este : cuptoarele evoluate au fost inventate de către purtătorii culturii Cucuteni din vestul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, pe baza completării treptate a cuptoarelor din prima categorie. Mai tîrziu cuptoarele evoluate au fost transmise, prin comunităţile înrudite, şi celor care vieţuiau în ţinuturile de dincolo de Nistru.

În funcţie de descoperirile din ţinuturile învecinate se pot face unele precizări şi completări. În aria culturii Turdaş [21] şi apoi în cuprinsul arealului Petreşti [22], pentru arderea vaselor s-au folosit — după cîte ştim pînă acum — cuptoare avînd în plan orizontal forma de pară. Datele cunoscute indică faptul că acele cuptoare aveau o singură încăpere, care îndeplinea în acelaşi timp funcţia de focărie şi de cameră de ardere a vaselor. Cuptorul avea gură de foc, ceea ce presupune existenţa unei gropi de acces [23]. În chip firesc cuptoarele trebuiau să aibă şi o deschidere (gura cuptorului) largă, la partea superioară. Acest tip de cuptor, prin caracteristicile sale, ocupa — din punct de vedere tipologic — un loc intermediar între cuptoarele din prima şi a doua categorie documentate în aria Cucuteni şi după cum am menţionat a fost utilizat în tot cursul neoliticului mijlociu şi tîrziu din Transilvania.

Amintim şi un alt tip de cuptor similar celor din Transilvania descoperit în aşezarea din faza Tripolie A de la Luka Vrubleveţkaia [24], pe malul estic al Nistrului, în sud-vestul U.R.S.S. Cuptorul tripolian are tot forma de pară, dar spre deosebire de cuptoarele ardelene, are şi un pilon rotund (de pămînt cruţat) în mijlocul focăriei. Un astfel de cuptor nu se leagă de seria evolutivă a cuptoarelor cucuteniene.

Problemele analizate mai sus au şi implicaţii importante de ordin social-economic. Descoperirea cuptoarelor simple (de la începutul fazei Cucuteni A), de dimensiuni mici, izolate, chiar în cuprinsul aşezărilor, reflectă faptul că în astfel de cuptoare erau arse numai cîteva vase necesare unei singure familii sau comunităţi mici. Atunci vasele erau modelate şi ornamentate probabil mai ales de către femei [25], această îndeletnicire continuînd să rămînă o ocupaţie casnică, atît timp cît nu erau necesare eforturi şi cunoştinţe tehnice deosebite la folosirea cuptoarelor.

Cu timpul în întreaga arie de răspîndire a comunităţilor complexului Cucuteni-Tripolie situaţia s-a schimbat. Treptat de la cuptoarele evo-

[21] Cuptorul de la Tărtăria (Kurt Horedt, Apulum, 3, 1949, p. 50—51).

[22] Cuptorul de la Bernadea (Dorin Popescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 684, nr. 54; informaţie de la N. Vlassa căruia îi mulţumim).

[23] În cazul acestor cuptoare vasele erau aşezate pe vatra cuptorului pe porţiunea largă, iar focul se făcea în porţiunea mai îngustă a gurii de foc.

[24] S. N. Bibikov, SA, 11, 1949, p. 131, fig. 2. În astfel de cuptoare vasele erau înşirate şi sprijinite de pilonul central. Focul se făcea în porţiunea gurii de foc.

[25] T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 233.

luate, izolate, găsite în preajma unor aşezări (de la sfîrşitul fazei Cucuteni A) s-a ajuns (în faza Cucuteni B) la formarea unor adevărate centre de olărie [26], caracterizate — după cum precizează T. G. Movşa, care a studiat cuptoarele de la Jvaneţ — prin : grupuri alcătuite din cîteva şiruri de cuptoare evoluate, masive, realizate nu departe de aşezare, în preajma locurilor cu argilă de calitate şi cu sursă bogată de apă şi lemn, necesar drept combustibil; producerea anumitor forme de vase cu motive decorative pictate, specifice pentru fiecare centru. După părerea lui T. G. Movşa, în cursul fazelor tripoliene astfel de centre au existat în zonele : Varvarovka, Petreni, Raşcov, Trifăuţi, Krutoborodinţi II, Koşilovţi Oboz şi Stena de pe teritoriul U.R.S.S. şi în ţara noastră în zonele Traian şi Valea Lupului [27].

Existenţa şi caracteristicile centrelor de olărie au dus pe T. G. Movşa la cîteva concluzii importante pe care le rezumăm aici considerîndu-le ca fiind valabile şi în ceea ce priveşte comunităţile culturii Cucuteni din Moldova şi anume : cu timpul s-a ajuns în regiunile noastre la o specializare în acest domeniu ; olăritul a început astfel cu încetul să se desprindă de ocupaţiile casnice, devenind treptat un meşteşug. Dealtfel pe baza documentării existente se poate afirma : cuptoarele evoluate (de tipul celui analizat) sînt specifice numai acelor populaţii în sînul cărora s-a produs o diviziune accentuată a muncii, între diferitele ocupaţii. Folosirea cuptoarelor evoluate, care necesită anumite cunoştinţe tehnice în privinţa sistemului lor de construcţie şi mai cu seamă în ceea ce priveşte modul de reglare a arderii vaselor, oglindeşte desigur o schimbare calitativă în domeniul ceramicii.

Folosirea cuptoarelor cu reverberaţie a avut consecinţe importante deoarece a dus la producerea vaselor în serie, în cantităţi tot mai mari, şi în consecinţă centrele de olărie au început să producă ,,vesela'' necesară întregii comunităţi şi, în cazul anumitor categorii de vase pictate, pentru schimbul (de diferite feluri) cu alte comunităţi mai mult sau maipuţin apropiate de centrul de olărie [28].

La concluziile prezentate de cercetătoarea kieviană am vrea să adăugăm unele interpretări personale.

În funcţie de existenţa centrelor de olărie este posibilă reconstituirea situaţiei din cursul diferitelor etape ale fazelor Cucuteni A—B şi Cucuteni B, în România şi în aria culturală corespunzătoare din sud-vestul U.R.S.S. În cadrul centrelor de olărie se produceau cantităţi mari de vase pictate pentru comunităţile respective şi pentru altele din jur, situate la diferite distanţe. Astfel se ajungea ca în cuprinsul anumitor zone, cu limite variabile în timp şi spaţiu, diversele comunităţi să folosească două feluri de ceramică :

— 1. vase mai ales de uz comun lucrate în fiecare aşezare. Aceste vase pe lîngă elementele comune (valabile pentru întregul areal de răspîndire a comunităţilor fazei) aveau şi elemente specifice locale.

[26] În recenta sa monografie Silvia Marinescu-Bîlcu cu prudenţă pune în discuţie problema existenţei unor centre de olărie încă din timpul culturii Precucuteni (*Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Edit. Acad., Bucureşti, 1974, p. 146). În lipsa documentării necesare problema rămîne deschisă.

[27] T. G. Movşa, *op. cit.*, p. 232—233. Credem că s-ar putea adăuga şi complexul de la Tg. Ocna.

[28] *Ibidem*, p. 233—234.

— 2. vase din pastă fină, cu anumite forme, şi ornamente pictate, bine arse, în cantitate mai mică, lucrate într-un anumit centru de olărie.

Astfel se îmbinau două elemente : unul local propriu-zis, oglindind tradiţiile specifice, şi altul reflectînd alte tradiţii (deosebite în oarecare măsură de ale primului) „standardizate'' ale unui anumit centru de olărie. Astfel se ajungea la o situaţie calitativ cu totul deosebită de cea caracteristică epocii neolitice în ansamblu. „Grefarea'' ceramicii pictate, produse în centre de olărie, la ceramica obişnuită fiecărei aşezări presupune modificarea concepţiei noastre arheologice — în cazul fazelor tîrzii ale culturii Cucuteni, — cu privire la conţinutul termenului de *cultură* şi de *variantă regională*. Pînă acum în cadrul acestor termeni se avea în vedere *unitatea categoriilor ceramice* (cu tehnică, forme şi decor executate după „canoane'') în întregul areal (cu deosebiri mici de la o microzonă la alta), ceramica (fiind elementul principal) reprezentînd caracterul etnic specific (împreună cu alte cîteva elemente) tuturor acelor comunităţi. În noua situaţie locul complexului comun de elemente al tuturor categoriilor ceramice unitare de pînă atunci este preluat de seria vaselor pictate (produse în anumite centre de olărie), care pe un anumit teritoriu devin prin caracteristicile lor elementul definitoriu principal al unei variante locale, dependentă de astă dată nu de caracterul etnic, ci de măiestria şi în parte de „capriciile decorative'' ale unui grup de meşteşugari olari, care asigură o unitate de forme şi de decor oarecum în cadrul „canoanelor''. Din punct de vedere arheologic constatăm deci o variabilitate destul de mare şi apariţia diferitelor grupuri locale. În acest caz problema periodizării fazelor evoluate ale complexului Cucuteni-Tripolie devine mai complicată, deoarece efectiv poate fi vorba nu atît de succesiunea unor faze şi etape, ci de evoluţia paralelă, inegală în timp şi spaţiu, a unor variante corespunzătoare ariilor de răspîndire a produselor diferitelor centre de olărie.

În directă legătură cu problema analizată mai sus se poate pune în discuţie şi problema apartenenţei „etnice'' a comunităţilor fiecărei variante (corespunzătoare ariei de răspîndire a produselor unui centru de olărie). Sîntem de părere că în zonele periferice ale arealului Tripolie tîrziu, centrele de olărie tripoliene satisfăceau cu vase pictate atît pe membrii comunităţilor tripoliene vecine, cît şi în anumite zone, cerinţele unor comunităţi străine aparţinînd altor culturi ai căror membri doreau să aibă vase pictate tripoliene. În astfel de cazuri evident vasele pictate produse de centrele de olărie tripoliene pot păstra numai o importanţă în ceea ce priveşte cronologia relativă şi schimbul intercomunitar.Elementele definitorii sînt constituite de astă dată de alte categorii de elemente ale culturii materiale şi spirituale.

Ajunşi aici ne întrebăm dacă ceramica pictată din aria Usatovo-Folteşti nu reflectă o astfel de situaţie. Aceasta nefiind lucrată în aria usatoviană, ci obţinîndu-se pe calea schimburilor din asemenea centre de olărie periferice, din aria complexului Cucuteni-Tripolie, pierde importanţa „etnică'' ce i se acordă.

Evoluţia cuptoarelor de ars vase, ca şi activitatea centrelor de olărie amintite a încetat la sfîrşitul dăinuirii comunităţilor complexului

Cucuteni-Tripolie, de atunci trecîndu-se în ţinuturile avute în vedere la folosirea altor metode mai simple de ardere a vaselor.

Situaţia de ansamblu, de caracter social-economic descrisă, a fost valabilă numai pentru aria complexului Cucuteni-Tripolie. În acelaşi timp în celelalte regiuni ale ţării noastre (inclusiv în aria Petreşti) evoluţia tehnicii olăriei s-a desfăşurat mult mai încet, păstrîndu-se în fiecare zonă, pînă la sfîrşitul neoliticului, formele de cuptoare specifice anume: cele cu groapă simplă rotundă în ţinuturile de la sud de Carpaţi şi cele în formă de pară pe meleagurile transilvănene. Faptul reflectă desigur o evoluţie social-economică mai lentă în comparaţie cu aceea din aria complexului Cucuteni-Tripolie.

TRAITS CARACTÉRISTIQUES ET IMPORTANCE DES FOURS À POTIER DE L'AIRE CULTURELLE CUCUTENI-ARIUŞD

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques du sud-est de la Transylvanie et de la Moldavie ont mis au jour deux types de fours à potier:

— fours simples, avec la fosse en tronc de cône, utilisés seulement pendant la phase Cucuteni A, et

— fours évolués, d'une construction plus complexe comportant deux pièces, attestées déjà au cours de la phase Cucuteni A, mais surtout pendant la phase Cucuteni B.

L'absence des fours à potier d'un type évolué dans les zones du voisinage nous incite à considérer les spécimens trouvés dans l'aire culturelle Cucuteni comme représentant une invention locale.

Partant de la découverte d'un groupe de fours à potier évolués à Jvanetz (URSS), leur inventrice tire la conclusion que dans le cadre de la culture Cucuteni-Tripolje une spécialisation dans ce domaine a dû avoir eu lieu progressivement (cette activité passant presque exclusivement à la charge des hommes). Des centres de production céramique se sont constitués ainsi, confectionnant la poterie nécessaire à des groupes d'agglomérations. Une conséquence directe de ce fait fut la diffusion dans certains territoires d'une espèce déterminée de céramique peinte de qualité supérieure, conférant de la sorte aux territoires respectifs un caractère uniforme de ce point de vue.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Ariuşd. Four à potier de la phase Cucuteni A (d'après Fr. László, *op. cit.*, Dolg-Cluj, 1914, p. 313, fig. 18).

Fig. 2. Glăvăneştii Vechi. Four à potier de la phase Cucuteni B. Parties composantes: A ouverture du four; B chambre pour cuisson des pots; C grille; D chambre à feu ou foyer; D1 et D2 sentiers du feu; E saillie supportant la grille; F bouche à feu. Restitution réalisée en fonction des données fournies par *op. cit.*, n. 1, p. 137—139.

Fig. 3. Valea Lupului. Vue d'une portion du four de la phase Cucuteni B (d'après *op. cit.*, n. 1, p. 140, fig. 4).

Fig. 4. — Carte de la diffusion des fours à potier de l'aire culturelle Cucuteni-Ariuşd (les numéros marqués sur la carte concordent avec ceux marqués dans la texte).

ELEMENTE TRACO-GETICE ÎN INSCRIPȚIILE GRECEȘTI DIN ROMA

DE

I. I. RUSSU

Redactat într-o limbă latină corectă, clară, elegantă (haină „clasică" ce-l face ușor accesibil oricărui cercetător de specialitate, pe linia optimă a unei venerabile tradiții umaniste), primul fascicul din noul „corpus" epigrafic grecesc al orașului Roma, elaborat de un prestigios epigrafist și filolog italian [1], cu comentarii, întregiri, variată bibliografie de prim rang, conține patru piese epigrafice-sculpturale valoroase și semnificative cu elemente de text și gliptice aduse de elementele etnic-sociale trace din patria lor balcanică, imigrați militari sau civili. Caracterul tracic a fost recunoscut pentru trei dintre cele patru piese, conținutul lor onomastic-lingvistic și religios fiind relevat mai demult și integrat în circuitul tezaurului documentar privind istoria și cultura, răspîndirea și prezența individuală sau în colective a traco-geților la Roma și în restul împărăției. Una dintre piesele epigrafic-sculpturale „noi" nu a fost însă recunoscută (mai jos, nr. 5) ca atare de către eminentul editor roman din a. 1968, din cauza unor lacune în documentarea și bibliografia sa cu privire la unele probleme de „tracologie"; dar nu relevă nici numele interesante și importante dintr-un mare tabel de „mystae" (mai jos, nr. 4): pe geto-dacul *Decebalos* și tracul sudic *Trallis*, care merită să fie consemnați din nou în acest context.

În succesiunea numerică a celor 263 piese epigrafic-sculpturale greco-romane, vor fi reluate aici cele cinci texte — sculpturi ce conțin elemente gliptice-religioase și onomastice aparținătoare tracilor sau geto-dacilor carpato-dunăreni —, care în capitala împărăției romane erau foarte numeroși manifestîndu-se în covîrșitoare majoritate prin inscripții în limbă latină [2], potrivit cu idiomul pe care probabil că-l vorbeau majo-

[1] Inscriptiones graecae Urbis Romae curavit L. Moretti, fasciculus primus (1—263), Romae, 1968, 239 pagini in 8° (*Studi pubblicati dall'Istituto Italiano per la Storia antica*, fasc. 17); în prefață la p. V se precizează „primam partem hic habes novae syllogae quae titulos graecos ethnicos in Urbe repertos continebit, quam dignam spero ut in locum corporis Kaibeliani (IG, XIV, 1890) succedat. Quomodo opus distribuatur, quibus spatii finibus definiatur, quo consilio singula monumenta edantur, cum alibi publici iuris fecerim (*Akta IV. Kongr. für griech. u. lat. Epigraphik*, 1964, p. 264—270), nolui repetere, praesertim cum bene sciam neminem fere praefationem legere solitum esse. Monebo tamen hanc primam partem, mirorem si molem fasciculi respexeris, at maximi momenti si singula documenta perlegeris, inscriptiones omnes amplecti praeter funerarias et artificum et artis operum titulos".

[2] În imensul conglomerat de elemente etnice venite din toate zonele lumii antice ocupate de romani, militarii și civilii de obîrșie traco-geto-dacică cunoscuți în capitala Imperiului roman au fost cercetați în studiul epigrafic-onomatologic al lui G. G. Mateescu, *E D*, 1, 1923, p. 57—258, lucrare de amplă erudiție și doctrină istorică și onomastică, ce grupează materialul după categorii sociale, ocupații, grade și alte criterii într-o succesiune cronologică aproxi-

ritatea dintre ei în patria lor de baştină, dar mai cu seamă în Italia şi la Roma.

Între ostaşii traci încorporaţi în gărzile imperiale din Roma, ***cohortes praetoriae***, care pun aici inscripţii în limba greacă („tituli a praetorianis diis patriis positi") avem doi cu nume greceşti sau traco-romane:

Θεῷ Ζβερθουρδῳ καὶ Ἰαμβαδουλῃ ἐπιφα-
νηστάτοις Αὐρ(ήλιος) Δονύσιος στρατ(ιώτης) χώ(ρ)της
τοῦ πραιτ(ωρίου) ἑκατονταρχ(ίᾳ) Φλωρεντίνου θέλω-
ν ἀνέθηκα b

Fig. 1. Roma. Relief votiv dedicat zeilor traci „celor mai iluştri" *Zberthurdos* şi *Iambadule(s)* de către pretorianul *Aurelios Dionysios*; a) foto (după *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, I, 132); b) transcrierea şi lectura textului.

mativă, dar într-o dezordine tipică pentru unele începuturi ale cercetării epigrafice şi istoriografice; lucrarea monografică a lui Mateescu era lipsită de un plan clar şi o repartizare judicioasă a materiei documentare epigrafice şi onomatologice, avînd unele omisiuni şi lacune, ca şi numeroase erori şi confuzii, unele destul de grave (de ex. numele evident persan *Petizaces*, grecesc *Draucos*, ş.a. erau clasificate de Mateescu (după el: D. Dečev etc.) şi ,,studiate" din punct de vedere social-istoric şi chiar filologic-lingvistic ca tracice etc.; (cf. în *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1967, p. 60—62; idem, *Sprache der Thrako-Daker*, 1969, p. 73—74, activitatea lui Mateescu în ,,tracologie"), rezultate din necunoaşterea deplină şi corectă a sistemelor onomastice ale popoarelor antice din sfera culturii mediteraneene greco-romane: greci, romano-italici, illyri, traci, semiţi, iranieni, egipteni, celţi ş.a. Despre răspîndirea tracilor balcanici (sud-dunăreni) în Imperiul roman: Al. Fol, Godišnik Univ Sofia, 58, 1964, 3, p. 299—309; 62, 1968, 3, p. 193—273 şi alte indicaţii bibliografice în ActaMN 11, 1974, p. 108.

1. *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, nr. 132, „tabula alta 0,30, lata 0,35; litterae 0,012. Reperta in Esquiliis (Armellini). A sinistra Iuppiter nudus hastam dextra, fulgur sinistra gerens cui dea, pariter nuda, equo insidens adpropinquat". Relieful s-a bucurat de atenţie deosebită, editat în diferite seriale: Armellini (a. 1876), Lanciani (1880), Matz-Duhn (1882), Kaibel (IG, XIV nr 981), Cagnat (IGR, I 58), H. St. Jones, *Catalogue* --- *Conservatori*, p. 203, nr 10; dar această bibliografie citată de Moretti nu este completă, lipsind cîteva titluri, între ele două italiene şi chiar din ... Roma: G. G. Mateescu, art. *Iambadules*, în *Dizionario epigrafico di antichità romane* (E. De Ruggiero), IV, p. 2—3, cu bibliografie şi discuţie mai amplă asupra numitei zeităţi trace; Ephemeris Dacoromana, I, 1923, p. 158—159 [revistă pe care L.M. o cunoaşte, cf. nr. 2]; controversa asupra inscripţiei a fost cauzată de caracterul neclar al semnificaţiei acelei tinere figuri nude, călare, care a fost considerată cînd de un sex, cînd de altul. Toate atestările despre *Zbelthurdos* au fost adunate cu peste un sfert de veac în urmă de noi în *Anuarul Institutului de studii clasice* (Cluj), V, 1949, p. 107; cf. de asemenea D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 178 *Zbelthurdos*; p. 213 *Iambadule* (cu documentare mai amplă şi texte integral citate). Anterior s-a mai ocupat de „zeul trac al fulgerelor" G. Seure, în Revue des études grecques, XXVI, 1913, p. 236. „De deo thracio egit D. Detschew, Bull. Inst. Arch. Bulg., 18 (1952), p. 7 sqq. testimonia decem proferens quae ad illud tempus innotuerant. Contra Iambadule ignota est: deam frugum pariter ac Inferorum fuisse putat Detschew" este scurtul comentar al lui L. M.; dar lectura lui în r. 2 a literelor CTPATXWTHC ca simplu στρατ⟨ι⟩ώτης (după Lanciani şi Duhn) nu e corectă, trebuind să fie preferată lectura lui Kaibel, menţionînd „cohorta praetoriană", pe care o adoptăm şi redăm în desenul cu lectură (fig. 1a). Este evident şi demult ştiut că *Zbelthiurdos* (*Zberthurdos*) era zeul tracic al f u l g e r e l o r (echivalent al geto-dacilor *Gebeleizis*), forţa cutremurătoare a văzduhurilor aducătoare nu numai de groază şi panică între oameni, pe pămînt, ci de ploaie şi cu ea recoltă, belşug în ogoare, în toată vegetaţia; ar fi natural deci ca „acolitul" său din atestarea unică plastică şi epigrafică a reliefului greco-roman al lui Aurelius Dionysius praetorian la Roma: *Iambadules* să fie din acelaşi cerc de activitate a puterilor supranaturale personificate, probabil vreun „înger" uranian sau demon htonian-agrar din interiorul lumii trace; atributele şi funcţia lui naturală-economică poate să fi fost tocmai ploaia (cf. *Limba traco-dacilor*, ed. a II—a, 1967, p. 109), creşterea vegetaţiei, recolta şi producţia agricolă etc. Plus adhuc non liquet.

2. *Inscr. Graecae Urb. Romae*, nr. 134, „columella ex marmore supra fracta: alta 0,20, diametrus 0,13. Litterae parum curatae (0,013) saec. III. Incertae originis, diu in sepositis Musei Conservatorum adservatam edidi Bullettino Comunale, 75 (1953—55), p. 88 sqq. cum tabb. phot. (Supplementum epigraph. Graec., XVI, 599). Ibidem nunc extat in lapidario subterraneo". Comentariul şi explicaţia pentru r. 2 al fragmentului epigrafic „1. 2: NIAYP primum quadratarius scripsit, postea, supra, EICI litteris minoribus addidit ita ut NIECI effecerit" nu apar probabile şi valabile; mai verosimil este că literele —NI la începutul r. 2 să fie rest din numele zeului la dativ „Apollini", rîndul 1 începînd even-

tual cu ΘΕΟΙC (fig. 2). Interesant şi valoros este comentariul editorului intuind just faptul că ,,Aur. Buris, nullo dubio Thracius, miles coh. X praetoriae, idem esse videtur ac Aur. Buris in titulo sepulcrali CIL, VI 2732 memoratus : Mateescu, Ephem. Daco-Romana, I (1923), p. 174 ; Seure, Rev. Arch., 1929, p. 110. Plura de hoc titulo *loc. cit.* sermoci-

ΘΕω
ΝΙΑΥΡ·ΠΟΥΡΙC·ΠΑΤΗΡ·
ΚΑΙΥΙΟC·ΑΥΡ·ΒΟΥΡΙC·
CΤΡΑΤΙωΤΗΚωΡΤΗC·
ΔΕΚΑΤΗC·ΠΡ·Ϛ·
ΕΚ·ΔΕ·ΧωΡΙΗC·ΤΗCΕΟC·

a

Θεῷ[-----καὶ Ἀπόλλι-]
νι Αὐρ(ήλιος) Πουρις πατὴρ
καὶ υἱὸς Αὐρ(ήλιος) Βουρις
στρατιώτη(ς) κώρτης
δεκάτης πρ(αιτωρίας)·ς·
ἐκ δὲ χωρίης Τησεος

b

Fig. 2. Roma. Colonetă votivă cu dedicaţia celor doi traci *Aurelios Pouris* şi *Aurelios Bouris* ; a) desenul textului (după foto *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, I, 134) ; b) lectura cu reconstituirea.

natus sum : nolui repetere". Semnificativ este oricum faptul că cei doi traci — tată şi fiu — *Aurelius Pouris* şi *Aurelius Bouris* au cognomina trace (demult recunoscute ca atare), în două ,,versiuni" foarte apropiate ; ar fi de cercetat dacă ,,Pouris" este o variantă fonetică a lui ,,Bouris" (acesta cu consonanta iniţială sonorizată) ; nu mai puţin

interesant apare faptul că ostaşul praetorian traco-roman Aurelius Bouris (Buris), în serviciu activ se afla în Roma cu tatăl aproape omonim (poate fost militar şi el), cu care împreună pun o dedicaţie vreunor zei traci (sau numai lui Apollo ?), iar peste cîţiva ani praetorianul din Tracia decedă în capitala împărăţiei fiind onorat de doi camarazi consăteni (şi prieteni mai buni) cu epitaful în limbă latină [3]. Despre locul lui de obîrşie notează L.M. „nomen loci THCEOC inauditum; idem est quod latine *domo*, *natione*, etc."; există totuşi o analogie sau „înrudire" cam depărtată în timp, dar nu ireală: localitatea-cetate (sau mic *burgus*, *castellum*) THECIMONTH, Procopius, *De aedif.*, IV, 11 (p. 146, 19, ed. Haury—Wirth), în estul Traciei (Haemimont), în care s-a recunoscut demult apelativul geografic-toponimic latin-romanic *monte-*, iar V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*, Amsterdam, 1970, p. 138 l-a tîlcuit „*ad Taeesi montem.* Der erste Teil erinnert an die PN *Taesis*, *Teisos* (*Inscr. Graecae Bulg*, IV, 2192, 9), *Taesus* (I. G. Kazarov, *Denkm. Thrak. Reiters*, 1938, 67, nr. 305), *Tessius* (Schulze, *Zur Geschichte Lat. Eigennamen*, 21, Anm. 3, 98, 162, 425). Der zweite Teil —MONTH gehört zum lat. *mons*, wie Philippide und Skok richtig erkannt haben, und ist Akkusativ Sg. —*montem* ohne Schluß —*m*".

3. *Inscr. Graecae Urb. Romae*, nr 135, tot între „tituli a praetorianis diis patriis positi" este inclusă o „ara(?) incertae sed nullo dubio urbanae originis ut et plerique tituli quos Sabinus collegit et quae infra de frumentariis dicam confirmat. Exscripsit Sabinus, Marcian. X f. 114: inde Kaibel, IG XIV 958 (Cagnat, IGR I 29). Periit". Textul este redat în litere capitale (verzale) pe care le reproducem întocmai (fig. 3a), împreună cu lectura „desfăşurată". Urmează la L.M. un comentar amplu şi bibliografie asupra lecturii şi interpretării numelui echivoc al divinităţii, ca „Alsenos" (Kaibel), după A. Dumont, L. Tugrul etc., ori mai curînd *Saldenos* (din localitatea *Salda-*) etc. (De Ruggiero)„quae omnia, si parum certa sunt, tamen ad Thraciam ducere nos videntur ex qua M. Aurelius Alexander fortasse oriundus fuit: de Thraciis in legionibus Romanis v. G. Forni, *Reclutamento delle legioni* ..., Milano — Roma, 1953, p. 199 sqq". Este neîndoielnic că numitul Marcus Aurelius Alexandros (cu bun nume „romano-grec" de „civis Romanus"), *frumentarius* în legiunea II Italica, organizată sub împăratul Marcus Aurelius, era un trac cum au admis aproape unanim eruditţii citaţi; el este omis de Mateescu din repertoriul său de traci „în inscripţiile Romei" (supra, nota 2), ca unul din numeroşii militari care plecînd din patria lor estbalcanică au cutreierat în cadrul serviciului sute şi mii de kilometri în lungul şi latul împărăţiei romane. Legiunea II Italica era staţionată în Noricum (Austria), iar prinosul pus de M. Aurelius Alexandros zeului său „părintesc" a fost datat pe bună dreptate de L. M. în secolul al III-lea („titulum saec. III tribuerim", citînd şi alţi frumentarii ai legiunii II Italica atestaţi la Roma; cf. RE, XII, 1468—1476 despre aceeaşi unitate „italică").

---

[3] CIL, VI, 2732 „D M Aur. Buri mil. coh X pr. Aurelius DISZAIRAL mil. coh. VIII pr. et Aurelius Asclepiades mil. coh. X pr. heredes amico et convicano bene merenti fecerunt".

4. *Inscr. Graecae Urb. Romae*, nr 160, ,,basis ex marmore alta 0,83, lata 0,50, crassa 0,44. Titulus in lateribus A, B, C scriptus. Litteras elegantes quadratarius non satis graecae linguae peritus exarasse videtur (etc.). Basis apud antiquarium quemdam anno 1926 detecta, reperta dicebatur in loco dicto *Vermicino* (in via Tusculana), vel in vinea quadam

Π·ΑΤΡΙωC·CΑΛΗΝω Μ·ΑΥΡ·
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC·ΦΡΟΥΜ·ΛΕΓ·Β
ΙΤΑΛΙΚ·ΕΥΞΑΜΕΝΟC ΑΝΕΘΗΚΕΝ

a

Πατρίῳ C.CΑΛΗΝω Μ(άρκος) Αὐρ(ήλιος)
Ἀλέξανδρος φρουμ(εντάριος) λεγ(ιῶνος) β′
Ἰταλικ(ῆς) εὐξάμενος ἀνέθηκεν

b

Fig. 3. Roma. Altar(?) votiv dedicat zeului ,,patern" *Alsenos*(?) sau *Saldenos* de către un *frumentarius* al legiunii II Italica, *M. Aurelios Alexandros*; a) text după o copie de ,,Sabinus" (*Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, I, 135); b) lectura cu reconstituirea.

apud *Torrenova*, inter vias Labicanam (Casilinam) et Latinam A. Vogliano diu titulum edendum apud se retinuit (etc.); postea cum iam basis in Museum Metropolitanum Novi Eboraci [= New York] pervenisset, una cum F. Cumont edidit, Amer. Journ. Arch., 37 (1933), p. 215—263, cum amplissimo commentario et optimis delineationibus. Postea titulum alii tractaverunt (Nilsson, Bruhl)". Este un impozant ,,repertoar" (cu cîteva lacune) de ,,credincioşi" asociaţi într-un *thiasos* dionysiac, *mystae* (MYCTAI), în număr de vreo 420 (!) care onorau pe ,,şefa" asociaţiei *Agrippinilla* (THN IEPEIAN); majoritatea dintre ei aveau nume greceşti, mai puţini romane, fiind notaţi cu un s i n g u r antroponim (ca atare majoritatea erau greco-orientali liberţi sau ,,meteci" de condiţie juridică peregrină). Nume complet romane şi deci cetăţenia o au indicată *Valeria Aristeina* III C 10 şi *Iulia Eutychia* I C 20; în realitate însă, cetăţeni romani şi încă din pătura aristocraţiei romane erau marea patroană *Pompeia Agrippinilla*, ca şi *Gavia Cethegilla* ori *M. Gavius Macrinus* care este scris cu un singur antroponim (MAKPEINOC, cognomenul) la fel ca alţi romani-italici consemnaţi în marele tabel cu un singur nume (*Orphitus*, *Tertullus* etc.); inscripţia este de pe la mijlocul veacului al II-lea e.n. Se remarcă între numeroşi străini şi ,,meteci" unul cu numele marelui rege-erou şi martir al geto-dacilor *Decibalos* (II C 33), care era venit la Roma din Dacia carpatică mai curînd decît din zonele pontice ale Moesiei. Oricum, trebuie considerat ca un geto-dac venit din patria natală carpato-danubiană nu în prima ,,serie" imediat după supunerea poporului şi anexarea ţării la imperiu în a. 106, ci mai tîrziu cu vreo 2—4 decenii. Este foarte greu, chiar imposibil a

stabili ori a cerceta felul cum a ajuns el cu simandicoșii „mystae” la Roma, între romanii aristocrați de viță veche, împreună cu un alt trac (probabil meridional) cu numele *Trallis* (III C 6) și cu un *Beithynicos*

[Διό]δωρος καὶ Ἀνδρόμαχος
[υ]ἱὸς ἀνέθηκαν
c

Fig. 4. Roma. Relief (grup statuar) al Cavalerului trac dedicat de *Diodoros*(?) și fiul său *Andromachos*; a) foto (*Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, I, 205); b) desenul și reconstituirea epigrafei; c) lectura textului votiv.

(III C 50) posibil greco-bithyn din Asia Mică, în asociaţia de graeculi şi alţi greco-orientali patronaţi de nobila Pompeia Agrippinilla.

5. Între „tituli reliqui diis positi, dedicationes" se remarcă nr. 205 „anaglyphus altus 0,33, latus 0,25; litterae 0,015. Eques dignoscitur procurrens in leonem qui bovem dilaniat. Quondam in Museo Kircheriano, ubi descripserunt De Ruggiero, *Catalogo* ..., p. 8 et Kaibel, IG XIV

Fig. 5. Grup statuar (alto relief) al Cavalerului trac din Dacia (Războieni-Cetate, jud. Alba, România; Muzeul din Cluj-Napoca), foto (Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 99, fig. 5).

1038; nunc in Antiquario Musei Nationalis Romani (inv. 40653). Contuli" cu lectura literelor vizibile (fără întregire) şi remarca „tres dedicantes fuisse Mommsen apud Kaibelium coniecit: [— — —] δωρος, Ἀνδρόμαχος et [— — —]ιος. Anaglyphi significationem non intelligo". În realitate însă întreaga semnificaţie şi compoziţia epigrafic-sculpturală a piesei apar foarte simple şi limpezi; astfel, începînd cu sfîrşitul comentariului dat de L. M.: sculptura este un altorelief (sau grup statuar) din categoria devenită „clasică" a reprezentărilor aşa-numitului „Cavaler (erou) trac" răspîndit şi activ în zeci şi sute de „icoane" sau statui din piatră sau marmură descoperite prin toate zonele şi provinciile unde locuiau tracogeţii (Thracia, Moesia, Dacia, Macedonia, estul Dalmaţiei), ca şi în zonele lor de expansiune ale lumii elenistice şi romane. La exemplarul „neînţeles" din Roma a rămas întreg numai trunchiul calului (la galop spre dreapta), piciorul drept şi hlamida pînă deasupra genunchiului călăreţului, sub cal un leu turbat de furie muşcă înverşunat din spinarea unui animal bovin trîntit la pămînt şi îngenuncheat. Micul grup statuar de acest tip nu era cel mai frecvent, dar nu e nici o raritate în variatele forme de reprezentare ale „Cavalerului trac", pentru care analogii sau exemple apropiate se găsesc îndestulătoare; menţionăm un exemplu foarte apropiat, din Dacia, la Războieni-Cetate (jud. Alba) în centrul provinciei Dacia Superior, Acta MN, IV, 1967, p. 99, fig. 5, în Muzeul Cluj-Napoca (fig. 5), iar alte exemple mai mult sau puţin apropiate

din Thracia și Moesia se găsesc în repertoriul lui G. I. Kazarov, *op. cit.*, nr. 114, 155, 126, 476 etc., ca și de ex. în *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III, nr. 1206, 1319, 1468 etc.[4]. Inscripția dedicatorie pe plintă poate fi întregită după lungimea marginii stîngi a piesei, unde în r. 1 exista un antroponim grecesc compus (bimembru) sfîrșind cu elementul *-dôros* precedat de primul membru constînd din nu mai mult de trei litere ce nu par să fie altele decît ΔΙΟ- (sau ΘΕΟ-?), deci unul din cele mai răspîndite și banale antroponime, cum ar fi *Diodoros*, urmat de *Andromachos* păstrat întreg; în r. 2 lipsește o singură literă invizibilă în simplul apelativ [Υ]ΙΟϹ „filius". Nu erau deci trei persoane „dedicante" (cum preconizase Th. Mommsen considerînd crîmpeiul epigrafic -ΙΟϹ ca terminația unui al treilea antroponim al unuia dintre dedicanți), ci numai d o i, adică (?) *Diodoros* cu fiul său *Andromachos*, — nume grecești de cea mai autentică factură purtate de doi traci imigrați la Roma, unde aduceau cu sine și întrețineau nu numai cultul lor ancestral și „național" (Cavalerul-erou trac), dar și limba de cultură greccască adoptată și aplicată pe monumente votive-religioase de unii dintre tracii din zona de sud a Traciei, ca și în „emigrația" lor prin lumea elenistică și romană.

ÉLÉMENTS THRACO-GÉTIQUES DANS LES INSCRIPTIONS GRECQUES DE ROME

RÉSUMÉ

Dans le Ier fascicule de l'excellent „corpus" épigraphique grec de la ville de Rome (supra, note 1), quatre pièces appartiennent aux Thraces, éléments militaires pour la plupart, établis dans la capitale de l'empire. Dans une cinquième inscription grecque (répertoire de *mystae*) on trouve deux noms thraces.

1. Inscriptiones Graecae Urbis Romae, I, N° 132, qui a bénéficié d'une certaine célébrité dans la bibliographie, est un relief dédié par le soldat prétorien *Aurelios Dionysios* aus „très illustres" dieux thraces *Zberthurdos* et *Iambadule(s)*; on en reproduit la photographie et le texte avec la lecture dans la version de G. Kaibel. On discute ensuite de la signification primaire et des attributions religieuses des deux divinités dont la deuxième reste équivoque quant à l'étymologie du nom et de ses fonctions économiques dans la société thrace et thraco-romaine.

2. I.G.U.R., I, N° 134, colonnette votive dédiée aux „[dieux? -- -- -- et à] ? Apollon" par *Aurelios Pouris* et son fils de prétorien *Aurelios Bouris* (cognomina thraces) originaires de la contrée *Têsis* qu'on peut rapprocher ou même identifier avec *Têesimonte* localité fortifiée (*castellum*) du Hémimont (Thrace), au VIme siècle de n.è. (Procope, *De aedif.* IV 11, p. 149, 19, édit. Haury — Wirth).

[4] Bibliografie mai amplă (nu completă) despre „Cavalerul (erou) traco-getic" se citează în 1967: ActaMN, 4, 1967, p. 94 (în cadrul articolului *Cavalerul trac în Dacia romană*, p. 94—103).

3. I.R.U.R., I, N° 135, autel (?) dédié au dieu „paternel" *Alsenos*(?) ou plutôt *Saldenos* de Thrace par un de ses fidèles *frumentarius* dans la légion II Italica (qui tenait garnison en Norique) *M. Aurelios Alexandros.*

4. I.G.U.R., I, N° 160, base en marbre avec le répertoire de quelque 420 *mystae* d'un *thiasos* dionysiaque „romain" : on y reconnaît le Géto-dace *Decibalos* (II C 33) et le Thrace „méridional" *Trallis* (III C 6); le caractère thraco-gétique de ces deux anthroponymes n'est pas relevé par l'éditeur romain de 1968.

5. I.G.U.R., I, N° 205 relief (groupe statuaire) fragment avec la scène d'un cavalier galopant accompagné d'un lion déchirant une bête bovine : composition glyptique qui était „inintelligible" pour l'éditeur („anaglyphi significationem non intelligo"). Mais c'est là simplement la scène religieuse-symbolique du „Cavalier thrace" d'un type assez répandu en Thrace et dans d'autres provinces de l'empire, p. ex. en Dacie romaine (*fig. 5*) ; les dédicants sont deux résidents venus de Thrace : ? *Diodoros* et son fils *Andromachos.*

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Rome. Relief votif dédié aux dieux thraces „les plus illustres" *Zberthurdos* et *Iambadule(s)* par le prétorien *Aurelios Dionysios*; *a*) *photographie* (d'après *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, I, N° 132), *b*) transcription et lecture du texte

Fig. 2. Rome. Colonnette votive avec la dédicace des deux Thraces *Aurelios Pouris* et *Aurelios Bouris*; *a*) dessin du texte (d'après la photographie I.G.U.R., N° 134), *b*) lecture avec restitution

Fig. 3. Rome. Autel(?) votif dédié au dieu „paternel" *Alsenos*(?) ou *Saldenos* par un *frumentarius* de la légion II Italica, *M. Aurelios Alexandros*; *a*) texte d'après une copie de „Sabinus" (I.G.U.R., I, N° 135); *b*) lecture avec restitution.

Fig. 4. Rome. Relief (groupe statuaire) du „Cavalier thrace" dédié par *Diodoros* (?) et son fils *Andromachos*; *a*) photographie (I.G.U.R., I, N° 205), *b*) dessin et reconstitution de l'épigraphe, *c*) lecture du texte votif.

Fig 5. Groupe statuaire (haut-relief) du „Cavalier thrace" de Dacie (Războleni-Cetate, dép. d'Alba, en Roumanie, Musée de Cluj-Napoca), photographie (Acta Musei Napocensis, IV 1967, p. 99, fig. 5)

MONUMENTE SCULPTURALE ROMANE REPREZENTÎND PE JUPITER AMMON, RECENT DESCOPERITE ÎN DACIA SUPERIOARĂ

DE

LIVIU MĂRGHITAN ȘI IOAN ANDRIȚOIU

Cucerită într-o epocă în care Imperiul roman a atins apogeul puterii şi expansiunii sale, Dacia a fost grabnic integrată în angrenajul vieţii economice, politice şi cultural-religioase a lumii romane. În cadrul manifestărilor de ordin spiritual din provincia Dacia, împreună cu divinităţile de origine greco-romană, un rol nu lipsit de importanţă îl deţineau cultele orientale aduse în aceste locuri de conglomeratul de colonişti [1]. Între zeii adoraţi în vastul Imperiu roman, cultul lui Jupiter Ammon [2] ocupa un însemnat loc, îndeosebi în provinciile răsăritene şi sud-mediteraneene.

Neatestat epigrafic pînă în stadiul actual al cercetărilor pe cuprinsul Daciei romane [3], cultul lui Jupiter Ammon [4] vehiculat la nordul Dunării de jos prin intermediul elementelor băştinaşe din aria sud-estică și estică a bazinului Mediteranei, îndeosebi militari şi negustori [5], îşi confirmă prezenţa printr-o serie de piese sculputurale, legate în mare parte de ritul funerar.

Monumentele cu chipul lui Jupiter Ammon ieşite la iveală din necropolele Daciei romane sînt, după cum se știe, puține la număr. Ele se rezumă la cinci baze-postament provenite de la Apulum, Napoca, Micia [6], precum şi două coronamente de stelă, descoperite unul la Micia [7], iar celălalt, probabil, în aşezarea rurală antică identificată în judeţul Gorj, localitatea Măghereşti [8].

În colecţia Muzeului judeţean Hunedoara-Deva, au intrat recent încă patru reprezentări sculpturale ale lui Jupiter Ammon, provenite de la Micia, Deva şi Sîntandrei. La acest grup mai adăugăm un coronament de stelă de la Micia şi un fragment de capitel de la Ulpia Traiana,

[1] C. Daicoviciu, AISC, 1, 1928—1932, p. 81—82; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité,* Bucureşti, 1915, p. 182 şi urm.; Oct. Floca, ED, 6, 1935, p. 104 şi urm.; Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 145 şi urm.; C. C. Petolescu, Apulum, 9, 1971, p. 643 şi urm.; idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79 și urm.

[2] RE, I, col. 1857; Fr. Cumont, *Les religions orientales dans la paganism romain,* Paris, 1929, p. 73 și urm.; P. Grimal, *Dictionnaire de la Mythologie greque et romaine,* Paris, 1951, p. 350 a.

[3] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană,* Bucureşti, 1969, p. 375; Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 154.

[4] RE, I, *loc. cit.*; DA, I, 1, p. 230 şi urm.

[5] D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor orientale,* Bucureşti, 1969, p. 60.

[6] Al. Popa, Apulum, 6, 1967, *loc. cit.*

[7] Á. Buday, DolgSzeged, 7, 1916, 1, p. 50, fig. 11; Gr. Florescu, ED, 6, 1930, p. 104.

[8] C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79, fig. 1.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian. — mar. 1976, p. 45—54

sculpturi care cu toate că erau descoperite de multe decenii au fost, pe parcurs, oarecum date uitării, lipsind din actualul repertoriu al monumentelor de acest gen.

1. Bază de monument funerar (fig. 1/1—4), aflată la Sîntandrei în fundaţia casei lui Hueţ Traian, din strada Cernii nr. 35. Prin demolarea imobilului, monumentul a fost achiziţionat în anul 1972 de către muzeul din Deva. Locul descoperirii este necunoscut. Probabil ca el să provină din necropola unei *villa rustica*, cimitir antic situat la 2 km nord de satul actual. Din acest punct arheologic în colecţia muzeului judeţean se mai păstrează un leu funerar şi un acoperiş de *aedicula* [9]. Baza de monument e confecţionată din piatră de calcar şi are dimensiunile: 0,80 × 0,65 × 0,40 m; inv. 23454.

Deşi starea de conservare este destul de precară, pe cele patru laturi se pot distinge toate detaliile decorative. Jupiter Ammon, avînd înfăţişarea unui chip omenesc, e redat în altorelief, pe faţa principală. Partea frontală a figurii divinităţii, deteriorată în decursul secolelor, mai păstrează doar bărbia şi coarnele de berbec, lungi, ale căror extremităţi încovoiate sub bărbie, susţin reprezentarea în piatră a unei verigi torsionate de metal. Lei adosaţi flanchează zeitatea. Capetele ambelor animale de pradă sînt orientate înainte, iar gura le este larg deschisă. Labele anterioare se sprijină pe cîte un cap de ovideu (fig. 1/1).

Pe latura diametral opusă lei adosaţi identici cu cei de pe registrul principal compun motivul ornamental care încadrează capul Meduzei (fig. 1/2). Feţele laterale, demarcate printr-un chenar uşor reliefat în raport cu spaţiul delimitat prin acest cadru, conţin, în scene diferite, delfini şi peşti. În partea dreaptă se află un delfin şi un peşte (fig. 1/4), iar în spaţiul din stînga, delfinul cu corpul încolăcit, pe al cărui cap e aşezat un trident cu dinţii în jos, este încadrat de trei peşti diferiţi ca mărime (fig. 1/3).

În extremitatea superioară, plată, baza de monument a fost prevăzută cu un orificiu dreptunghiular (14 × 12 cm), adînc de 7 cm, ce servea la fixarea părţii de sus a monumentului, astăzi pierdută.

2. Bază de monument funerar (fig. 2/1—4), descoperită în vara anului 1972 cu ocazia construirii noului drum către cabana „Căprioara", la circa 3 km spre sud de şoseaua Deva — Arad.

Cercetările efectuate ulterior în preajma locului nu au dus la obţinerea altor urme materiale din epoca romană. Este puţin probabil ca în acest loc retras, pe culmea unui deal, să fi fost ridicat în antichitate un asemenea monument funerar. Din acest motiv ne exprimăm părerea că postamentul provine mai curînd de la una din necropolele miciene, situate la circa 4—5 km spre vest de locul descoperirii. Rămîne încă sub semn de întrebare, cauza sau motivele, care au determinat transportul său pe vîrful dealului amintit, precum şi timpul în care a fost vehiculată din locul ei iniţial această piesă sculpturală. Monumentul e realizat din augit-andezit de Uroi şi are dimensiunile: 0,60 × 0,50 × 0,30 m; inv. 23439. Starea de conservare nu este prea bună, lipsindu-i secvenţe din toate cele patru registre sculptate. Figura lui Jupiter Ammon ocupă mai bine de o treime din aria dreptunghiulară a feţei principale. Motivul

[9] Oct. Floca, Sargetia, 6, 1969, p. 28.

ornamental fiind redat în relief înalt a suferit o serie de rupturi. Fața zeului, încadrată de o barbă scurtă, dar stufoasă, e dominată de ochii proeminent reliefați. Din partea stîngă a frunții, de sub coafura bogată, pornește în jos spre bărbie, înconjurînd urechea, cornul de berbec. Cu toate stricăciunile suferite în decursul veacurilor, partea dreaptă a capului mai păstrează detalii ce justifică presupunerea că era identică cu partea stîngă. Un fragment din coada unui leu, ce era amplasat în dreapta divinității, sugerează ideea că meșterul cioplitor, avînd în vedere spațiul restrîns al registrului, a încadrat chipul lui Jupiter Ammon — redat sub forma unei măști umane — cu capetele a doi lei, lăsînd impresia că animalele de pradă privesc în fața monumentului (fig. 2/1). Ne îndrumă spre această ipoteză și capetele leilor ce însoțesc chipul Meduzei de pe latura diametral opusă reprezentării principale.

Situată în porțiunea cea mai bine conservată a registrului, zeitatea feminină, avînd fața lată și ochii migdalați, nu se deosebește de reprezentările de acest gen cunoscute în Dacia romană. În ceea ce privește părul pieptănat în cărare pe creștetul capului și strîns apoi în două cozi îndreptate spre gît, cu extremitățile de jos ușor răsucite și înălțate (fig. 2/2), posedăm o analogie, care merge pînă aproape de identitate cu chipul Gorgonei de pe un acoperiș de *aedicula* descoperit la Micia [10].

Din reprezentările de pe fețele laterale, ambele foarte deteriorate, se mai păstrează în extremitatea stîngă un fragment de trident înalt de 5 cm (fig. 2/3), iar pe latura din dreapta se conturează jumătatea posterioară a corpului încolăcit al unui delfin, precum și o secvență din chenarul reliefat ce încadra imaginea (fig. 2/4).

Partea superioară a piesei sculpturale, cu toate că a fost lucrată doar printr-o sumară dăltuire, este perfect orizontală. În centrul suprafeței plane se află un orificiu cu secțiunea dreptunghiulară (11 × 9 cm) avînd profunzimea de 7 cm, ce servea la asamblarea monumentului.

3. Coronament de monument funerar (fig. 1/5), al cărui loc de proveniență nu poate fi stabilit cu precizie. Pînă în toamna anului 1972 sculptura se păstra în grădina imobilului de pe strada Ion Creangă, nr. 9, din orașul Deva. Posesorul grădinii a preluat „piatra cu lei" concomitent cu proprietatea respectivă, fără ca antecesorii, actualmente decedați, să-i fi conferit relații referitoare la originea monumentului sau cu privire la timpul în care acesta a fost depus în locul respectiv. Deși la Deva recente investigații arheologice s-au concretizat prin identificarea unei necropole din epoca romană, în care a apărut un coronament de stelă funerară reprezentînd pe Eros flancat de doi lei adosați [11], pe motivul că din punctul acesta n-au ieșit la iveală în decursul anilor vestigii care să semnaleze cimitirul antic, ni se pare puțin probabil ca exemplarul cu chipul lui Jupiter Ammon să fi fost găsit aici. Înclinăm mai degrabă să credem că a fost adus din zona Mintia-Vețel, teritoriu în care au mai apărut monumente epigrafice și sculpturale ce au intrat în posesia unor persoane particulare, care au transportat antichitățile respective pe proprietățile lor. Lucrat în piatră de augit-andezit, conservat în proporții mulțumitoare, are dimensiunile: 0,90 × 0,60 × 0,22 m; inv. 23453.

---

[10] L. David, L. Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 126, pl. I, 1—2.

[11] Oct. Floca, Sargetia, 6, 1969, p. 28, fig. 19; L. Mărghitan, *Cercetări arheologice pe vatra orașului Deva*, Deva, 1971, p. 63.

Aşezaţi pe o bază-plintă, leii adosaţi au capul orientat spre cel ce priveşte monumentul, iar gura le este larg deschisă. Coama, fruntea, ochii şi botul ambelor animale de pradă au fost realizate cu destulă pricepere. Sub labele anterioare ţin cîte un cap de ovideu. Partea centrală a coronamentului o deţine masca umană a lui Jupiter Ammon, redată pe fundalul unui con de pin. Faţa bucălată a zeului, încadrată de o barbă stufoasă, prezintă o pronunţată expresivitate degajată de ochii migdalaţi, lucraţi nu numai cu atenţie, dar şi cu o bună doză de talent. Urechile, aproape pierdute în bogăţia părului, sînt încadrate de coarnele scurte şi cu extremităţile răsucite, ce pornesc din mijlocul frunţii.

Spatele grupului sculptural este doar sumar tratat prin rare tăieturi de daltă. În plinta longitudinală, înaltă de 5 cm, nu se găsesc incizate orificii pentru fixarea piesei de stelă.

4. Coronament de monument funerar (fig. 1/6), existent în vechea colecţie a muzeului din Deva, avînd ca loc de descoperire aşezarea Micia. Realizat în piatră de augit-andezit, are dimensiunile: 0,87 × 0,65 × × 0,17 m; inv. 2464.

Pe fundalul unui con de pin abia conturat, între cei doi lei adosaţi, este înfăţişat capul lui Jupiter Ammon, element central al coronamentului. Chipul aproape rotund al divinităţii, realizat cu stîngăcie, e tratat oarecum schematic. Ochii mari, larg deschişi, îi are aşezaţi nefiresc de aproape unul de altul, fapt ce-i conferă zeului ceva din înfăţişarea grotescă a unei Meduze. Partea superioară a figurii lui Jupiter Ammon este parţial distrusă. La tîmpla dreaptă se distinge un corn de berbec, avînd vîrful torsionat. Coafura bogată se uneşte cu barba stufoasă şi lungă, detaliu sugerat prin cîteva incizii rare, executate cu dalta.

Leii, dintre care cel din stînga este spart în zona capului, au gura deschisă în mod ameninţător şi privirile îndreptate în faţa monumentului. Datorită neîndemînării meşterului cioplitor care n-a ştiut să utilizeze într-un fel judicios piatra, proporţionalitatea întregului grup sculptural a avut de suferit. Labele fiarelor au avut şi ele parte de aceeaşi execuţie puţin izbutită, ca şi coama dealtfel. Nerespectarea raportului dimensiunilor se observă şi în redarea capetelor de ovideu ţinute sub labele fiarelor. Aceste capete de berbec au o mărime neobişnuită, fiind la fel de lungi ca şi segmentele anterioare ale picioarelor leilor.

Partea din spate a piesei este sumar tratată prin dăltuire brută. Baza-plintă a coronamentului, înaltă de 6 cm, modelată numai pe faţa expusă vederii, nu a fost prevăzută cu orificii de fixare.

5. Coronament de monument funerar (fig. 2/5), ieşit la iveală în luna iulie 1973 în necropola estică a Miciei[12], cu prilejul construirii unui drum pe sub şoseaua Deva-Arad, în dreptul termocentralei Mintia-Deva[13] Lucrat în piatră de augit-andezit, e relativ bine conservat şi are dimensiunile: 0,90 × 0,60 × 0,25 m; inv. 23461.

Capul lui Jupiter Ammon, tratat schematic şi aplatizat pe fundalul unui con de pin, e flancat de doi lei adosaţi. Chipul zeului, cu gura mică, nasul abia schiţat şi ochii rotunzi bine conturaţi, dovedeşte o execuţie

---

[12] Oct. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 111 şi urm.; L. David, L. Mărghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 125 şi urm.

[13] Împreună cu această piesă s-au descoperit încă două coronamente de stelă şi un leu funerar, intrate în colecţia Muzeului judeţean Hunedoara -Deva.

meşteşugărească puţin izbutită. Barba stufoasă şi părul bogat sînt marcate prin incizii rare de daltă. Din tîmple pornesc două cornițe uşor răsucite.

Animalele de pradă au ochii migdalaţi, pomeţii feţei proeminenţi şi gura larg deschisă din care iese limba ascuţită. Coama bogată care acoperă și pieptul fiarelor e redată în aceeaşi manieră de lucru schematică, în care este realizată podoaba capilară a divinităţii. Labele posterioare, parţial şi laba anterioară a leului din stînga împreună cu baza coronamentului — în porţiunea centrală — au fost distruse. Sub labe, leii ţin. cîte un cap de animal (berbec sau viţel?) cu botul orientat spre extremităţile piesei sculpturale.

Jupiter Ammon, cît și leii ce îl secundează, au fost coloraţi, probabil, în întregime, cu alb, roșu şi vişiniu. Se mai păstrează urme de culori pe faţa şi barba zeului, pe gura larg deschisă, coama şi sub pîntecele fiarelor (alb).

Baza-plintă a coronamentului, înaltă de 7 cm, posedă în porţiunea centrală un orificiu de fixare adînc de 6 cm. Partea din spate a piesei e executată sumar prin cioplire grosieră.

6. Capitel (fig. 2/6), lucrat din calcar, în stil compozit, are dimensiunile : 0,30 × 0,31 × 0,16 m ; inv. 189. Se păstrează fragmentar și provine de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Porţiunea frontală, singura prelucrată, prezintă în centrul piesei masca umană a lui Jupiter Ammon, cu ochii expresivi, larg deschişi, accentuat conturaţi, nasul proeminent, buzele cărnoase uşor întredeschise. Faţa bucălată este încadrată de barbă stufoasă şi de mustaţă. Bogata podoabă capilară, redată prin bucle ce acoperă spaţiul dintre cele două cornițe de berbec răsucite, întregeşte imaginea divinităţii. Chipul zeului e flancat în stînga de un motiv vegetal compus dintr-o ramură şi trei frunze alungite, decor pe care trebuie să presupunem că îl avea și la extremitatea dreaptă, actualmente distrusă. Baza-pivot a capitelului o formează o înmănunchiere a trei frunze de acant, în aşa fel aşezate încît imită o scoică marină. Partea superioară a elementului arhitectural se continuă printr-un fragment de coloană. Fiind, după toate aparenţele, conceput să stea încadrat în zidul unei construcţii, celelalte părţi ce nu erau expuse vederii nu au mai fost ornamentate.

Cele şase piese sculpturale antice, descrise mai sus, se adaugă, dublîndu-l, repertoriului restrîns de pînă acum al reprezentărilor artistic-religioase consacrate cultului lui Jupiter Ammon în Dacia romană. Bazele de monument funerar de la Sîntandrei (fig. 1/1—4) şi Deva (fig. 2/1—4) îşi găsesc apropiate analogii în alte două exemplare similare provenite de la Micia [14], păstrate în colecţia muzeului din Deva. De pe cuprinsul provinciei Dacia se cunosc încă cinci astfel de postamente pe care a înfăţişat Jupiter Ammon : două la Apulum, unul la Napoca, altul la Micia şi cel de-al 5-lea exemplar cu loc incert de descoperire, Micia sau Ulpia Traiana Sarmizegetusa [15].

---

[14] Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 153, fig. 5; p. 155, fig. 6.
[15] *Ibidem.*

Referitor la cele trei coronamente de stelă e necesar să remarcăm marea lor asemănare cu o altă piesă sculpturală de acest gen semnalată anterior la Micia [16]. Acest considerent sugerează presupunerea că toate coronamentele cunoscute pînă în prezent în Dacia, purtînd chipul lui Jupiter Ammon, au fost lucrate într-un singur atelier, poate în cel de la Micia. Dimensiunea lor, şi mai ales baza-plintă, ce are o lungime egală cu lăţimea majorităţii stelelor funerare, ne îndeamnă să credem plauzibilă părerea că ele ar fi servit ca auxiliar religios-decorativ, fiind fixate în partea superioară a plăcilor de piatră [17] pe care erau inscripţiile referitoare la defuncţi. Deşi prezumpţia de mai sus pare logică, mai rămîne de explicat modul de prindere de partea superioară a stelei, a acelor coronamente cărora le lipseşte orificiul de fixare din plintă. Din acest motiv, considerăm deocamdată că prezenţa coronamentelor cu lei adosaţi ce însoţesc o divinitate nu impune în absolut toate cazurile şi existenţa stelelor funerare. Frontalitatea imaginilor, care este o notă specifică în arta sculpturală şi picturală originară din lumea sud-mediteraneană[18], nu ar atrage după sine în mod obligatoriu, după opinia noastră, conexarea coronamentelor de stelele funerare.

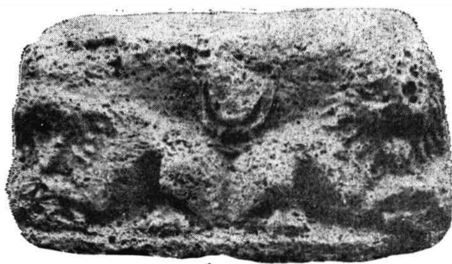
Descoperirile mai vechi, cît şi cele recente [19] de coronamente arată că la Micia motivul funerar cel mai des întîlnit în compania leilor adosaţi este conul de pin, fără să lipsească Meduza, Thanatos, Attis, şi din exemplele date mai sus Jupiter Ammon [20]. Leii, situaţi în ambele părţi ale conului de pin sau a divinităţilor, ţin sub laba anterioară un corp sau numai capul unui animal ierbivor răpus, simbolizînd după unii cercetători dominaţia zeului [21] — în cazul nostru Jupiter Ammon — asupra morţii.

O particularitate mai rar întîlnită o are coronamentul de la Micia (fig. 2/5), colorat în alb şi roşu. Urmele de culori existente doar în unele porţiuni ale piesei ne permit deocamdată să stabilim că şi în Dacia se utiliza tehnica sublinierii prin culori aplicate, a unor detalii sculpturale. La monumentele de dimensiuni mai mari e posibil să fi fost vopsite doar anumite secvenţe ce erau considerate esenţiale, ca de exemplu: textul unei inscripţii [22], diverse detalii ca gura, coama şi labele însîngerate ale leilor etc. Coronamentul aici în discuţie se numără printre reprezentările sculpturale de la Micia, ca fiind cea mai elocventă mărturie a faptului că meşterii pietrari de aici, utilizau procedeul colorării ca auxiliar ornamental în definitivarea aspectului finit al unora dintre monumentele create de ei.

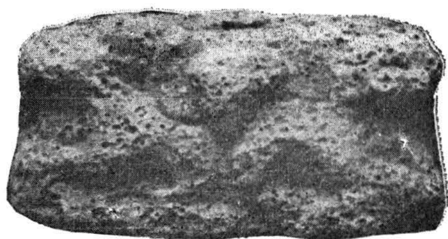
Şi capitelul de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa prezintă o notă oarecum aparte în comparaţie cu celelalte elemente arhitecturale de acest gen din Dacia romană. Deşi pe el e redat chipul lui Jupiter Ammon (fig. 2/6), nu se poate contesta destinaţia sa ca piesă de arhitectură. Rămîne doar să se facă precizarea dacă a servit, împreună cu alte asemenea capitele, la împodobirea unui edificiu religios (templu, sanctuar?),

---

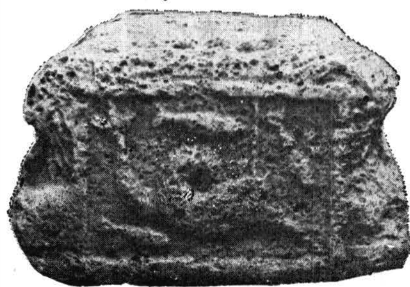
16 Á. Buday, *loc. cit.*; Gr. Florescu, *loc. cit.*
17 D. Isac, V. Wollman, I. Albu, Sargetia, 10, 1973, p. 33.
18 W. Ernest, *Le relief cultuel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 219.
19 L. David, L. Mărghitan, ActaMN, 6, 1969, p. 161—162.
20 Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 145 şi urm.
21 I. Glodariu, ActaMN, 6, 1967, p. 476, notele 13, 14.
22 În colecţia muzeului din Deva există cîteva monumente epigrafice al căror text mai păstrează urme de culoare.

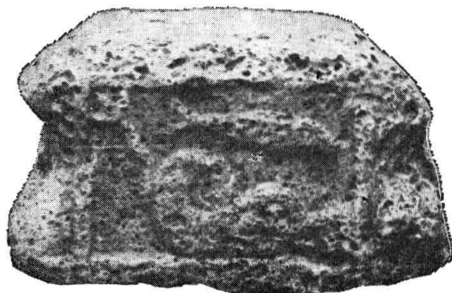
1

2

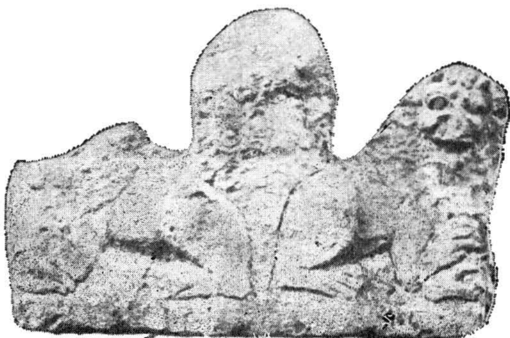
3

4

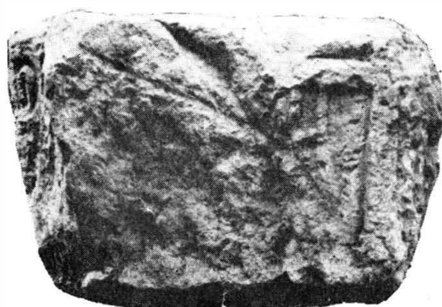
5

6

Fig. 1. 1—4 Sîntandrei. Bază de coronament funerar; 5 Deva. Coronament de monument funerar; 6 Micia. Coronament de monument funerar.

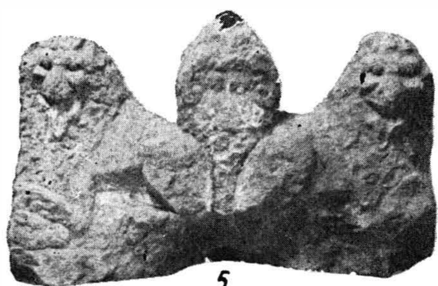

Fig. 2. 1—4 Mintia. Bază de monument funerar; 5 Micia. Coronament de monument funerar; 6 Ulpia Traiana. Fragment de capitel.

ori făcea parte din detaliul funerar-decorativ al unei construcţii dintr-o necropolă (mausoleu, criptă?). Prezenţa pe o seamă de capitele a unor chipuri de divinităţi, ca de exemplu Meduza, e confirmată în suficiente cazuri. Chiar din metropola Daciei romane se mai cunoaşte un asemenea element arhitectural pe care e redată o divinitate [23], dar, din păcate, nici în acest caz nu avem certitudinea că el provine de la o clădire de cult.

Împreună cu fragmentul sculptural de la Apulum [24] ce e ornat cu bucranii amplasate în dreapta şi în stînga chipului lui Jupiter Ammon, capitelul nostru este cea de-a doua piesă din Dacia Superior care nu poate fi inclusă fără nici un dubiu în grupul monumentelor funerare. Evident că aceste două exemplare nu sînt în măsură să ateste, singure, existenţa unor temple închinate lui Jupiter Ammon, dar atrag totuşi atenţia asupra faptului că nu în toate cazurile reprezentările sculpturale ale acestui zeu sînt legate de ritul funerar. Nu intenţionăm să afirmăm că prezenţa unui capitel cu chipul lui Jupiter Ammon la Ulpia Traiana Sarmizegetusa ar pleda pentru prezenţa în această localitate a unui templu închinat lui Jupiter Ammon, deşi nici acest lucru nu poate fi pe deplin exclus. Rămîne ca viitoarele cercetări din aria metropolei Daciei romane să-şi dea verdictul.

Din cele 21 monumente, coronamente şi baze de piese funerare, ce poartă chipul lui Jupiter Ammon, descoperite pînă în prezent în provincia nord-danubiană, doar un singur exemplar provine, şi în acest caz intervine un mare indice de probabilitate, din Dacia Inferior [25]. De asemenea ni se pare demn de consemnat amănuntul că şapte dintre ele au fost descoperite, anterior, cît şi mai recent, în teritoriul aşezării Micia [26].

În ceea ce priveşte caracterul etnic al populaţiei din acest centru de pe cursul mijlociu al Mureşului, cel puţin în cazurile în care acei locuitori îl adorau pe Jupiter Ammon, grupul de monumente prezentate de noi, poate oferi o sumă de informaţii. Fără să fim în posesia inscripţiilor funerare ce după toate probabilităţile însoţeau reprezentările sculpturale, adulaţia lui Jupiter Ammon sugerează o vădită fizionomie orientală, ceva mai pronunţată decît în alte localităţi ale Daciei romane intracarpatice. Faptul este întărit şi prin denumirile înscrise pe altarele ridicate de formaţii militare, sau de componenţi ai acestora, din castrul de la Micia. Astfel avem consemnate unităţile: *Cohors II Flavia Commagenorum* [27], *numerus Maurorum Miciensium* [28], *ala I Augusta Itueorum Sagittariorum* [29], iar ca nume de persoane enumerăm pe Aurelius Surus [30], Marcus Cocceius Themo [31], Aurelius Arimo [32], Mattavia Laeda [33].

---

[23] L. Ţeposu-David, *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 258, nr. G 152.

[24] Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 151, fig. 3.

[25] C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 79.

[26] Al. Popa, Apulum, 6, 1967, p. 153—154; baza de monument cu nr. inventar 156, de la muzeul din Deva, se presupune că provine de la Micia sau din împrejurimile acestei aşezări.

[27] Oct. Floca, L. Mărghitan, Ritmuri hunedorene, 1, 1968, p. 6; CIL, III, 1374.

[28] C. Daicoviciu, Sargetia, 2, 1941, p. 119; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 198, 209.

[29] CIL, III, 1392.

[30] CIL, III, 6267.

[31] CIL, III, 1346; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană* Bucureşti, 1957, p. 196.

[32] CIL, III, 12 565; S. Sanie, ActaMN, 10, 1973, p. 154.

[33] S. Sanie, *op. cit.*, p. 164.

Condiţiile răspîndirii în Dacia romană a unor culte originare din Orient au fost favorizate, în afară de relativa apropiere a regiunii carpato-dunărene de părţile sudice şi răsăritene ale imperiului Romei, şi prin faptul că tocmai în veacurile II—III e.n. cînd a avut loc perioada de înflorire economică a aşezărilor urbane şi cvasiurbane din Dacia, lumea romană a cunoscut o etapă de maximă răspîndire, în cadrul său, a cultelor orientale [34]. Împreună cu militarii şi alte categorii de oameni originari din provinciile orientale, au fost însă atraşi în angrenajul vieţii economice şi sociale din Dacia şi o seamă de neorientali „contaminaţi" deja de credinţa în divinităţile populaţiilor din provinciile estice şi sud-estice ale imperiului Romei. În această situaţie, monumentele funerare de la Micia, pe care e redat chipul lui Jupiter Ammon, nu reprezintă singure, fără ajutorul dovezilor epigrafice ce însoţeau aceste sculpturi, dovada certă că defuncţii la a căror morminte au fost puse, erau orientali. Această prezumpţie ar fi valabilă numai dacă, din alte surse de informare, am şti despre toţi locuitorii unei aşezări că sînt veniţi dintr-un anumit loc. Dar pînă în prezent, şi nu se întrevăd asemenea şanse nici pentru viitor, acest lucru nu poate fi dovedit nici pentru Micia, nici pentru o altă localitate urbană sau cvasiurbană din Dacia romană. Aşadar, chiar dacă la Micia găsim diverse elemente din provinciile orientale, afirmaţia lui Eutropius că în Dacia au fost aduşi colonişti *ex toto orbe Romano* îşi menţine valabilitatea şi pentru această înfloritoare aşezare de pe cursul mijlociu al anticului Marisus. Recentele cercetări arheologice efectuate la Micia au evidenţiat că aşezarea civilă ar fi atins punctul culminant în viaţa sa economică începînd cu primele decenii ale secolului al III-lea e.n. Dezvoltarea acestui tîrg, pînă undeva foarte aproape de înfăţişarea unei localităţi de rang orăşenesc, prin activitatea sa comercială foarte intensă [35], a atras cu siguranţă o mare masă de oameni a căror existenţă sau prosperitate materială depindea în bună măsură de complexul proces al relaţiilor de schimb. Ca şi în cazul Tomisului [36], aceştia au adus cu ei şi concepţiile lor religioase care în perioada respectivă erau sub înrîurirea adorării divinităţilor orientale.

La Micia e atestată prin inscripţii şi o populaţie de origine orientală, care ridică o serie de monumente votive şi chiar temple, zeilor din locurile lor de baştină. Pe lîngă menţiunile epigrafice privitoare la divinităţi ca Iuppiter Dolichenus [37], Iuppiter Heliopolitanus [38], Iuppiter Turmasgades [39], Iuppiter Erapolitanus [40], Dea Syria [41], în această localitate este

[34] Oct. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 781 şi urm.

[35] Idem, Sargetia, 5, p. 49 şi urm.; L. Mărghitan, SCIV, 21, 1970, p. 579 şi urm.

[36] D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 60.

[37] Oct. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 762—763.

[38] CIL, III, 1353 — 1354; Oct. Floca, AISC, 1, 1932, p. 102—103.

[39] C. Daicoviciu, ACMIT, 3, 1931, p. 37.

[40] Oct. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 733 şi urm.; idem, ActaMN, 5, 1968, p. 111 şi urm.

[41] CIL, III, 1342, 1357, 7864; W. Drexler, *Mithologische Beiträge*, 1, 1890, p. 56; Oct. Floca, ED, 6, 1935, p. 220; Al. Popa, SCIV, 13, 1962, 1, p. 148.

documentată existenţa a două temple : unul ridicat de elementele maure stabilite aici, ,,... *Mauri Micienses.. templum deorum patriorum.. restituerunt*'' [42], iar altul închinat lui Iuppiter Optimus Maximus Erapolitanus [43].

Atestarea edificiilor, dedicate divinităţilor amintite în provinciile estice cu deosebire, deşi presupune existenţa unui important număr de ,,enoriaşi'' care ridică pe cheltuială proprie lăcaşurile de cult, nu dovedeşte însă că întreaga populaţie a localităţii se compunea din orientali. Facem această precizare deoarece atît săpăturile arheologice mai vechi cît şi cele recente relevă materiale ceramice aparţinătoare, probabil, unor elemente de origine autohtonă, dacică [44].

În contextul unei atare interpretări credem că poate fi înscris acest grupaj de opt piese sculpturale (baze de monumente şi coronamente) descoperite la Micia sau în împrejurimile sale [45], dintre care patru exemplare inedite, ce înfăţişează chipul lui Jupiter Ammon în asociaţie cu lei funerari. Raliindu-ne unor opinii anterioare, considerăm că, exceptînd capitelul de la Ulpia Traiana, toate au caracter funerar, desemnîndu-l pe Jupiter Ammon, asemenea lui Attis, Men, Magna Mater ş.a. în rolul de paznic, apărător al mormintelor şi al vieţii transcendentale [46]. Faptul că numărul reprezentărilor sculpturale ce-l înfăţişează pe Jupiter Ammon, descoperite în Dacia romană, prin adăugarea monumentelor provenite de la Micia sau din vecinătatea acesteia, se ridică acum la 12 exemplare, ne îndreptăţeşte să emitem părerea că şi zeul cu atribute de berbec, asemenea celorlalte divinităţi egiptene (Isis, Sarapis), avea în provincia nord-dunăreană un apreciabil număr de adoratori. În cea mai mare parte aceştia puteau fi cu predilecţie osteni şi negustori [47] originari din orientul Imperiului roman, dar nu se exclud nici alte categorii sociale care se închinau şi adorau, ca o modă a timpului respectiv, zeii din Egipt şi Siria.

Fiind vorba de descoperiri fortuite, nu sîntem în posesia altor materiale arheologice aflate în acelaşi context stratigrafic cu monumentele, vestigii ce ne-ar fi conferit un plus de informaţii. Îndeosebi absenţa pînă în prezent a inscripţiilor dedicate lui Jupiter Ammon împiedică, pentru moment, cunoaşterea numelor şi eventual a etnicităţii celor ale căror morminte erau străjuite de imaginea acestui zeu. Semnele de întrebare care încă mai persistă îşi vor găsi o viitoare soluţionare, poate chiar printr-o săpătură sistematică şi de proporţii corespunzătoare în necropolele Miciei, şi mai cu seamă în cimitirul situat în partea estică a localităţii antice, teren ce este mereu răvăşit de noile construcţii.

---

[42] C. Daicoviciu, Sargetia, 2, 1941, p. 119—120.

[43] Oct. Floca, Materiale, 1, 1953, p. 774 şi urm.

[44] Idem, Sargetia, 5, 1968, p. 52; Oct. Floca, L. Mărghitan, Sargetia, 7, 1970, p. 54, fig. 11.

[45] *Villa rustica* se află la circa 13 km la est de Micia.

[46] I. Glodariu, ActaMN, 6, 1967, *loc. cit.*

[47] Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 75; D. M. Pippidi, *loc. cit.*

MONUMENTS SCULPTURAUX ROMAINS DÉDIÉS AU DIEU *JUPITER AMMON*, RÉCEMMENT DECOUVERTS EN *DACIA SUPERIOR*

RÉSUMÉ

L'étude est consacrée à la présentation de six monuments : 2 bases (fig. 1/1—4, fig. 2/ 1—4), 3 couronnements de monuments funéraires (fig. 1/ 5—6 ; fig. 2/5) et un fragment de chapiteau (fig. 2/6), représentant la figure de *Jupiter Ammon*. découverts à *Micia* et dans les environs de cet établissement.

Les monuments récemment présentés, sont plutôt rares en Dacie et offrent des aspects nouveaux concernant le culte de *Jupiter Ammon*.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1—4 Sîntandrei. Base de monument funéraire ; 5 Deva. Couronnement de monument funéraire ; 6 Micia. Couronnement de monument funéraire.

Fig. 2. 1—4 Mintia. Base dc monument funéraire ; 5 Micia. Couronnement de monument funéraire ; 6 Ulpia Traiana. Fragment de chapiteau.

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA PREZENTAREA UNOR TEZAURE DE MONEDE GRECEŞTI GĂSITE ÎN ROMÂNIA

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Sub auspiciile Comisiei internaţionale de numismatică, a apărut recent la New York repertoriul tezaurelor de monede greceşti antice, publicat de către Societatea americană de numismatică şi editat de trei cercetători, bine cunoscuţi specialişti ai studiilor consacrate numismaticii greceşti [1]. Se ştie că un asemenea repertoriu a mai fost publicat în perioada interbelică, tot sub egida Societăţii americane de numismatică, de către Sydney P. Noe, operă apărută în două ediţii[2]; informaţiile privitoare la tezaurele descoperite în România i-au fost comunicate autorului citat, pentru a II-a ediţie, de către Constantin Moisil [3].

Noul repertoriu, conceput mult mai sistematic [4] şi beneficiind, natural, de o documentare mai amplă, cuprinde un număr de 2 387 tezaure monetare (faţă de 1 186, cîte au fost înregistrate de ultima ediţie a lui Noe). Datele privitoare la descoperirile din România au fost redactate de către Bucur Mitrea [5], care a adăugat celor editate de Noe numeroase tezaure, descoperite ulterior; în acelaşi timp, s-au adus precizări şi rectificări de localizare, cronologie şi conţinut pentru unele tezaure mai vechi, publicate în repertoriul anterior [6].

Au rămas însă pe alocuri mici inexactităţi, a căror rectificare va face obiectul rîndurilor următoare. Pentru o mai lesnicioasă verificare, vom reproduce de fiecare dată textul original al prezentării, alăturîndu-i şi textul lui Noe (cînd a fost cazul), după care vom formula observaţiile noastre.

---

[1] *An Inventory of Greek Coin Hoards*, editors Margaret Thompson, Otto Mørkholm, Colin M. Kraay. Published for The International Numismatic Commission by The American Numismatic Society, New York, 1973, XVIII, 408 p., 3 hărţi (citat mai departe: IGCH).

[2] Sydney P. Noe, *A Bibliography of Greek Coin Hoards*, NNM, 25, NewYork, 1925, 275 p.; idem, *A Bibliography* ..., NNM, 78, NewYork, 1937, (6), 362 p. (Această ediţie este citată mai departe: BGCH²).

[3] BGCH², p. 9.

[4] Astfel, în vreme ce în *Bibliography* ..., prezentarea tezaurelor urmează ordinea alfabetică a localităţilor unde s-au descoperit, în *Inventory* ... ele sînt grupate mai întîi pe mari diviziuni geografice — Grecia, Macedonia şi nordul, Tracia şi vestul Pontului Euxin etc. — iar în interiorul fiecărei diviziuni geografice s-a adoptat ordinea cronologică a tezaurelor potrivit datei de îngropare: perioada arhaică (pînă la 480 î.e.n.), clasică (480—330 î.e.n.) şi elenistică (330—30 î.e.n.) (IGCH, p. VII).

[5] *Ibidem*, p. IX.

[6] *Ibidem*, nr. 527 Amara, 668 Cisnădie, 958 Mărăşeşti etc.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian. — mar. 1976, p. 55—60

I

IGCH	BGCH[2]
452 Turnu Severin environs (Hinova), (1141) Rumania, 1923	1141. Turnu-Severin, Rumania, 1924.
Burial: 275—250 B.C.	Burial— 65 AR.
Contents: 62 + AR Alexander III: 5 early post. tetradr. (Amphipolis, Miletus. Byblus, Babylon) Imit. Alexander III: 3 tetradr. Geto-Dacian : 52 st. („Larissa" type) Seleucus I: 1 tetradr. (Seleuceia ad Tigrim as *ESM* 23) Imit. Seleucus I: i tetradr.	Alexander the Great 7 st.; Seleucus I 2 st.; Barbaric imitations of Larissa 56 didr.
Disposition: Bucharest 62 (Acad. 52: Hist. Mus. ex Severeanu 10)	Disposition: Numismatic Cabinet of the Rumanian Academy.
Dimitriu-Iliescu, *Dacia* 1959, p. 261—80, 308, illus.	Bul. Soc. Num. Rom., 1926, p. 17.

Cunoscut sub numele de tezaurul de la Turnu Severin, dar descoperit, după datele de care dispunem, la Hinova, localitate situată pe Dunăre, la aproximativ 16 km SE de Drobeta—Turnu Severin [7], acest tezaur a fost menţionat în mai multe rînduri în bibliografia de specialitate, indicîndu-se uneori date greşite [8]. Era de aşteptat ca prezentarea din *IGCH* 452 să ţină seama de completările şi precizările care s-au adus în ultima vreme cu privire la această descoperire. În bună parte, acest lucru s-a şi făcut, fapt ce rezultă din simpla comparare a celor două texte de mai sus. A fost astfel corectată denumirea greşită de *stateri* pentru nominalele purtînd numele lui Alexandru cel Mare şi al lui Seleucus I, denumire care putea crea confuzii asupra metalului din care erau confecţionate [9] şi care a fost înlocuită cu aceea, corespunzătoare, de *tetradrahme*. S-a menţinut însă denumirea de *stateri* (la BGCH[2]: *didrahme*) pentru imitaţiile geto-dacice de tipul „Larissa" sau Amphipolis. În realitate, dacă identificarea originalului care a servit ca model pentru aceste imitaţii — capul nimfei Larissa de pe staterii şi drahmele oraşului cu acelaşi nume din Thessalia, sau capul lui Apollo de pe tetradrahmele şi drahmele oraşului Amphipolis din Macedonia — este încă obiect de controversă [10], nominalul acestor imitaţii nu mai poate fi pus în discuţie, fiind vorba de *tetradrahme* geto-dacice şi nu de *stateri* sau *didrahme* [11]. Dealtfel, acesta a fost şi unul din argumentele care au deter-

---

[7] Suzana Dimitriu, Octavian Iliescu, Dacia, N.S., 3, 1959, p. 280.

[8] *Ibidem*, p. 261, nota 11.

[9] Cf. Bucur Mitrea, ED. 10, 1943 (publ. 1945), p. 50, nr. 42: „7 stateri d'oro di Alessandro e 2 di Seleuco".

[10] Cf. Karl Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, DissPann, seria II, 15, 1939, p. 67; Suzana Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 276—297, 304—306; Constantin Preda, *Monedele geto-dacilor*, Biblioteca de arheologie, XIX, Bucureşti, 1973, p. 135—136.

[11] C. Preda, *op. cit.*, p. 136.

minat identificarea originalului luat ca model de geto-daci, capul lui Apollo de pe tetradrahmele oraşului Amphipolis şi nu capul nimfei Larissa de pe staterii şi drahmele oraşului din Thessalia, nominale cu o greutate mult inferioară [12] aceleia a monedelor geto-dacice presupuse a le fi imitat [13].

În ce priveşte conţinutul tezaurului de la Hinova, remarcăm că încă din 1959, în urma unor minuţioase cercetări, s-a ajuns la anumite clarificări şi precizări [14], pe baza cărora se poate stabili ca foarte probabilă următoarea componenţă:

71 + AR

Alexandru III: 6 tetradrahme postume timpurii [15]
Imitaţii Alexandru III: 3 tetradrahme [16]
Monede geto-dacice: 59 tetradrahme de tip Apollo-Amphipolis („Larissa") [17]
Seleucus I: 1 tetradrahmă [18]
Imitaţii Seleucus I: 2 tetradrahme [19]

II

IGCH	*BGCH*[2]
464 Giurgiu, Rumania, before 1869 (443)	443* Giurgiu, Rumania, ante 1869.
Burial: 3rd cent. B.C. or later (T)	Burial — 250 + AR.
Contents: 250 AV, AR. Pot hoard. „Macedonian st., tetradr. and dr. of Thracian kings and cities"	Macedonian st.; tetradr. and dr. of Thracian kings and towns.
Disposition: dispersed	Disposition:
Moisil, *BSNR* 1913, p. 20, no. 1	Bulet. Num. Soc. Române (sic) X, No. 19, 1913, p. 20, No. 1 (quoting Bolliac, Trompeta Carpathiar (sic, pentru *Carpaţilor*), 1869, No. 699).

Sub denumirea de *stateri*, atît Bolliac, cît şi Moisil au înţeles să se refere de fapt la tetradrahmele purtînd numele lui Filip al II-lea [20], Alexandru cel Mare sau Seleucus I [21]; prin urmare, tezaurul de la Giurgiu era alcătuit numai din piese de argint.

[12] Drahme şi stateri (didrahme) în sistemul eginetic, unitatea avînd greutatea de 6,06 g; cf. Ernest Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*, II/4, Paris, 1932, col. 370.

[13] C. Preda, *op. cit.*, p. 136 (greutăţi frecvente de 13—14 g, unele piese mergînd pînă la 15 g).

[14] Suzana Dimitriu, O. Iliescu, *op. cit.*, *passim*.

[15] *Ibidem*, nr. 43—47, 60, p. 272—273, 278.

[16] *Ibidem*, nr. 48—50, p. 273, 275.

[17] *Ibidem*, nr. 1—42, 53—58, 61—62 şi observaţiile complimentare, p. 262—272, 275—278, 280.

[18] *Ibidem*, nr. 51, p. 275.

[19] *Ibidem*, nr. 52, 58, p. 275, 278.

[20] Cezar Bolliac, „Trompeta Carpaţilor", 7 (1869), nr. 699, „imitaţiuni dace, fără artă, după staterii macedoneni", tezaur găsit la Slatina (de fapt imitaţii de tipul tetradrahmelor lui Filip al II-lea); Const. Moisil, BSNR, 10, 1913, p. 21, nr. 8, p. 22, nr. 12.

[21] Const. Moisil, BSNR, 21, 1926, p. 17, nr. 114.

III

IGCH

674 Coada Malului, c. 23 km N of Ploiești, Rumania, 1936 or 1941

Burial: 1st cent. B.C. (Mitrea)

Contents: AR. With AR jewelry
Thasos: many spread-flan tetradr.
Cotys of Thrace: 1 tetradr. (as Head, HN², p. 285)

Disposition: Bucharest (Acad.) 1 (Cotys)

Moisil, *Balcania* 1944, p. 15, no. 18
Popescu, *Studii și referate privind istoria României*, p. 91—104

Informațiile cuprinse în cele două izvoare bibliografice, citate mai sus, nu sînt concordante. Este adevărat că în 1944, Const. Moisil semnala descoperirea, în 1941, la Coada Malului, com. Măgurele, jud. Prahova, a unui tezaur de tetradrahme thasiene și obiecte de podoabă din argint, în special brățări terminate în capete de șerpi; printre monede, era și o tetradrahmă a regelui Cotys, cu legenda ΚΟΤΥΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ[22]; ca izvor, era citată o comunicare a arheologului Dinu V. Rosetti, prezentată la 29 noiembrie 1942 la Societatea numismatică română [23]. Verificînd însă trimiterea, se constată că în acea comunicare, era vorba de un tezaur de tetradrahme thasiene și una cu legenda ΚΟΤΥΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ, dar nu și cu obiecte de podoabă, tezaur despre care se afirmă că ar fi fost găsit la Coada Malului, com. Măgurele, jud. Prahova [24].

Al doilea izvor, citat în IGCH 674 Coada Malului, cuprinde o descriere mai amplă a tezaurului înregistrat sub acest număr, reproducînd — în desen — piesele componente [25]. Împreună cu obiecte de podoabă [26] acest tezaur ar fi cuprins — fapt însă nesigur — o tetradrahmă Filip al II-lea, transformată în pandantiv [27]. Atît obiectele de podoabă, cît și tetradrahma Filip al II-lea au intrat în colecția Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România [28]. În ce privește tetradrahmele thasiene și cea cu numele lui Cotys, acestea nu au ajuns niciodată în colecția mai sus amintită și reprezintă probabil un alt tezaur, dacă indicația privitoare la locul descoperirii poate fi confirmată [29].

---

[22] Const.. Moisil, Balcania, 7, 1944, 1, p. 15, nr. 18; același conținut și în versiunea românească publicată anterior, CNA, 17, 1943, p. 159, nr. 18 (KOTIOC, cu sigma lunar, nu unghiular, cum greșit a fost transcris în textul citat).

[23] *Ibidem*, nota 5 (în versiunea românească, nota 12).

[24] CNA, 16, 1942, p. 80 (darea de seamă a ședinței societății).

[25] Dorin Popescu, SRIR, 1, 1954, p. 91—95.

[26] Ulterior o parte din aceste podoabe au fost restituite unui alt tezaur, descoperit la Slimnic (jud. Sibiu); cf. Dorin Popescu, *Trésors daces en argent des collections de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie*, în colecția „Inventaria archaeologica" 5, foile R 20a și R 20b.

[27] Dorin Popescu, SRIR, 1, 1954, p. 93, fig. 5/a—b; idem, *Trésors daces* . . ., foaia R 20b, nr. 6 (emisiune postumă, Amphipolis).

[28] Înreg. inv. general nr. 980/6.XI.1952 (tetradrahma Filip al II-lea) și inv. obiecte de muzeu nr. 912/1953 (obiecte de podoabă).

[29] La solicitarea noastră arheologul Dinu V. Rosetti ne-a comunicat că nu este nici o legătură între tezaurul de tetradrahme thasiene și tezaurul de bijuterii dacice găsit la Coada Malului.

IV

IGCH	*BGCH*[2]
675 Cojeasca, c. 40 km NNW of Bucharest, (257) Rumania, 1936	257. Cojeasca, Rumania, 1936.
Burial: 1st. cent. B.C. (Mitrea)	Burial— 150 AR
Contents: 120—150 AR. Pot hoard Macedonia, 1st Region: 19 tetradr. Macedonia, 2nd Region: 1 tetradr. Thasos: 14 spread-flan tetradr. Geto-Dacians imit.: 11 tetradr.	Macedonia under the Romans; Thasos; Barbaric imitations.
Disposition: Bucharest (Acad.) 45 as listed	*Disposition*: Rumanian Acad. acq. part; remainder dispersed.
Paucker, *CNA* 1939 p. 154—5 Moisil, *Balcania* 1944, p. 16 illus. (2 Maced.)	Communication from Dr. Const. Moisil.

La rubrica repartiţia tezaurului (*Disposition*), se arată mai sus că toate cele 45 piese, enumerate la descrierea conţinutului — inclusiv tetradrahma regiunii Macedonia a II-a — s-ar păstra în colecţia Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. În realitate, au intrat în această colecţie, din tezaurul de la Cojasca [30], un număr de 20 tetradrahme Macedonia I, 14 tetradrahme Thasos şi 11 didrahme (şi nu tetradrahme) geto-dacice [31]; tetradrahma regiunii Macedonia a II-a a făcut parte dintr-o colecţie particulară [32], soarta ei ulterioară nefiindu-ne cunoscută [33].

În schimb, tot în colecţia Cabinetului numismatic mai sus amintit au ajuns în 1953, prin transfer, un număr de 41 tetradrahme ale regiunii Macedonia I, 14 tetradrahme Thasos şi 12 didrahme geto-dacice, constituind un alt lot, provenind din acelaşi tezaur şi intrat iniţial în colecţia Muzeului numismatic al Băncii Naţionale a României [34]. Se completează în acest mod datele privitoare la tezaurul de la Cojasca, înregistrat în *IGCH* sub nr. 675.

Apreciind cum se cuvine valoarea tezaurelor de monede greceşti, ca izvoare istorice ale antichităţii, am considerat util să aducem cele cîteva precizări, obiect al prezentei note [35].

---

[30] Denumirea oficială a localităţii; vezi Ion Iordan, Petre Gîştescu şi D. I. Oancea *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974, p. 114, s.v.

[31] Cf. Const. Moisil, Buletin lunar, 2, 1947, nr. 3, martie, p. 10, nr. 14 (înreg. inv. general nr. 419/2.III.1936).

[32] CNA, 14, 1939, p. 154—155, nr. 5.

[33] Colecţia a fost vîndută în 1953 la Paris, prin licitaţie publică; alte detalii nu sînt cunoscute.

[34] Despre această colecţie, cf. nota noastră publicată în SCN, 1, 1957, p. 485.

[35] Spre a evita repetarea am redat mai jos în cuprinsul rezumatului, forma în care ar urma să fie prezentate în IGCH cele patru tezaure monetare, discutate în această notă. Cu alt prilej vom relua pe larg prezentarea tezaurului IGCH 415 Rumania, before 1938, cuprinzînd tetradrahme ale oraşului Damastium din Illyria.

SOME SPECIFICATIONS CONCERNING THE PRESENTATION OF SOME GREEK COIN HOARDS DISCOVERED IN ROMANIA

ABSTRACT

The author makes some corrections to the presentation in the *Inventory of Greek Coin Hoards* (*IGCH*) of some hoards discovered in Romania : 452 Turnu Severin, 464 Giurgiu, 674 Coada Malului and 675 Cojeasca. Consenquently, the abstracts of the quoted hoards shall be drawn up as follows :

452 Hinova, c. 16 km SE of Drobeta-Turnu Severin, 1923
(1141)
Burial : 275—250 B.C.
Contents : 71 + AR
Alexander III : 6 early post. tetradr. (Amphipolis, Miletus, Byblus, Babylon)
Imit. Alexander III : 3 tetradr.
Seleucus I : 1 tetradr. (Seleuceia ad Tigrim as *ESM* 23)
Imit. Seleucus I : 2 tetradr.
Geto-Dacian : 59 tetradr. (Apollo-Amphipolis or "Larissa" type).
Disposition : Bucharest 57 (Acad. 52 ; Hist. Mus. ex Severeanu 5) ; Drobeta-Turnu Severin 2 ; remainder dispersed.
Dimitriu-Iliescu, *Dacia* 1959, p. 261—80, 308.

464 Giurgiu, Romania, before 1869
(443)
Burial : 3rd cent. B.C.
Contents : 250 AR. Pot hoard.
Tetradr. and dr. of Macedonian and Thracian kings and cities.
Disposition : dispersed.
Moisil, *BSNR* 1913, p. 20, no. 1.

674 Coada Malului, c. 23 km N of Ploieşti, Romania, 1932
Burial : 1st cent. B.C.
Contents : 1 AR. With AR jewelry.
Philip II : 1 post. tetradr., perfored and with ring, as pendant (Amphipolis)
Disposition : Bucharest (Acad.)
Popescu, *Studii şi referate privind istoria României*, p. 91—104
Popescu, *Inventaria archaeologica*. Roumanie, fasc. 5, 1968, pls. R 20 a-b

675 Cojasca, c. 40 km NNW of Bucharest, Romania, 1936
(257)
Burial : 1st cent. B.C. (Mitrea)
Contents : 120—150 AR. Pot hoard
Macedonia, 1st Region : 61 tetradr.
Macedonia, 2nd Region : 1 tetradr.
Thasos : 28 spread-flan tetradr.
Geto-Dacian imit. : 23 didr.
Disposition : Bucharest (Acad.) 112 (all excepting Macedonia, 2nd Region)
Paucker, *CNA* 1939, p. 154—155 illus. (Macedonia, 2nd Region)
Moisil, *Balcania* 1944, p. 16 illus. (2 Maced.)

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA VISUIA

(com. Ariceştii de Cîmpie, jud. Bistriţa-Năsăud)

DE

ŞTEFAN DĂNILĂ

Satul Visuia, situat în partea de sud a judeţului Bistriţa-Năsăud este cunoscut în literatura de specialitate [1]. Obiectul prezentei lucrări îl constituie descoperirea, în anul 1970, a unui important depozit de bronzuri [2]. Locul descoperirii, denumit de localnici „La Ţiglă", este situat în partea de nord-vest a satului şi la aproximativ 1 km de la ultimele case. Terenul respectiv se prezintă sub forma unei terase, de pe suprafaţa căreia am cules mai multe fragmente ceramice hallstattiene şi resturi de chirpici. Terasa, care are o uşoară înclinare spre nord, în partea de sud prezintă urme de alunecări de teren, din care, unele mai vechi, iar altele mai noi. Printre cele din urmă s-a descoperit şi depozitul de bronzuri [3]. Acesta se compune din următoarele piese : 3 celturi, 12 seceri, 24 brăţări, 13 turte şi fragmentele a două căldăruşe (cazane).

Prezentăm descrierea sumară a acestor piese ce alcătuiesc depozitul.

1—3. Celturi. Primul are corpul masiv, cu tăişul aproape drept. De sub bordura găurii de înmănuşare porneşte o toartă scundă, în dreptul ei se află o spărtură, defect de turnare. Pe sub manşon se observă mai multe linii orizontale şterse. Feţele laterale prezintă triunghiuri începînd de la manşon pînă la tăiş, despărţite de linia de turnare (inv. nr. 4776, fig. 1/5).

[1] În punctul „La Izvoare", s-au identificat fragmente ceramice dacice şi romane. Tot aici a fost găsit un tezaur monetar roman. Tezaurul conţine peste 800 monede imperiale din argint care se păstrează la Muzeul de istorie din Cluj-Napoca „La Hodaie" cît şi „La Groapa Lupului", s-au aflat numeroase fragmente ceramice din epoca bronzului şi din prima epocă a fierului. „La Feţişoara", pe lîngă ceramică aparţinînd comunei primitive, s-au aflat şi interesante fragmente feudale timpurii (secolele VIII—X). De asemenea, în actualul cimitir al satului, s-a descoperit un mic tezaur monetar feudal tot din argint (cf. E. Chirilă şi Şt. Dănilă, Apulum 5, 1964, p. 625—630) urmat, în anul 1973, de descoperirea unui alt tezaur monetar din argint, asociat cu obiecte de podoabă medievale din argint aurit (cf. Şt. Dănilă, „Ecoul", nr. 746, din 22 aprilie 1973). Acest tezaur se compune din 156 monede medievale din argint secolele XVI—XVII, doi cercei cu pandantive şi cu pietre semipreţioase (almandine), două inele pentru sigilii, o agrafă (broşă) şi trei ace de păr de asemenea ornamentate cu pietre semipreţioase. Tezaurul este în curs de publicare.

[2] Autorul descoperirii este elevul Hutină Teodor de la şcoala generală din localitate. Sesizarea a fost făcută de directorul şcolii Ion Moldovan.

[3] În urma observaţiilor cît şi a cercetărilor sumare efectuate la locul descoperirii, se pare că piesele au fost depuse iniţial în căldăruşa cu ataş cruciform simplu, deşi pe panta de alunecare au fost împrăştiate parte din ele, totuşi majoritatea lor se aflau în interiorul cazanului respectiv. Pentru a putea stabili dacă depozitul a fost ascuns într-o aşezare, cît şi pentru o verificare sigură a componenţei acestui depozit, va trebui necondiţionat efectuat un sondaj.

S C I V A, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian. — mar. 1976, p. 61—75

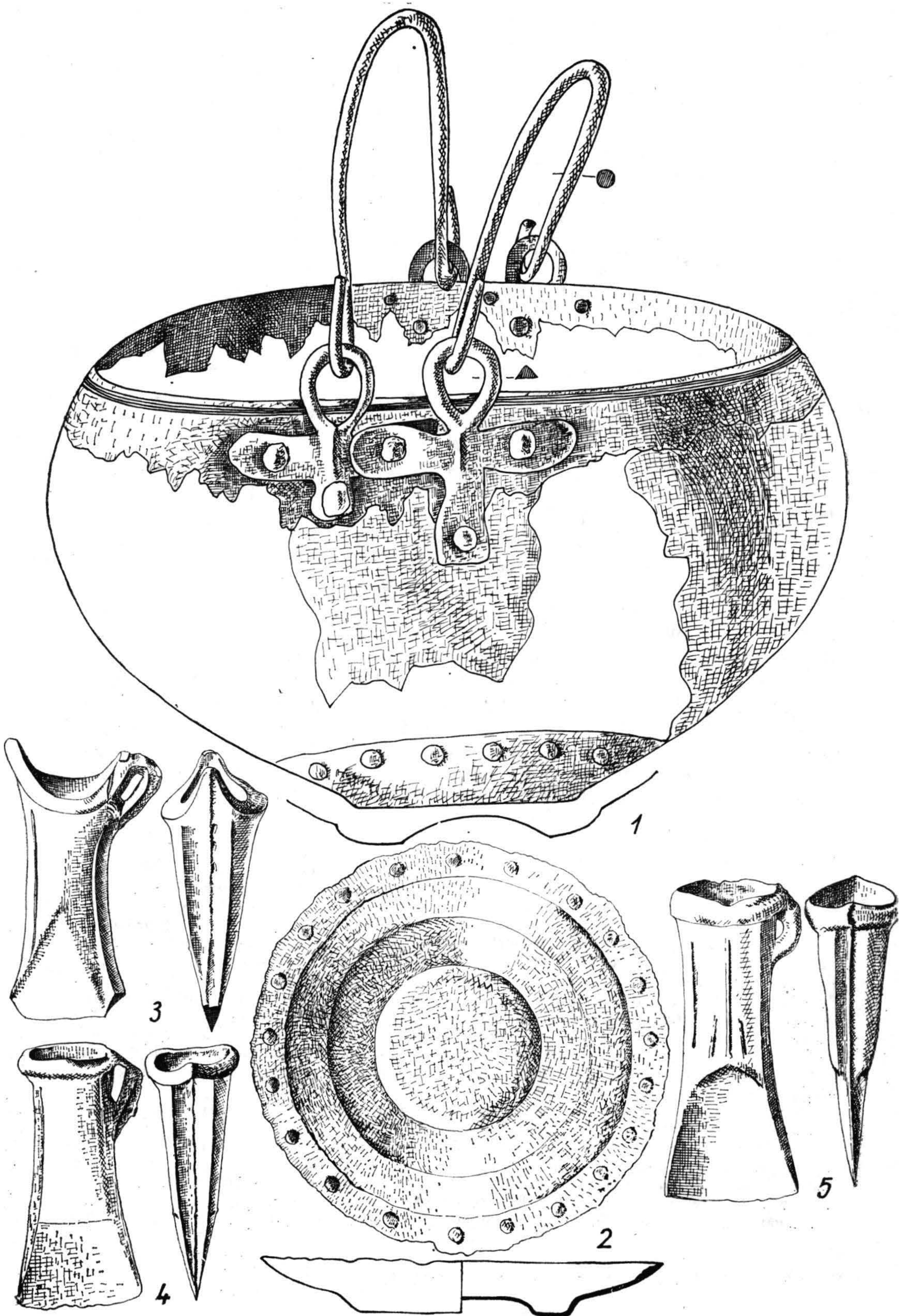

Fig. 1. Visuia. 1 căldăruşă cu ataş cruciform simplu (reconstituire (1/4); 2 fund de cazan cu umbo prevăzut cu nituri (1/4); 3—5, celturi (1/3).

Al doilea exemplar are corpul mai svelt, tortița subțiindu-se treptat spre manșonul găurii de înmănușare. Părțile laterale sînt prevăzute cu triunghiuri de la manșon pînă la tăiș. Pe ambele fețe tăișul este marcat de o linie transversală în relief, bine distinctă (inv. nr. 4777, fig. 1/4).

Ultimul exemplar are gura concavă, avînd pliscul dezvoltat, secțiunea corpului ovală, toarta romboidală în secțiune. Liniile laterale ale acesteia formează în prelungire două triunghiuri. Pe suprafața opusă tortiței, se află triunghiuri asemănătoare unite prin linia de turnare. Tăișul drept cu colțurile rupte din vechime (inv. nr. 4778, fig. 1/3).

Menționăm că primele două celturi prezintă de asemenea pe tăiș știrbituri din vechime.

Dimensiuni (în cm și g):

Nr.	Lungimea	Grosimea	Lățimea tăișului	Diametrul găurii de înmănușare	Adîncimea găurii de înmănușare	Greutatea
1	13	3,6 × 2,5	5,2	3,5 × 2,5	7	400
2	10,5	3,4 × 2,7	5	3,5 × 2,7	6	300
3	11,3	3,5 × 2,3	5,5	4 × 3	7	300

4—15. Seceri de tipul cu limbă la mîner. Toate cele 12 seceri sînt de acest tip. Au muchia bine reliefată. Nervurile care încadrează mînerul sînt decorate cu crestături oblice uniform răspîndite pe toată întinderea acestora. Unele prezintă pe tăiș știrbituri din vechime (fig. 2/1—7, 3/1—5, 4/1—12). Una din seceri are lipsă din vechime, atît limba cît și ciotul de turnare (fig. 2/7, 4/7), iar alta are vîrful rupt de către descoperitor (fig. 2/2, 4/5). Mînerul a cinci seceri este bifurcat și se termină în formă de coadă de rîndunică (fig. 3/1—5 și fig. 4/8—12), două dintre acestea au mînerul perforat, probabil pentru fixarea mai precisă a lemnului (fig. 3/1—2, 4/11—12). Lama acestor cinci seceri este mult mai îngustă. Toate secerile au patina de culoare verde deschis.

Dimensiuni (în cm și g):

Nr.	Inv. nr.	Lățime	Lungimea pe arc	Deschidere	Greutate
1	4772	5,5	32,5	19,5	306,6
2	4765	5,8	29,8	19,5	296,9
3	4764	5,5	32,5	19,5	293,7
4	4775	5,5	32,5	19,5	293,5
5	4767	5,6	31,5	19,5	283,0
6	4770	5,6	32	19,5	281,2
7	4760	5,5	32,5	19,5	272,7
8	4768	3,5	33,9	21,0	186,6
9	4771	3,5	33,6	21,0	176,6
10	4774	3,5	33,6	21,0	174,9
11	4779	3,8	25,5	14,5	96,9
12	4773	3,7	24,7	14,5	94,9

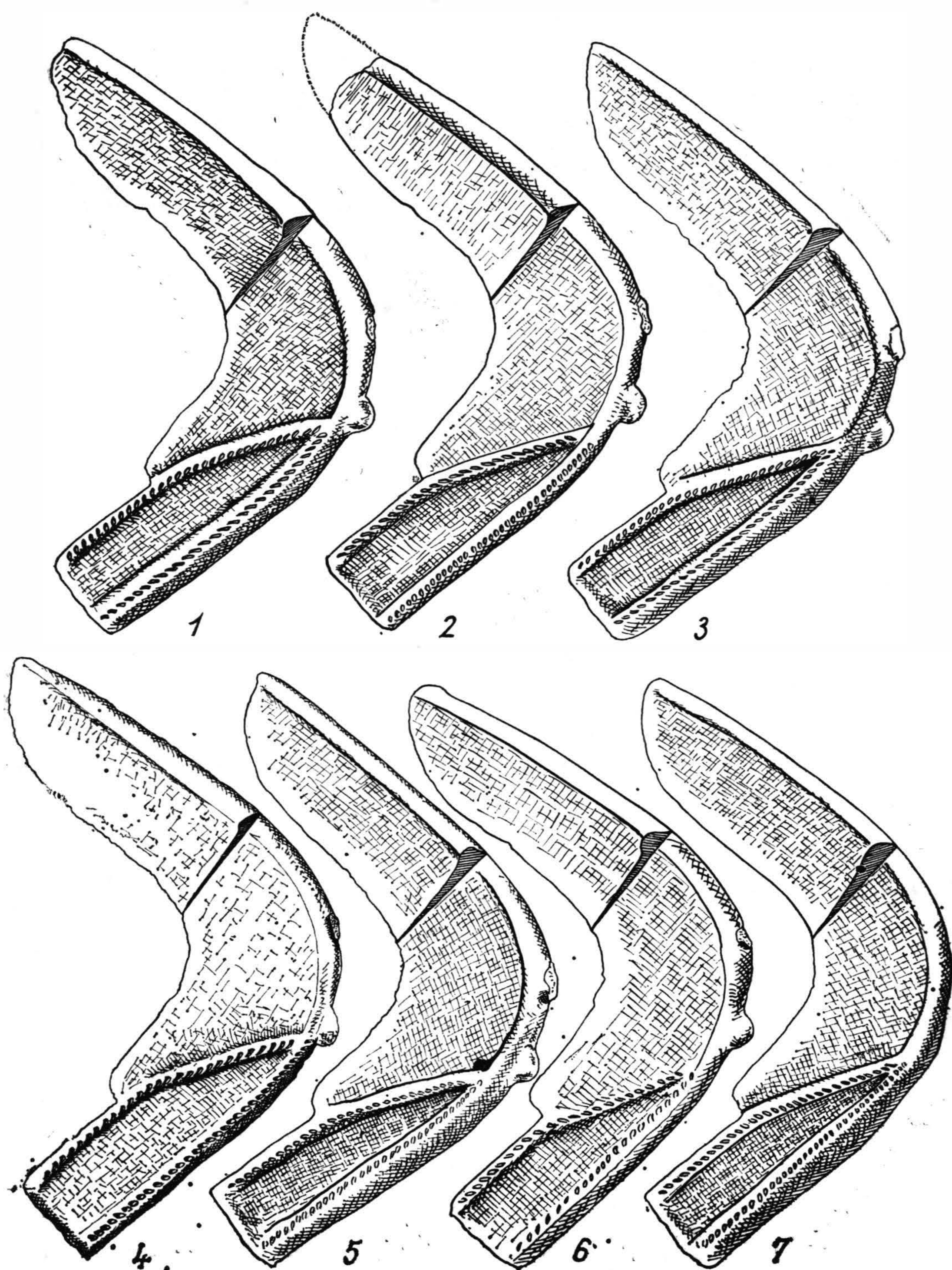

Fig. 2. Visuia ,,La Ţiglă''. 1—7 seceri cu limbă la mîner (1/3).

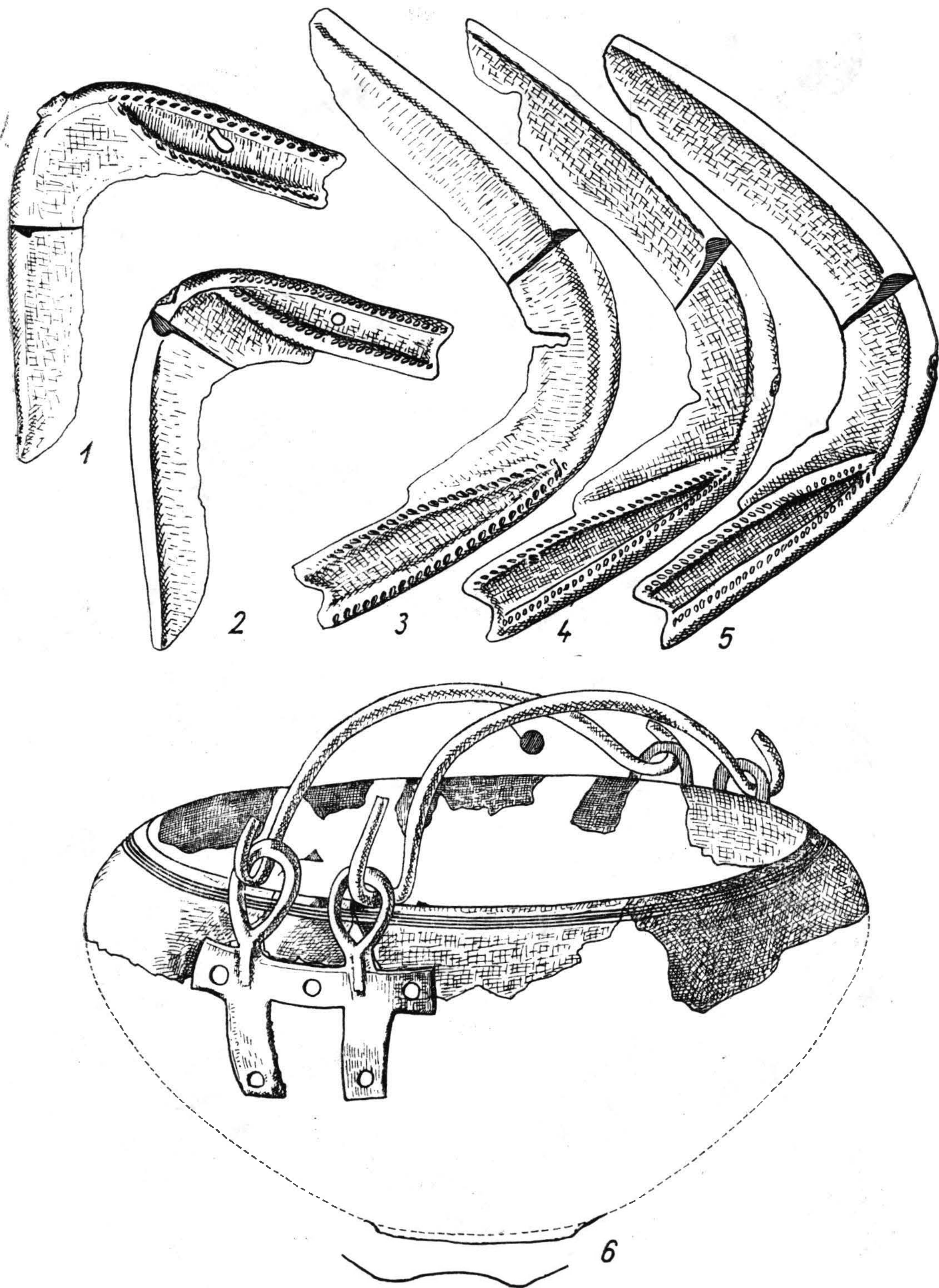

Fig. 3. Visuia, „La Ţiglă". 1—5 seceri cu limbă la mîner (1/3); 6 căldăruşă cu ataş dublu (reconstituire (1/4))

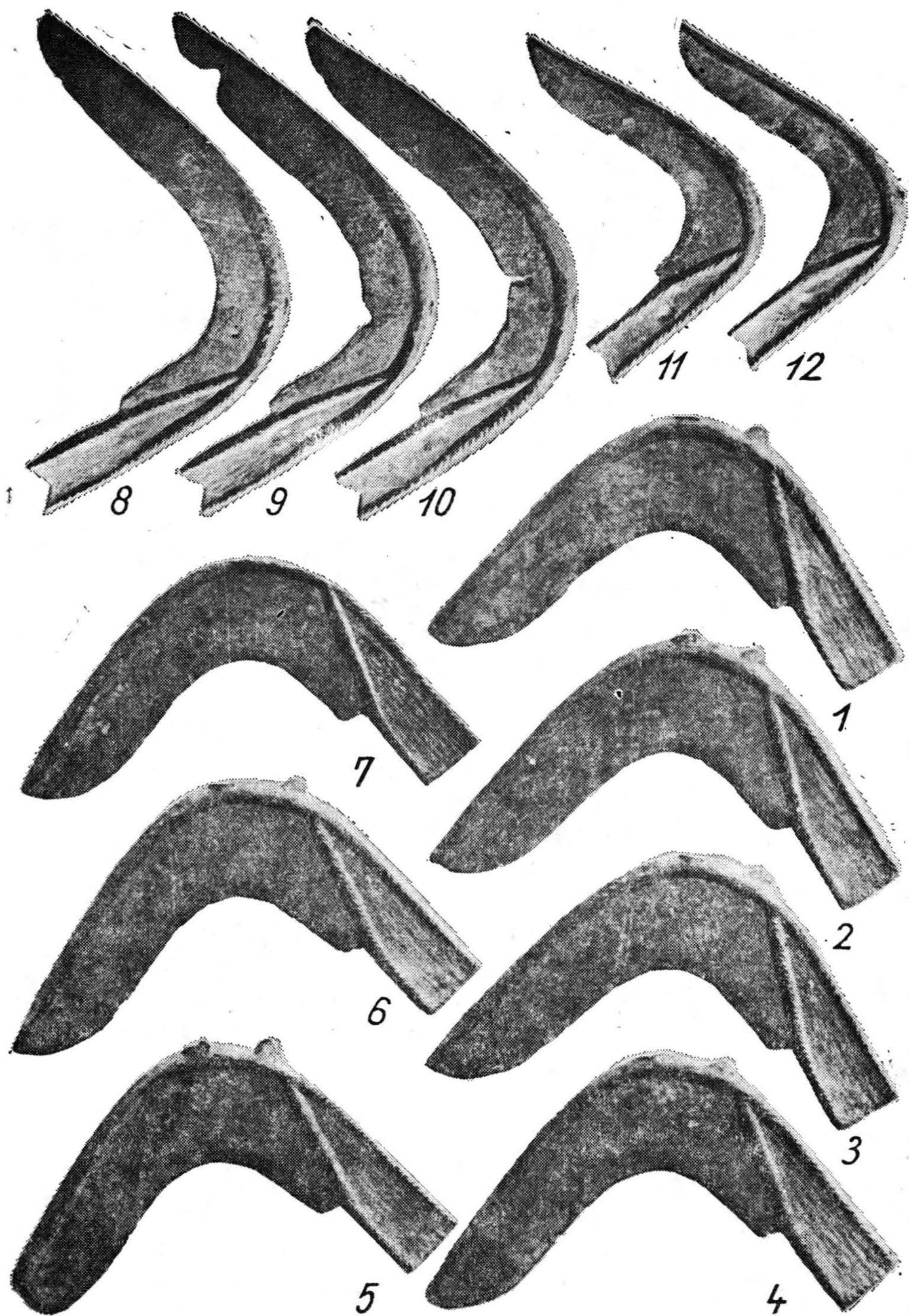

Fig. 4. Visuia „La Ţiglă”. 1—12 seceri cu limbă la mîner (1/3).

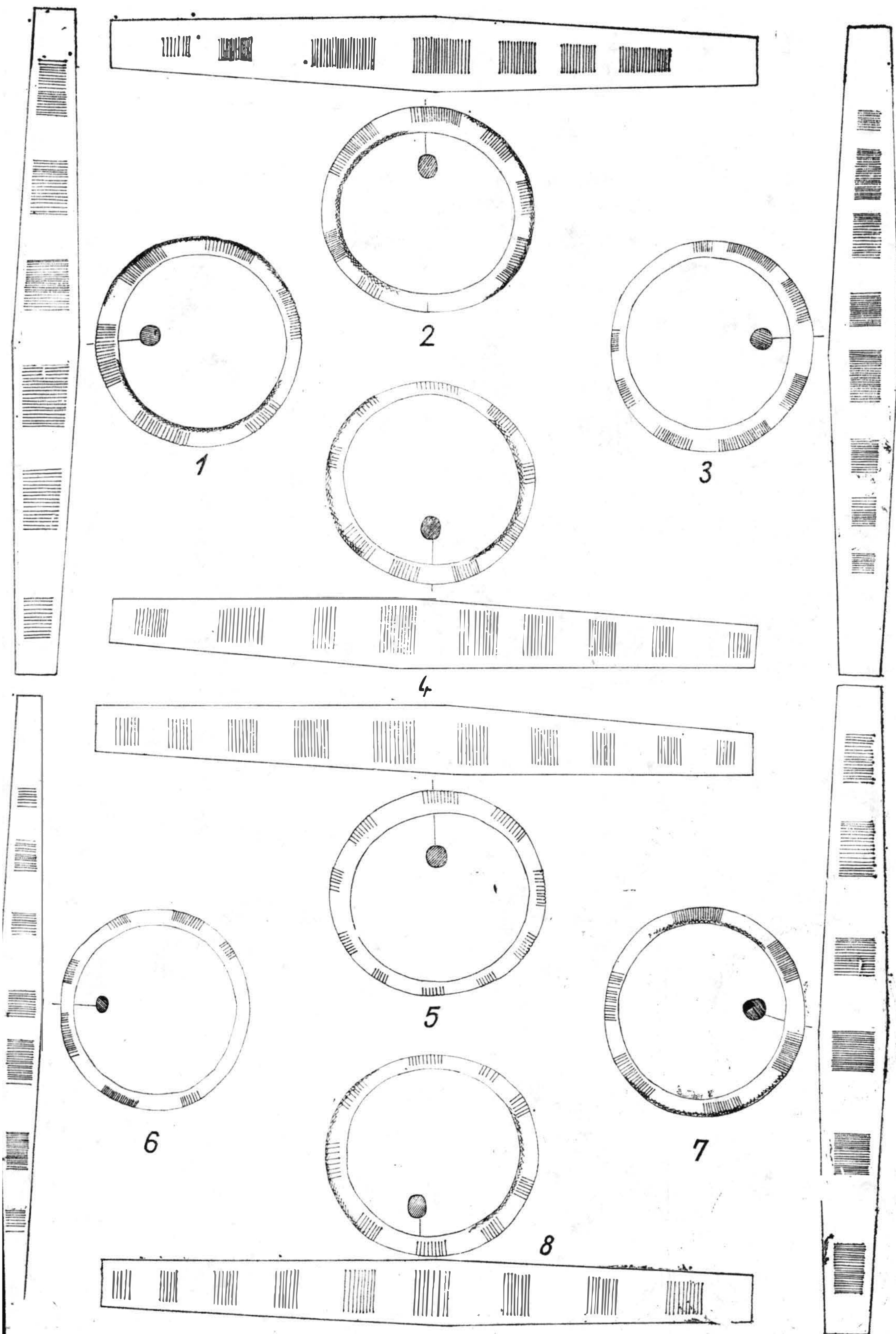

Fig. 5. Visuia, „La Ţiglă" 1 — 8 brăţări ornamentate (1/3).

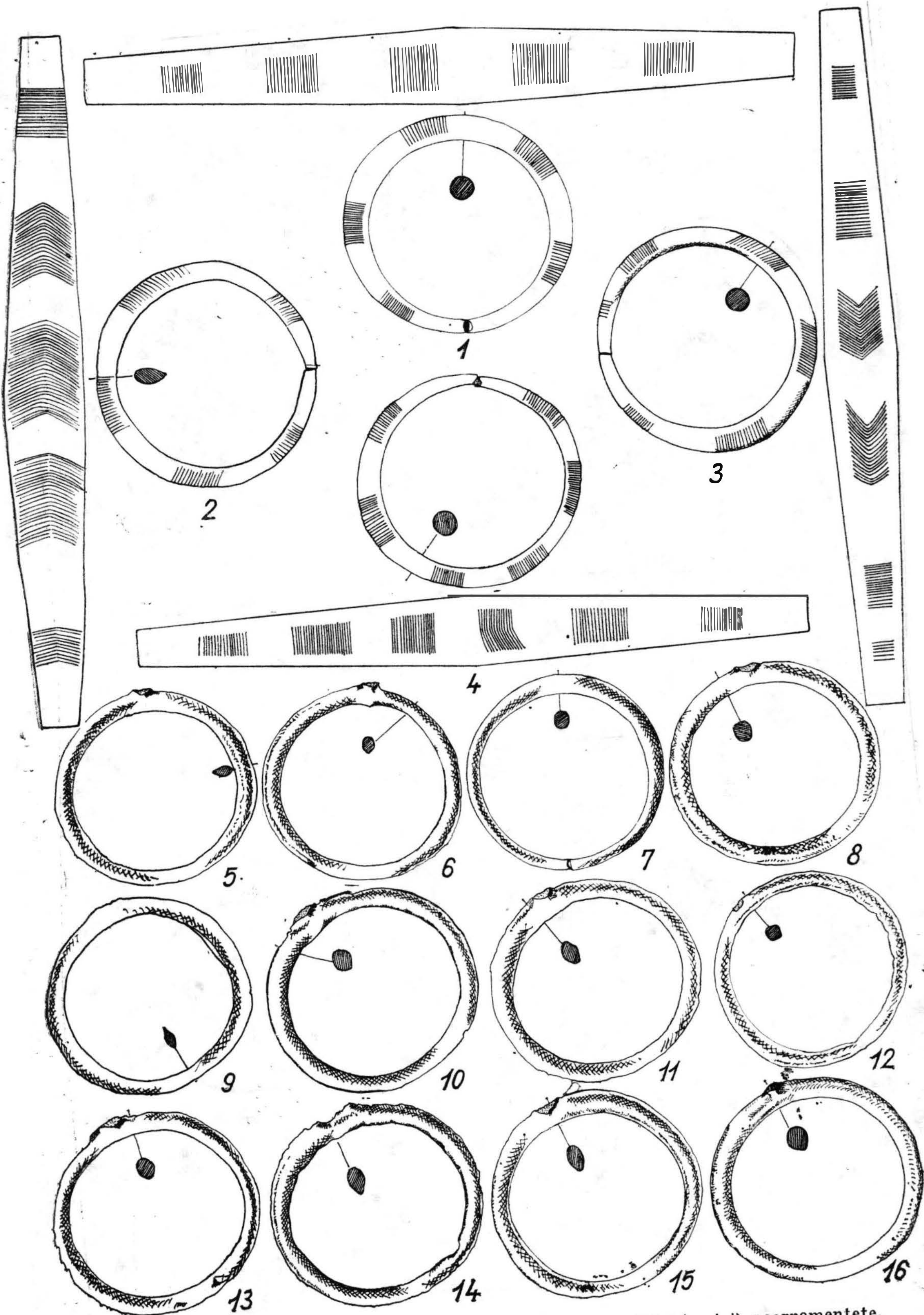

Fig. 6. Visuia, ,,La Ţiglă''. 1—4 brăţări ornamentate. 5—16 brăţări (verigi) neornamentete. (1/3).

16—40. Brățări. Primele 12 brățări ornamentate aparțin variantei executate din bară masivă avînd secțiunea aproape circulară, îngroșată la mijloc subțiindu-se spre capete (fig. 5/1—8, 6/1—4). Brățările de la nr. 1—8 sînt închise, iar cele de la nr. 1—4 sînt deschise — nu însă despărțite. Capetele lor nu sînt ornamentate, două par a fi rupte din vechime. Toate brățările sînt ornamentate cu cîte 5—10 benzi de linii transversale incizate și formate din cîte 5—25 linii eșalonate pe tot corpul pieselor, numărul benzilor cît și al liniilor scăzînd uneori spre capetele brățărilor (fig. 5/6), unde spațiul rămas neornamentat este relativ mai mare. Brățările nr. 2, 3 și 4 (fig. 6), au decorul format din 1—3 benzi de linii oblice incizate, alternînd cu benzi transversale: nr. 2, din cinci benzi, patru sînt oblice, nr. 3, din șase benzi, numai două sînt oblice, iar nr. 4, din șase benzi, numai una este oblică. Toate piesele sînt îngrijit lucrate remarcîndu-se în special execuția fină a ornamentației. Patina lor este uniformă și de culoare verde pronunțat, cu excepția piesei de la nr. 1 (fig. 5), a cărei patină a fost îndepărtată de către descoperitor.

Alte 12 brățări (verigi) nefinisate și neornamentate aparțin aceluiași tip (fig. 6/5—16). Faptul că acestea nu sînt finisate și nici ornamentate o dovedește existența atît a ciotului cît și a liniei de turnare. Toate verigile sînt închise, excepție face piesa cu nr. 7 (fig. 6) care a fost ruptă de către descoperitor. Menționăm că această piesă este singura finisată însă neornamentată. Patina este asemănătoare cu a pieselor ornamentate, excepție face piesa cu nr. 14 (fig. 6) a cărei patină a fost îndepărtată de către descoperitor.

Dimensiunile (în cm și g) a celor 24 brățări sînt următoarele (s-a luat diametrul maxim exterior).

Brățări ornamentate				Brățări (verigi) neornamentate.			
Nr.	Inv. nr.	Diametru	Greutate	Nr.	Inv. nr.	Diametru	Greutate
1	4748	7,8	32,8	13	4756	8	34,5
2	4742	8,7	62,2	14	4763	8	36,9
3	4743	8,3	66,9	15	4755	8,5	38,3
4	4746	8,3	65,9	16	4758	8,3	38,8
5	4745	8,3	68,8	17	4753	8	41,9
6	4744	8,4	70,5	18	4757	8,9	59,9
7	4871	8,5	70,9	19	4760	8,5	57,7
8	4747	8,4	72,2	20	4872	8,7	61,2
9	4749	9	110,3	21	4754	8,6	65,9
10	4752	9,2	110,7	22	4761	8,5	64,9
11	4750	9,3	109,8	23	4762	8,5	65,8
12	4751	9,1	106,2	24	4759	8,7	68,5

41—48. Fragmente de cazan (căldărușă). S-au descoperit fragmentele a două căldărușe. De la primul cazan s-a păstrat integral gura cu cele două mînere prinse de acesta prin atașul cruciform simplu. Buza cazanului este dreaptă și ușor aplecată în interior, avînd ca ornament patru linii orizontale fin incizate și abia vizibile. Cele două mînere sînt prinse de cazan prin cîrlige, două de fiecare parte, introduse în cîte o urechiușă aproape rotundă, avînd un ataș în formă de cruce prins de cazan prin cinci nituri, din care două situate mai jos. Menționăm că atașele au fost

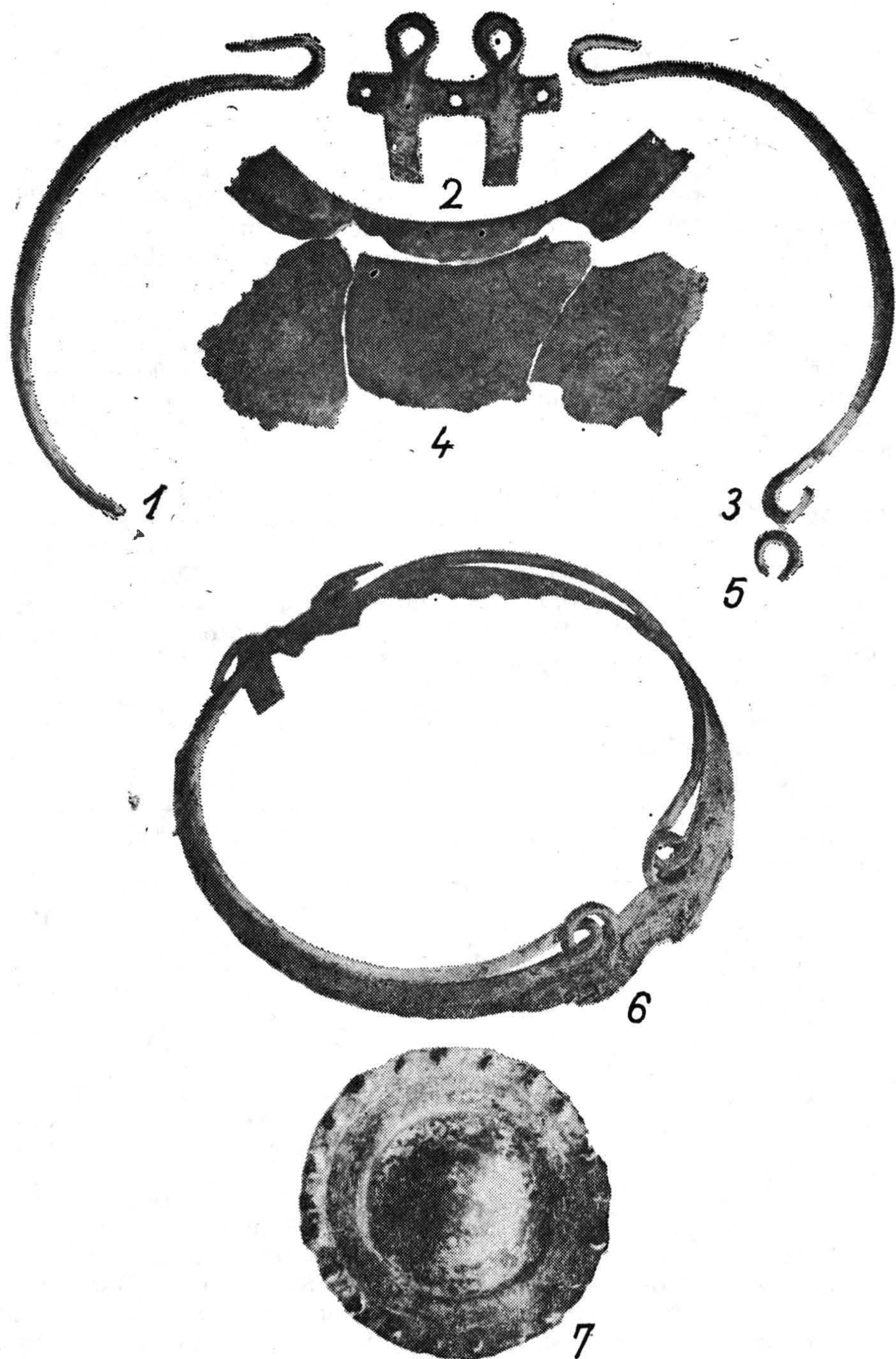

Fig. 7. Visuia, ,,La Ţiglă''. Fragmente de căldăruşă; 1—5 cu ataş cruciform dublu; 6—7 cu ataş cruciform simplu (1/4).

confecţionate pentru cazanele cu un singur mîner. Căldăruşa a fost complet corodată. Are suprafaţa zgrunţuroasă şi patina de culoare verde șters (inv. nr. 4791, fig. 1/1, fig. 7/6).

Dimensiuni : diametrul de la gură 28 cm ; înălţimea medie păstrată 3—5 cm ; diametrul urechiuşelor 2 cm ; lungimea pe arc a mînerelor 42 cm ; cîrligul de prindere 4 cm fiecare. Diametrul mînerelor (la mijloc) 0,9 cm. Greutatea totală a căldăruşei 850 g.

Fundul cazanului, de formă rotundă, cu diametrul exterior de 9,5 cm. Grosimea inelului — cu umbo — 2 cm. Fundul cazanului, mai gros ca pereţii acestuia, a fost prins de el prin 21 nituri păstrate cu resturile din pereţii căldăruşei (inv. nr. 4876, fig. 1/2, fig. 7/7). Menţionăm că fragmentele ce s-au păstrat din pereţii ambelor cazane sînt extrem de corodate.

Din cazanul al doilea, pe lîngă o serie de fragmente din pereţii acestuia, cele de la gură avînd acelaşi ornament ca la primul — patru linii orizontale incizate dispuse sub buza acestuia (fig. 3/6, reconstituire), se mai păstrează cele două mînere, de la unul lipsindu-i cîrligul de prindere, rupt din vechime. Patina este asemănătoare cu a pieselor descrise mai sus. Fragmentele au suprafaţa zgrunţuroasă (fig. 7/1,3).

Dimensiuni : lungimea pe arc 38 cm ; diametrul barei (la mijloc) 1 cm ; lungimea cîrligelor 2—3 cm. Greutatea ambelor mînere 350 g.

Suport — ataş dublu cruciform — pentru prinderea mînerelor are două urechiușe de formă ovală alungite în partea de jos. Ataşul, prins de cazan prin cinci nituri, are patina de culoare verde deschis şi suprafaţa zgrunţuroasă (inv. nr. 4775, fig. 7/2).

Dimensiuni : lungimea braţelor (orizontal şi vertical) 11/10 cm. Diametrul urechiuşelor 1,5—2 cm. Distanţa dintre cele două braţe 3 cm.

48—60. Cele 13 turte în secţiune au forme diferite. Toate au suprafaţa poroasă şi culoarea verde-cenuşie.

Dimensiuni (în cm şi g) :

Nr.	Inv. nr.	Dimensiuni	Greutate
1	4785	14,5 × 14 × 5,6	2 600
2	4787	14 × 11 × 5	2 600
3	4873	16 × 14 × 3,3	2 330
4	4789	11,5 × 9,5 × 2,5	1 740
5	4784	12,5 × 11 × 5	1 740
6	4780	12 × 11,5 × 5	1 332
7	4790	14,5 × 11,5 × 3	1 100
8	4783	14 × 13 × 2	1 100
9	4782	11,5 × 9 × 4,5	1 080
10	4786	12 × 11,5 × 2,5	1 000
11	4781	11,9 × 9 × 3	820
12	4788	11 × 9 × 2,8	750
13	4779	10 × 8,5 × 2,5	730

Încadrare cronologică şi tipologică.

Celtul cu plisc apare în Bronz D, dar el continuă să fie folosit şi în Ha B. Analogiile cele mai apropiate pentru exemplarul de la Visuia le întîlnim în depozitele de la Tăuteu, Moigrad, Cluj-Napoca, Săcuieni, Şpălnaca,

Tîrgu Secuiesc şi Zagon, databile în Ha B_1[4]. Celelalte celturi, deşi sînt frecvente în Ha A_2, le întîlnim şi în depozitele datînd în Ha B_1, cum ar fi de pildă analogiile de la Ţelna [5], Zagon, Tăuteu[6] etc.

Secerile cu limbă la mîner prezintă trăsăturile caracteristice depozitelor datate în Ha B. Exemplarele din depozitul de la Visuia au însă unele caracteristici cu totul aparte, atît ca formă cît şi ca greutate, pentru care nu cunoaştem analogii mai apropiate în afară de cele descoperite la Sălard sau Hida [7].

Pentru acest fapt le considerăm ca o variantă aparte, pe care o denumim varianta Visuia[8].

Descoperirile de la Visuia ridică şi unele probleme legate de constatările, în general acceptate [9], privind tendinţa de micşorare a greutăţii cît şi a dimensiunii obiectelor de bronz turnate în Hallstattul timpuriu (Ha_2—B_2) faţă de descoperirile de bronz datate în Bronz D — Ha A_1.

Depozitul de bronzuri de la Visuia, apare prin masivitatea pieselor componente şi în special a secerilor, ca o descoperire singulară în depozitele datate în Ha B_1 — B_2 din ţara noastră.

Remarcăm de asemenea faptul că aceste seceri atît prin forma lor caracteristică cît şi prin greutatea lor mult sporită îndreptăţesc presupunerea că, din punct de vedere economic, sînt mult mai eficiente. Acest lucru putîndu-se constata urmărind treptat evoluţia acestei unelte în epocile următoare cînd, atît greutatea cît şi forma ei capătă noi dimensiuni.

Menţionăm în mod special că şapte din secerile de la Visuia (inv. nr. 4764, 4765, 4766, 4767, 4770, 4772, 4775, fig. 2/1—7, fig 4/1—7) au fost turnate în acelaşi tipar, deoarece atît forma, dimensiunea identică, cît şi greutatea lor foarte apropiată, 272,7 şi 306,6 g, confirmă aceasta. Alte trei exemplare cu terminaţia mînerului bifurcată în formă de coadă de rîndunică (inv. nr. 4768, 4771, 4774, fig. 3/3—5, fig. 4/8—10), puţin diferite ca formă şi dimensiune faţă de cele anterioare, au fost turnate într-un alt tipar, greutatea lor variind între 174,9 şi 186,5 g. Ultimele două seceri mult mai mici de aceeaşi formă au însă mînerul perforat pentru fixarea lemnului, eventual cu ajutorul unui nit (inv. nr. 4769, 4773, fig. 3/1—2, fig. 4/11—12). Forma lor, dar mai ales dimensiunea şi greutatea redusă, 94,9 — 96,7 g, ar indica turnarea acestora într-un al treilea tipar. Aceste observaţii duc la ipoteza că secerile de la Visuia au fost o creaţie a meşterului local care era şi proprietarul întregului depozit.

Brăţările de la Visuia, deşi unele sînt ornamentate, iar altele nefinisate şi neornamentate, aparţin aceluiaşi tip. La exemplarele neornamentate se observă atît ciotul cît şi linia de turnare, fapt ce dovedeşte

---

[4] M. Petrescu-Dîmboviţa, ArhMold, 1, 1961, p. 87 şi 99 şi urm.; M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 190, cu bibliografia de la p. 208 şi urm.

[5] F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg-Lahn, 1951, p. 18, pl. 34, 2, 4.

[6] M. Roska, *Repertorium*, nr. 10, p. 209, fig. 373; M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 101 şi urm.

[7] Pentru secerile de la Sălard, Hida etc., care au o formă asemănătoare cu exemplarele de la Visuia, cf. I. Ordentlich, ArhMold, 11—111, 1964, p. 479 şi urm., fig. 1—2 şi M. Roska, *Repertorium*, p. 105, nr. 34, fig. 129.

[8] Mulţumim şi pe această cale prof. M. Petrescu-Dîmboviţa pentru sugestiile şi indicaţiile date cu privire la încadrarea într-o nouă variantă a secerilor cu limbă la mîner, de la Visuia.

[9] M. Rusu, Sargeţia, 4, 1966, p. 31.

că acestea nu au fost finisate. Pornind de la dimensiunile şi greutatea lor, brăţările din depozitul de la Visuia pot fi împărţite în cinci grupuri:

Grupa a cuprinde cinci exemplare neornamentate şi nefinisate (inv. nr. 4758, 4755, 4756, 4753, 4763, fig. 6/5—7, 9, 12) şi un exemplar finisat şi ornamentat cu 7 benzi de linii incizate transversal (inv. nr. 4748, fig. 5/6). Acestea au diametrul între 7—8 cm şi 8,5 cm, iar greutatea între 32,8 şi 41,9 g, micile diferenţe se datoresc liniilor de turnare.

Grupa b cuprinde două exemplare neornamentate (inv. nr. 4757, 4760, fig. 6/13—11), avînd greutatea între 57 şi 60 g.

Din grupa c, fac parte patru brăţări ornamentate cu benzi de linii incizate transversal (inv. nr. 4742, 4743, 4745, 4746, fig. 5/2—4, 8) şi alte cinci brăţări neornamentate şi nefinisate (inv. nr. 4872, 4754, 4761, 4762, 4759, fig. 6/8, 10, 14, 15, 16), avînd greutatea între 61,2 şi 68,8 g.

Grupa d cuprinde trei brăţări toate ornamentate (inv. nr. 4744, 4747, 4871, fig. 5/1, 5, 7), avînd greutatea între 70 şi 72 g.

Din grupa e, semnalăm alte patru brăţări toate ornamentate (inv. nr. 4749, 4750, 4751, 4752, fig. 6/1—4) avînd greutatea între 106,2 şi 110,7 g.

Deci în grupa a, de la 30—50 g, avem o brăţară ornamentată şi cinci neornamentate. În grupa b, de la 50—60 g, avem două brăţări neornamentate. În grupa c, de la 60—70 g, avem patru brăţări ornamentate şi cinci neornamentate. În grupa d, de la 70—80 g, avem trei brăţări ornamentate, iar în ultima grupă e, de la 100—110,7 g, avem ultimele patru brăţări toate ornamentate dintre care trei sînt decorate, pe lîngă benzi de linii incizate transversal, şi cu benzi de linii incizate oblic. Menţionăm de asemenea că, diametrul brăţărilor, este foarte apropiat, 7,8 şi 9,3 cm.

Prin faptul că din cele 24 brăţări, 12 sînt ornamentate cu benzi de linii transversale combinate cu benzi de linii oblice (3 cazuri) incizii fin executate, iar numărul benzilor ca şi al liniilor fiind foarte diferit, ar fi fost greu, dacă nu imposibil, de a accepta o interpretare valorică a decorului.

Împărţirea brăţărilor pe grupe s-a impus de la sine, deoarece fiecare grupă cuprinde piese ce au atît dimensiunile, dar mai ales greutatea lor aproape identică, fapt ce impune să considerăm că toate brăţările au fost turnate în serie în cinci tipare deosebite. Faptul că unele brăţări au rămas nefinisate şi neornamentate ar sugera ipoteza că meşterul respectiv putea să efectueze aceste lucrări la comandă şi în funcţie de cererea cumpărătorilor. De asemenea, turnarea pieselor în tipare deosebite şi obţinerea unor exemplare cu o greutate atît de variată denotă că meşterul turnător putea produce brăţări cu o greutate — fixă — care apoi erau vîndute în funcţie de valoarea lor intrinsecă[10].

Cercetătoarea maghiară A. Mozsolics readuce în actualitate teoria lui L. Márton cu referire la funcţia monetară a brăţărilor aparţinătoare depozitelor bronzului tîrziu, raportînd greutatea lor la sistemul decimal

[10] Este îndeobşte cunoscut că pînă în prezent nu s-a ajuns la adoptarea de către cercetători a unor păreri unanime în privinţa datării cît şi a încadrării brăţărilor aparţinătoare cu deosebire bronzului tîrziu. În ceea ce priveşte încadrarea brăţărilor de la Visuia în funcţie de greutatea lor specifică, aducem mulţumiri şi pe această cale prof. M. Rusu, cît şi pentru unele indicaţii şi sugestii date.

sau sexagesimal egiptean[11]. Acest lucru ar putea duce probabil la o apropiere a diferitelor păreri privind funcţia acestor interesante piese. Pe lîngă faptul că ele ar putea avea funcţii premonetare, nu este mai puţin adevărat că le-am putea atribui şi funcţia de podoabă, valoarea lor putîndu-se raporta la greutatea lor intrinsecă[12].

În ce priveşte greutatea brăţărilor de la Visuia, constatăm o concentrare a greutăţii în jurul cifrelor de 60—70 g (grupa c), unde din 9 brăţări, 4 sînt ornamentate. Aceasta ar corespunde cu 7,8 Kd. t. (1 Kd. t. Kit egiptean avînd aproximativ 9,1 g)[13].

Din lipsa unor studii temeinice asupra diferitelor tipuri de brăţări descoperite în cadrul numeroaselor depozite[14], brăţările nu pot constitui deocamdată puncte de datare a acestora.

Piesele care ajută cel mai mult la încadrarea cronologică a depozitului de bronzuri de la Visuia sînt cele două căldăruşe, care prin forma lor, a ataşelor cît şi a ornamentaţiei specifice de sub buză — patru linii incizate orizontal — au cele mai apropiate analogii în depozitele de bronzuri din Ha B. Ne gîndim la căldăruşele cu ataşe în formă de cruce de la Brăduţ[15], Buru[16], Moigrad[17], Sîngeorzul de Pădure[18], Sîncrăieni[19]. Depozitele de la Moigrad, Brăduţ şi Sîncrăieni au fost datate în Ha B_1, iar depozitele de la Sîngeorzul de Pădure şi Buru, în Ha B_2[20].

Căldăruşa cu ataş cruciform dublu (fig. 3/6, fig. 7/1—5) prezintă cele mai apropiate analogii cu exemplarele de la Brăduţ şi Moigrad (grupa B_1 a lui G. von Merhart) ce se datează în Ha B_1.

Cea de-a doua căldăruşă, prin ataşele cruciforme separate cît şi prin fundul inelar — cu umbo — (fig. 1/1—2, şi fig. 7/6—7), aparţine mai degrabă căldărilor de tip Buru (grupa B_2 G. von Merhart) databile în Ha B_2.

Avînd în vedere compoziţia depozitului de la Visuia, dar mai ales apariţia căldăruşei de tip Buru, credem că cea mai plauzibilă datare a acestuia ar corespunde perioadei de la sfîrşitul Ha B_1 şi începutul Ha B_2, cînd presupunem că întregul depozit a fost ascuns din motive pe care le putem numai presupune. Am mai putea adăuga că depozitul de bronzuri de la Visuia se înscrie printre cele mai mari depozite descoperite din această perioadă, însumînd un număr de 60 piese, cu o greutate totală de peste 26 kg. Precizăm că în acest număr se includ şi cele 13 turte

---

11 A. Mozsolics, ActaArchHung, 15, 1963, p. 68 şi urm.

12 Fr. Nistor şi Al. Vulpe, SCIV, 21, 1970, 4, p. 630.

13 *Ibidem*, p. 629—630.

14 *Ibidem*, p. 626, unde se arată că un asemenea studiu se va realiza în cadrul colecţiei *Prähistorische Bronzefunde* sub îngrijirea lui H. Müller-Karpe.

15 I. Nestor, PZ, 1935, p. 49; M. Roska, *Repertorium*, nr. 30, p. 33, fig. 29; G. von Merhart, RGZM, 11, 1952, p. 63; M. Rusu, *op. cit.*, p. 192; W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der Jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, p. 51 şi urm. şi 293.

16 M. Roska, *Repertorium*, p. 46, nr. 169, fig. 43; M. Rusu, *op. cit.*, p. 194.

17 I. Nestor, PZ, 1935, p. 28 şi urm.; M. Rusu, *op. cit.*, p. 191; W.A.v. Brunn, *op. cit.*, p. 54, 293.

18 I. Nestor, *op. cit.*, p. 48 şi 54 şi urm.; D. Popescu, RIR, 1935—1936, 193, p. 219 şi urm.; A. Mozsolics, KözleményekCluj, 1941, p. 100 şi urm.; M. Rusu, *op. cit.*, p. 194 şi urm.; W.A.v. Brunn, *op. cit.*, p. 31.

19 M. Rusu, *op. cit.*, p. 192.

20 I. Nestor, *op. cit.*, p. 28 şi urm.: G. von Merhart, *op. cit.*, p. 63, pl. 1 şi 3; M. Rusu, *op. cit.*, p. 191 şi urm. şi 194 şi urm.; W.A.v. Brunn, *op. cit.*, p. 293.

care au forme şi greutăţi diferite în funcţie de forma cavitătii de la baza cuptorului de redus minereul. Menţionăm că numai o piesă este fragmentară.

LE DÉPÔT DE BRONZES DÉCOUVERT À VISUIA

RÉSUMÉ

Le dépôt mis au jour à Visuia (Bistriţa-Năsăud) en 1970 au lieu-dit « La Ţiglă » se compose des pièces suivantes : 3 haches celtiques (fig. 1/3—5) ; 12 faucilles de type au manche doté d'une languette (fig. 2/1—7 et fig. 3/1—5) ; 24 bracelets dont 12 sans ornements (6/5—16) ; 13 loupes et les fragments de deux petits chaudrons (fig. 1/1, fig. 2/6 — restitutions — et fig. 7/1—7).

En ce qui concerne les faucilles de Visuia, elles ont été coulées dans trois moules différents, pour lesquels on manque d'analogies. Elles se distinguent tant par leur forme que par leur lourdeur, c'est pourquoi l'auteur estime qu'il s'agit d'une variante qu'il désigne sous le nom de variante Visuia.

Les 24 bracelets ont été rangés dans cinq groupes, suivant leurs taille et surtout compte tenu de leur poids :

a) 30 — 50 g : un bracelet orné et cinq sans ornements ;
b) 50 — 60 g : deux bracelets sans ornements ;
c) 60 — 70 g : quatre bracelets ornés et cinq sans ornements ;
d) 70 — 80 g : trois bracelets ornés ;
e) 100 — 111 g : quatre bracelets ornés.

Pour la confection de ces 24 bracelets on a utilisé cinq moules différents. Notons la majorité des bracelets de 60—70 g : 9 pièces sur le total de 24, dont 4 ornées et 5 sans ornements.

A noter aussi que les loupes ont des formes et des poids divers, suivant la forme de la cavité ménagée à leur intention à la base du four de réduction.

La datation du dépôt est possible grâce aux haches, qui remontent aux phases Ha B1 et B2, et surtout partant des petits chaudrons à l'attache cruciforme simple ou double, avec umbo et datés d'après G. v. Merhart du Ha B1 et B2. Par conséquent, le dépôt de Visuia peut se dater de la fin du Hallstatt B1 et du commencement de la phase B2, quand le dépôt — composé de 60 pièces lourdes de plus de 26 kg — a été enterré.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Visuia. 1 petit chaudron à l'attache cruciforme simple (restitution, 1/4) ; 2 fond de chaudron avec umbo et des rivets (1/4) ; 3—5, haches celtiques (1/3).
Fig. 2. Visuia, « La Ţiglă ». 1—7 faucilles au manche à languette (1/3).
Fig. 3. Visuia, « La Ţiglă ». 1—5 faucilles au manché à languette (1/3) ; 6 petit chaudron à l'attache double (restitution, 1/4).
Fig. 4. Visuia, « La Ţiglă ». 1—12 faucille au manche à languette (1/3).
Fig. 5. Visuia, « La Ţiglă ». 1—8 bracelets ornés (1/3).
Fig. 6. Visuia, « La Ţiglă ». 1—4 bracelets ornés ; 5—16 bracelets (anneaux) sans ornements (1/3).
Fig. 7. Visuia, « La Ţiglă ». Fragments de petit chaudron ; 1—5 à l'attache cruciforme double ; 6—7 à l'attache cruciforme simple (1/4).

CÎTEVA PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA MONUMENTELE EPIGRAFICE ALE COHORTEI I SAGITTARIORUM LA DROBETA

DE

DOINA BENEA

Între unităţile militare care au staţionat în castrul Drobeta se numără şi Cohors I Sagittariorum.

Prezenţa ei la Drobeta este documentată prin inscripţii şi tegule, în cea mai mare parte publicate [1].

Informaţii interesante asupra modificărilor suferite de structura cohortei în timpul staţionării la Drobeta îl oferă un monument onorific din calcar, a cărui lectură este controversată, descoperit în anul 1928, în *retentura sinistra* a castrului. Partea superioară a monumentului este decorată cu un con de pin între două coarne curbate spre vîrf, la colţuri două rozete din cîte patru petale, între acestea un element floral stilizat. Materialul litic, foarte friabil, ca şi textul parţial martelat fac ca inscripţia să fie greu lizibilă. Cîmpul inscripţiei este mult adîncit dînd impresia unui monument refolosit. Literele vopsite cu minium sînt neglijent incizate (fig. 1).

Alexandru Bărcăcilă, editînd inscripţia, propunea următoarea întregire: I[MP] CAES [M. ANT GOR/DIANO AV] G. PONTIF/MAXIMO TRIB. POT/COS.P.P. PROCOS/ COH I SAG[GOR[5]/DIANA] $\overline{\infty}$ /EQVIIATA DEVO/ TA NVMINI MA/IESTATIQVE EIVS [2]. Deci, inscripţia ar fi dedicată împăratului Gordian al III-lea în anul 238, editorul bazîndu-se şi pe faptul că apelativul *Gordiana* al unităţii mai apare menţionat şi într-o altă inscripţie [3].

O altă întregire a propus Gr. Florescu, întregire conform căreia monumentul ar fi fost dedicat lui Filip Arabul în anul 244: I[MP] CAES [M. IVL PHI/LLIPO A] VG PONTIF/MAXIMO TRIB POT/COS. P. P. PROCOS/COH I SAG [PHILIP[5]/PIANA] $\overline{\infty}$ /EQVIIATA DEVO/TA NVMINI MA/IESTATIQVE EIVS [4]. Gr. Florescu pleda pentru această a doua întregire şi datare a monumentului, considerînd că spaţiul rezervat apelativului unităţii era mai mare, putînd deci cuprinde un

---

[1] CIL, III, 6279, 8018 = 1583; Al. Bărcăcilă, *Drubeta, azi Turnu-Severin*, Craiova, 1932; idem, ArhOlt, 13, 1934, 71—73, p. 99—100; idem, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 323—327; idem, ArhOlt, 17, 1938, 95—96, p. 41—42. O inscripţie votivă, încă inedită se află în colecţia Muzeului Porţilor de Fier.

[2] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*; idem, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 323—329.

[3] CIL, III, 6279.

[4] Gr. Florescu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 421—422.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 77—84

număr de 11—13 litere, dar fără a insista asupra modului cum apar repartizate literele, atît în apelativul imperial al unităţii cît şi în titulatura lui Filip Arabul. Poate şi din această cauză, prima întregire a fost acceptată de toţi cercetătorii.

De aceea, considerăm necesară o reluare a lecturii. Primele două rînduri ce reprezentau numele împăratului au fost parţial martelate; în r. 1 nu se poate citi clar decît prima literă I (de la IMP), cuvîntul CAES, partea superioară a literei M; capătul hastei superioare a unui I, cea de-a doua parte a rîndului este radiată (avînd în vedere materialul litic, poros cu multe orificii, urmele literelor nu se mai văd). În rîndul 2 apare prima literă, P, şi partea inferioară a literei F (hasta verticală şi prima hastă orizontală), apoi, după un spaţiu relativ mare se văd urmele literelor CTO; AVG (A şi V în ligatură) PONTIF. În r. 3—4 textul este intact. În r. 5 COH I SAG, apelativul imperial este martelat; se observă capătul de jos al hastei literei P, apoi 3 puncte colorate cu minium marchează capetele de jos ale unor haste verticale. Urmează un spaţiu în care pot intra, ţinînd seama de caracterul scrierii, două litere; ultima din rînd arată clar bucla unui P ce depăşeşte marginea inscripţiei. În rîndul 6 se mai văd din prima literă capătul inferior al unei haste verticale, capătul superior al hastei unei alte litere, apoi spaţiul rezervat unei litere; în sfîrşit, o bară oblică legată cu hasta verticală a literei N; din ultima literă se vede clar hasta oblică din dreapta a lui A. După aceste 5 litere pînă la semnul pentru *milliaria* al unităţii este un spaţiu gol în care nu apare scrisă nici o literă; piatra este netedă, ceea ce arată că în această porţiune nu a fost nimic scris. În rîndul 7, în EQVIIATA primul I este redat sub forma unui I dintr-o greşeală de lapicid. Textul probabil al inscripţiei este următorul: I[MP(eratori)] CAES (ari) M(arco) I[VL(io) PHILLIP/P(o) P(io) F(elici) [INVI] CTO AUG(usto) PONTIF(ici)/MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate)/ CO(n)s(uli) P(atri) P(atriae) PROCO(n)S(uli) COH(ors) I SAG(ittariorum) [PHILLI]P[5]/PIANA [illegible] /FQVIIATA DFVO/ TA NVMINI MA/ IESTATIQVE EIVS.

Formula de încheiere a inscripţiei *devota numini maiestatique eius*, intrată în uz încă din timpul Severilor, este folosită cu deosebire spre mijlocul secolului al III-lea al e.n., exprimînd o tendinţă de divinizare a casei imperiale [5]. Stilul destul de neglijent al grafiei inscripţiei, datează monumentul la mijlocul secolului al III-lea e.n., putînd fi dedicat atît lui Gordian al III-lea cît şi lui Filip Arabul. Un argument în sprijinul ipotezei noastre îl oferă comparaţia cu celelalte inscripţii din Dacia dedicate celor doi împăraţi.

Numărul inscripţiilor dedicate lui Gordian al III-lea de oraşele şi unităţile militare din provincie se ridică la 14: Napoca, Apulum, Ulpia Traiana Sarmizegethusa, Potaissa, Romita, Bologa, Ampelum, Drobeta [6]. Faptul că numele unui împărat este martelat într-o inscripţie denotă că a suferit *damnatio memoriae*; or, la nici una din aceste inscripţii numele împăratului nefiind martelat, ar însemna ca monumentul nostru să fie

---

[5] Duncan Fishwick, JRS, 59, 1969, p. 87.

[6] Pentru bibliografie, vezi N. Gudea, ActaMN, 9, 1972, p. 413—421.

singurul de acest fel. În plus, la Drobeta mai apare o inscripţie, de data aceasta votivă, dedicată de aceeaşi unitate lui Mars Gradivus, Cohors I Sagittariorum avînd epitetul *Gordiana*, care însă nu e martelat. Credem că epitetul *Gordiana de* pe altarul votiv l-a determinat pe Alexandru Bărcăcilă să prefere întregirea pe care a propus-o inscripţiei în discuţie și să *insiste* asupra acestui apelativ deja cunoscut al unităţii.

Memoria lui Gordian al III-lea nu a fost damnată de către senat, tradiţia istorică romană îl învinuieşte pe Filip Arabul că l-ar fi omorît; azi se ştie însă din inscripţia de la Persepolis [7], că acesta a murit în lupta cu regele Sapor al perşilor. În schimb, după moarte, în 249, Filip Arabul a suferit *damnatio memoriae*. Situaţia inscripţiilor din Dacia dedicate lui Filip Arabul este diferită. Se cunosc pînă acum circa 12 inscripţii dedicate împăratului sau casei imperiale de conducerile unor oraşe sau de unităţi militare cu apelativul imperial *Phillippiana*: Napoca (2) [8], Porolissum (3) [9], Micia (2) [10], Sarmizegethusa (2) [11], Romula (2) [12], Slăveni [13]. Dintre aceste inscripţii, cele provenind de la Porolissum, Romula și Sarmizegethusa (1) au apelativul imperial, numele împăratului şi al casei sale, martelate [14].

În acest context inscripţia de la Drobeta poate fi atribuită lui Filip Arabul. Dacă presupunem că pe altarul votiv din timpul lui Gordian dedicat lui Mars Gradivus au fost trecute toate apelativele unităţii şi între acestea lipsea cel de *equitata*, putem deduce că acest epitet i-a fost atribuit abia din timpul lui Filip Arabul, de cînd datează inscripţia de care ne ocupăm.

Titulatura împăratului în cea mai mare parte nemartelată, TRIB. POT. COS. PP. PROCOS, datează inscripţia noastră în primul an al domniei lui Filip Arabul, în 244/245. Conform obiceiului, la urcarea pe tron în anul 244, împăratul a fost învestit cu puterea tribuniciană, care era apoi reînnoită în fiecare an; cel de-al doilea consulat, împăratul l-a avut abia în anul 246 e.n.

Această inscripţie ne atestă un alt apelativ imperial al cohortei I Sagittariorum, acela de *Phillipiana*.

O cercetare a tegulelor cohortei I Sagittariorum din castrul de la Drobeta a relevat 3 tipuri de ștampile. Ștampilele au în majoritate cartușul simplu, sau în *tabula ansata* [15].

---

[7] *Res gestae divi Saporis*, cf. V. Iliescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 441.
[8] C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—1940, p. 312—313.
[9] CIL, III, 7638; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 329—330.
[10] CIL, III, 1379, 1380.
[11] CIL, III, 7903; I. Piso, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 301—308.
[12] D. Tudor, OR³, SE, 82—84; CIL, III, 8031,8047.
[13] D. Tudor, *op. cit.*, nr. 450.
[14] În lapidariul Muzeului Porţilor de Fier există un monument de marmură bine păstrat, cu cîmpul inscripţiei complet martelat; doar în ultimele trei rînduri se poate observa clar IPPO DEVOTA NVMINI/MAIESTATI QVE EIVS.
[15] În clasificarea ștampilelor cohortei I Sagittariorum am grupat tegulele după tip și variante. În prima categorie sînt grupate ștampilele care prezintă un anumit fel de abreviere al numelui cohortei și deci și un număr de litere, iar în al doilea mici modificări care se

TIPUL A

1. COH I SAG (fig. 2/1) (Cartuş simplu) L = 13 cm, hl = 2,5 cm; cf. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturale*, I, 1902, p. 362.
2. (fig. 2/2) fragment, hl = 3 cm. Ligatura OH. Inv. II 7942.
3. (fig. 2/3) L = 15 cm, l = 4,4 cm, hl = 1,9 — 2,2 cm. Inv. II 7363.
4. (fig. 2/4) fragment, hl = 1,7 cm. Inv. II 9198.

TIPUL B

1. CIS ∞ (fig. 3/1) fragment (cartuş simplu) l = 3 cm, hl = 2 cm; cf. Al. Bărcăcilă, *Une ville* ..., pl. X/19; idem, *Drobeta, azi Turnu-Severin.*

TIPUL C

1. COH I SAG ANT (fig. 3/2—3) (*tabula ansata*). L = 11,5 cm; l = = 4 cm, hl = 2,2 cm,; cf. A. Bărcăcilă, *op. cit.*; în plus, Inv. II 7165 etc.
2. COH I SAG A ... CIL, III, 8074, 23; Gr. Tocilescu, *Monumente* ..., p. 353 [16] (fig. 3/4—5).

Cele mai numeroase ştampile sînt cele ce apar în forma simplă COH I SAG: Coh(ors) I Sag(ittariorum). Ştampila CIS — tipul B — este o descoperire singulară pînă în prezent. Ştampila fragmentară prezintă în urma literei, semnificînd numele unităţii, începutul semnului grafic ∞, calificativ ce poate să reflecte situaţia de fapt a unităţii în momentul fabricării acestor cărămizi.

Fiind deocamdată singura ştampilă de acest fel, avansăm ipoteza cu cuvenitele rezerve. Tipul C: COH I SAG ANT(oniniana) este şi el atestat printr-un număr apreciabil de cărămizi. Alexandru Bărcăcilă, publicînd o astfel de ştampilă n-a observat ligatura celor trei litere ANT, considerînd că reprezintă litera M, adică M(illiarie), lectură ce s-a încetăţenit în literatura de specialitate. O serie de cărămizi aflate în depozitul muzeului, sub forma prezentată în tipul C 1, fac indubitabilă lectura propusă. Ar însemna că unitatea auxiliară a primit apelativul *Antoniniana* probabil de la împăratul Caracalla (211—217 e.n.). ANT, prescurtarea adăugată numelui unităţii militare, nu poate fi interpretată în nici un caz drept numele unui cărămidar al unităţii, Antonius (?), întrucît acest lucru nu se întîlneşte la auxiliile romane.

Menţionarea pe ştampile a apelativului imperial, alături de numele unităţii este un fenomen mai rar întîlnit la trupele auxiliare. Analogii apropiate se găsesc la unităţile din Pannonia: *cohors VII Breucorum* (cu sediul la Lugio) are pe ştampile şi acest epitet sub forma ANT(oni-

---

observă la forma şi dimensiunile literelor. Uzităm următoarele dimensiuni: L = lungimea cartuşului, l = lăţimea, hl = înălţimea literei. Alte două tipuri de ştampilă ale acestei unităţi au apărut în castrul de la Tibiscum COH I S(agittariorum) şi C(ohors) I S (agittariorum), cf. M. Moga — I. I. Russu, *Lapidariul Muzeului Banatului*, Timişoara, 1974, p. a 2, nr. 55 a, b.

[16] Mulţumim şi pe această cale d-nei Em. Doroţiu-Boilă pentru permisiunea de a consulta în fişierul d-sale cărămizile cu ştampile Coh I Sagittariorum aflate în colecţia MNA. Tipul COH I SAGA în forma publicată de Gr. Tocilescu reprezintă de fapt începutul ligaturii celor trei litere ANT.

Fig. 1. Monumentul epigrafic dedicat lui Filip Arabul.

Fig. 2. Ştampile ale coh I Sagittariorum (scara 1/1)

Fig. 3. Ștampile ale coh I Sagittariorum Antoniniana (scara 1/1).

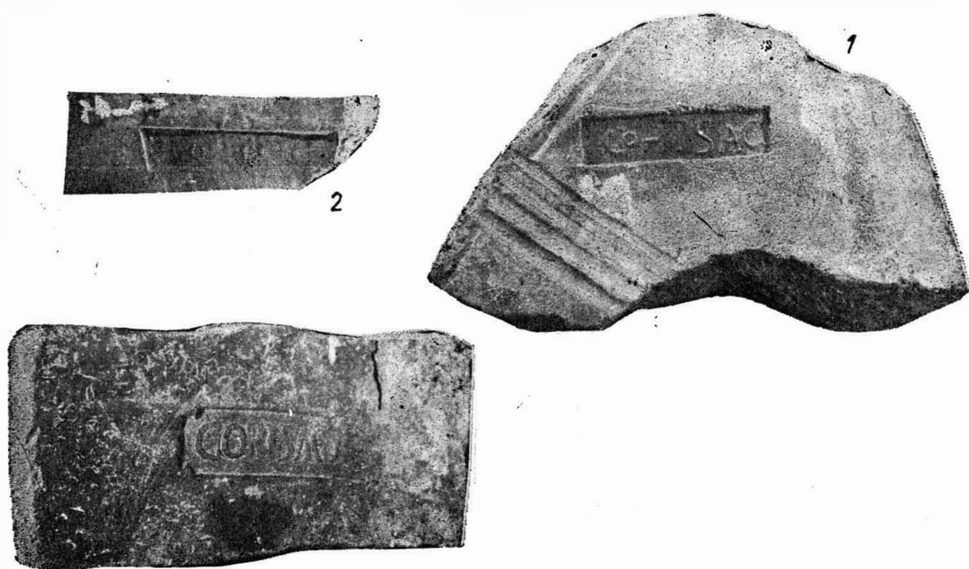

Fig. 4. Ștampile ale coh I Sagittariorum (1,2) și coh I Sagittariorum Antoniniana (foto).

niana)[17]; cohors I Campagonum sau Campestris (Aquincum, Bononia, Zemun, Sirmium) au ştampile sub forma COHICANT[18]; la Cornacum (Sotin), ştampile *c(ohors) prima Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana)*[19].

Recent, în Dacia, apelativul *Antoniniana* a apărut pe o cărămidă ştampilată din castrul de la Feldioara. Unitatea militară atestată de ştampila COHNUMANT a fost identificată de I. Pop, cu cohors II Flavia Numidarum[20].

Faptul că formei iniţiale a ştampilelor trupei COH I SAG, i se adaugă pe rînd cînd semnul grafic ∞ (?), cînd ANT, Ant(oniniana), se poate datora momentului anume cînd unităţii i s-au conferit acestea, fără a fi obligatoriu ca ele să fie menţionate tot timpul după primirea acestor calificative.

În concluzie, în timpul staţionării îndelungate la Drobeta, Cohors I Sagittariorum a fost distinsă cu trei apelative imperiale: *Antoniniana*, *Gordiana* şi *Philippiana*.

W. Wagner datează toate atestările cohortei I Sagittariorum la Drobeta în secolul al III-lea[21]. K. Kraft consideră acelaşi lucru privind inscripţiile acestei unităţi[22]. Este foarte dificilă stabilirea datei cînd această unitate a venit la Drobeta, întrucît săpăturile de mare amploare efectuate în ultimii ani de Grigore Florescu, R. Florescu, M. Davidescu nu au fost încă publicate, aşa încît pentru multe cărămizi ştampilate nu se cunoaşte clar contextul arheologic în care au fost descoperite. Sînt atestate la Drobeta vexilaţii din legiunile: IV F(lavia) F(elix), VII C(laudia) p(ia) f(idelis), V Macedonica; cohortele: II Hispanorum, III Brittonum etc. care participă la lucrările de construcţie a podului. Apoi, în prima jumătate a secolului al II-lea apar menţionate în inscripţii şi ştampilele: cohors I Antiochensium[23], cohors I Cretum[24], cohors III Campestris[25], unităţi care sînt atestate apoi într-o diplomă militară din 160, ca făcînd parte din armata Moesiei Superioare[26]. Orice încercare de a stabili timpul cînd aceste unităţi militare au staţionat la Drobeta este ipotetică. Cohors I Sagittariorum a fost adusă la Drobeta probabil

---

17 M. Mirković, Sirmium, 1, 1971, p. 31—32. O ştampilă a acestei unităţi se păstrează şi în Muzeul Porţilor de Fier. COH VII BR ANT (ANT în ligatură). Locul de descoperire al piesei după registrul de inventar este Drobeta; dar avem rezerve în acest sens.

18 J. Szilagyi, DissPann, 1, 1933, XX IV, 46; M. Mirković, *op. cit.*

19 J. Klemenć, *Limes u Donjoj Panonji*, L.u.J., Belgrad, 1961, p. 21.

20 I. Pop, *Castrul roman de la Feldioara-Făgăraş*. Comunicare ţinută în februarie 1974 la Sesiunea de comunicări ştiinţifice a Institutului de arheologie Bucureşti.

21 W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien, von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 182—183.

22 K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951.

23 Al. Bărcăcilă, *Une ville daco-romaine, Drubeta*, Bucureşti, 1938, p. 13; Gr. Florescu, RIR, 3, 1935, p. 35.

24 Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 35; idem, *Drobeta, azi Turnu Severin*, p. 5 (ştampila COH I. CRE (tum).

25 *CIL*, II, 14216, 10; 14216, 11; Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, Bucureşti, 1942, p. 17. Cele două inscripţii funerare menţionează soldaţi ai cohortei la Drobeta. Nu există cărămizi cu ştampila acestei unităţi.

26 CIL, XV, 111.

în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., dar deocamdată nu există o dovadă certă înainte de Septimius Severus.

Două inscripţii ar putea fi datate în secolul al II-lea e.n. Una este inscripţia funerară a lui Iulius Herculanus şi a familiei sale în rîndul căreia apare un soldat, Aurelius Iulius [27]. A doua inscripţie a fost descoperită în pavajul frigidariumului thermelor romane, cu ocazia săpăturilor efectuate de Al. Bărcăcilă [28]. Aceste două inscripţii sînt singurele cu caracter privat ce menţionează cohors I Sagittariorum, cu titulatura în forma ei simplă, asemănătoare celor din primele tipuri de ştampile şi care s-ar putea data în ultimele decenii ale secolului al II-lea e.n.

Identificarea garnizoanelor acestei unităţi în cursul secolelor I—II e.n. ar fi putut constitui un punct de reper; din păcate şi aici informaţiile sînt destul de sărace. O cohortă I Sagittariorum este atestată la mijlocul secolului I e.n. la Bingen în R. F. Germania prin cîteva inscripţii funerare [29]. Unitatea este formată din orientali sirieni. Spre sfîrşitul secolului I e.n. unitatea a părăsit acest teritoriu, fiind retrasă poate pentru scurt timp în Pannonia sau Moesia, de unde a participat apoi la războaiele împotriva dacilor.

O descoperire epigrafică recentă pare să-i ateste prezenţa la Tibiscum. În acest castru săpăturile arheologice au dat la iveală un altar dedicat lui Marcus Aurelius în anul 165, de Cohors I Sagittariorum [32]. În inscripţie numele unităţii apare scris simplu, fără nici un epitet. Prezenţa în castru a unor ştampile COH I S şi C I S (vezi mai sus) nu face decît să confirme o staţionare a acestei unităţi la Tibiscum în timpul lui Marcus Aurelius, nefiind exclusă nici posibilitatea participării la vreo expediţie în această parte a Daciei [31].

Cît timp a staţionat cohors I Sagittariorum la Tibiscum, nu se poate stabili, întrucît inscripţiile şi ştampilele atestă prezenţa aici a încă trei unităţi auxiliare: cohors I Vindelicorum, numerus Palmyrenorum Tibiscensium, numerus Maurorum Tibiscensium. Prezenţa cohortei în acest

[27] CIL, III, 8018 = 1583, descoperită în cetatea Gradeţului de către C. Bolliac în 1869 şi nu la Baloteşti cum se crede. A fost comentată de V. Christescu, *Cîteva observaţiuni asupra unei inscripţii romane din Drobeta*, Piteşti, 1929, p. 1—8 DM/Iul(ius) Herculanus/ dec(urio) scol(ae) fab(rum) I[m]mag(inifer) /vix (it)ann(is)LXXX, Iul(ia) Viv/enia coniu(s) Iul(ius)/Marcianus fil(ius) im/mag(inifer) scol(ae) fab(rum) vix(it)/ann(is) XVII Aur(elius) Iuli/us mil(es) c[o]hor(tis) I Sag(ittariorum) im/mag(inifer)vix(it) ann(is) XXX Iul(ius)/[10] Marcellinus fil(ius)/vexil(larius) scol(ae) fab(rum) vix(it)/ann (is) XXVI. Iul(ia) Ma/rcia fil(ia) vix(it) /ann(is) XIV Iul(ia) Fr/[15]aclia fil(ia) vix(it)/ann(is)VIIII Iul(ia)/Marcellina nep(tis)/vix(it) ann(is) IIII Viv/enia mater se viva f(ecit[20])".

[28] Al. Bărcăcilă, AO, 17, 1938, 95—96, p. 41—42; D. Tudor, OR[3], SE, 58: Aurelius Me/rcurius milis c(ohor)/tis P(rimae) Sagitt(ariorum) in/figlinis magister super mi/lites LX scripsit/Aurelius Iulianus/milis co[ho]rtis), prima(e).

[29] CIL, III, 7513, 7514, 11962 a, 7515; vezi şi K. Kraft, *op. cit.*,p. 184; F. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Prinzipat*, Wien, 1932, p. 238. Asupra identităţii ei cu unitatea de la Drobeta nu există nici un dubiu; vezi I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969. Nu putem fi de acord cu identificarea propusă de colegul C. C. Petolescu (SCIV, 22, 1971, 3, p. 416), a unităţii de la Drobeta cu *Cohors I milliaria*, pentru că această unitate a staţionat timp îndelungat (în secolele II—III e.n.) la *Ulcisia castra*-Pannonia Inferior, cf. M. Mirković, Sirmium, 1, 1971, p. 32.

[30] M. Moga — I. I. Russu, *op. cit.*, p. 8—10.

[31] *Ibidem.*

castru în a doua jumătate a secolului al II-lea trebuie considerată ca o ultimă staţionare înaintea transferării la Drobeta, unde unitatea a rămas pînă la părăsirea Daciei.

În vremea lui Gallienus modificările efectuate în interiorul castrului se datoresc acestei unităţi [32].

Dintre toate unităţile militare care au staţionat în castrul Drobeta, cele mai multe atestări le avem de la această auxilie formată din sirieni. O dovadă indirectă a prezenţei lor la Drobeta o constituie monumentele votive orientale descoperite aici (un bust al zeiţei Isis; capul unei statui de marmură al lui Jupiter Dolichenus; statuete şi basoreliefuri cu scene rituale dedicate lui Mithras, inscripţii dedicate zeiţei Cybele etc.).

Timpul îndelungat în care unitatea şi-a avut garnizoana la Drobeta este marcat şi de cele trei apelative imperiale primite : *Antoniniana*, *Gordiana* şi *Philippiana*, timp în care structura unităţii a suferit cîteva modificări — devenind *milliaria* și *equitata.*

QUELQUES PRÉCISIONS SUR LES MONUMENTS ÉPIGRAPHIQUES DE LA COH I SAGITTARIORUM DE DROBETA

RÉSUMÉ

L'auteur discute l'une des inscriptions posées par la Coh I Sag. à Drobeta. Il s'agit d'un monument découvert en 1928 à l'intérieur du camp romain (fig. 1) et publié par Al. Bărcăcilă [2], qui le fait dater de l'an 238, le considérant dédié à l'empereur Gordien. Gr. Florescu proposait une autre lecture, le datant de l'an 244, c'est-à-dire du règne de Philippe l'Arabe [4]. En reconsidérant le champ de l'inscription, l'auteur propose la restitution suivante : I[MP(eratori]) CAES(asi) M(arco) I[UL(io) PHILLIPPO] P(io) F(elici) [INVI]CTO AUG(usto) PONTIF(ici) MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate) CO(n)S(uli) P(atriae) PROCO(n) S(uli) Coh(ors) I SAG(ittariorum) [PHILLI]P/PIANA ∞ /EQVIIATA DEVO/TA NUMINI MA/IESTATIQVE EIVS.

En faveur de cette restitution plaident aussi les autres inscriptions de Dacie dédiées à Gordien III et à Philippe l'Arabe. On constate qu'aucune des inscriptions de Gordien III n'est martelée [6], alors qu'il en ya parmi les inscriptions dédiées à Philippe l'Arabe et à sa Maison [14].

La présente inscription atteste aussi une nouvelle appellation de la cohorte en question à savoir : Phillippiana.

L'auteur s'occupe aussi d'une typologie des briques portant la marque de la Coh I Sagitt. de Drobeta, qu'elle range en quatre catéries (les types A—D), dont le premier type (A) et le dernier (D) offrent quelques variantes. Ces types de marques attestent comme suit le nom

[32] R. Florescu, *Les phases des construction de castrum Drobeta* (*Turnu-Severin*), *Studien auf den Militärgrenzen Roms*, Köln, 1967 (extras) p. 147.

de l'unité : COH I SAG(ittariorum) ; COH I SAG. M(illiaria) et COH I SAG ANT(oniniana), avec l'ANT ligaturé ; ce dernier type est peu fréquent en Dacie.

Le long stationnement de cette cohorte à Drobeta est attesté par les trois appellatifs impériaux qu'elle a reçus : *Antoniniana*, *Gordiana* et *Phillippiana.* Il résulte aussi des modifications structurales de cette unité militaire, transformée en *cohors milliaria equitata.*

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le monument épigraphique dédié à Philippe l'Arabe.
Fig. 2. Marques de la *coh I Sagittariorum* (1/1).
Fig. 3. Marques avec *coh I Sagittariorum Ant(oniniana)* (1/1).
Fig. 4. Marques avec *coh I Sagittariorum* (1, 2) et *coh I Sagittariorum Milliaria* (photo).

UN CAVOU ROMAN DESCOPERIT LA GALAȚI

DE

M. BRUDIU

Pe terasa superioară, situată la nord de confluenţa Siretului cu Dunărea şi la est de binecunoscutul *castellum* şi castru roman de la Tirighina-Barboşi se mai observau pînă în anii din urmă, cîţiva tumuli, unii dintre aceştia avînd o mărime neobişnuită (fig. 1). În prezent pe podul acestei terase s-a construit un nou cartier al Galaţilor numit „Dunărea", cu care ocazie au dispărut şi tumulii în discuţie[1].

În luna decembrie 1974, cu prilejul excavărilor pentru construirea unui bloc, a apărut, sub nivelul actual de călcare, o construcţie din piatră şi cărămidă, reprezentînd un cavou din epoca romană tîrzie. Această construcţie antică a fost protejată pînă în 1964 de un tumul, care a dispărut ulterior.

În 1974 la descoperirea lui, s-a procedat la demantelarea cavoului pînă la cota de —2,70 m, cotă necesară lucrărilor de construcţie. S-a observat apoi că pereţii construcţiei continuă mai jos. Ajuns la faţa locului am sistat acţiunea de demolare manuală şi am procedat la degajarea atît în interior cît și în exterior a zidurilor pentru a pune în plan forma construcţiei (fig. 2). Apoi am săpat cu atenţie pămîntul din interiorul construcţiei care nu fusese deranjat de buldozer. Am luat măsuri de protejare a pămîntului cu resturi din construcția antică și am făcut demersuri de sistare a lucrărilor în zona respectivă. Ulterior am luat măsuri de împrejmuire a zonei în care se găseau resturile de ziduri și moloz.

Descrierea cavoului. Planul construcţiei are o formă rectangulară (fig. 3), iar în interior planul încăperii (1) prezintă un aspect trapezoidal. Axul longitudinal este orientat NS. Pe latura sudică se află intrarea, iar pe cea nordică este o încăpere mai mică (2), de formă pătrată, nefiind despărţită de încăperea mare prin ziduri. Încăperea mică ar fi putut avea un rol de absidă. În interior, peretele sudic al camerei mari este de 4,50 m, iar cel nordic de 4,75 m. Peretele vestic al încăperii mari este lung de 2,60 m, iar cel estic de 2,75 m. Încăperea mică are peretele nordic de 3 m. Pereţii laterali ai încăperii mici sînt lungi de 2,55 m.

Grosimea pereţilor laterali (de est și de vest) ai încăperii principale variază între 1,30 — 1,70 m, iar a celorlalţi pereţi între 0,70 — 1 m. Atît intrarea cît și încăperea mică (2) sînt dispuse asimetric faţă de axul încăperii mari (1).

---

[1] Unii dintre aceşti tumuli au dispărut datorită utilizării pămîntului din mantaua lor, fie pentru spaţiile verzi ale oraşului, fie pentru lucrări de construcţie.

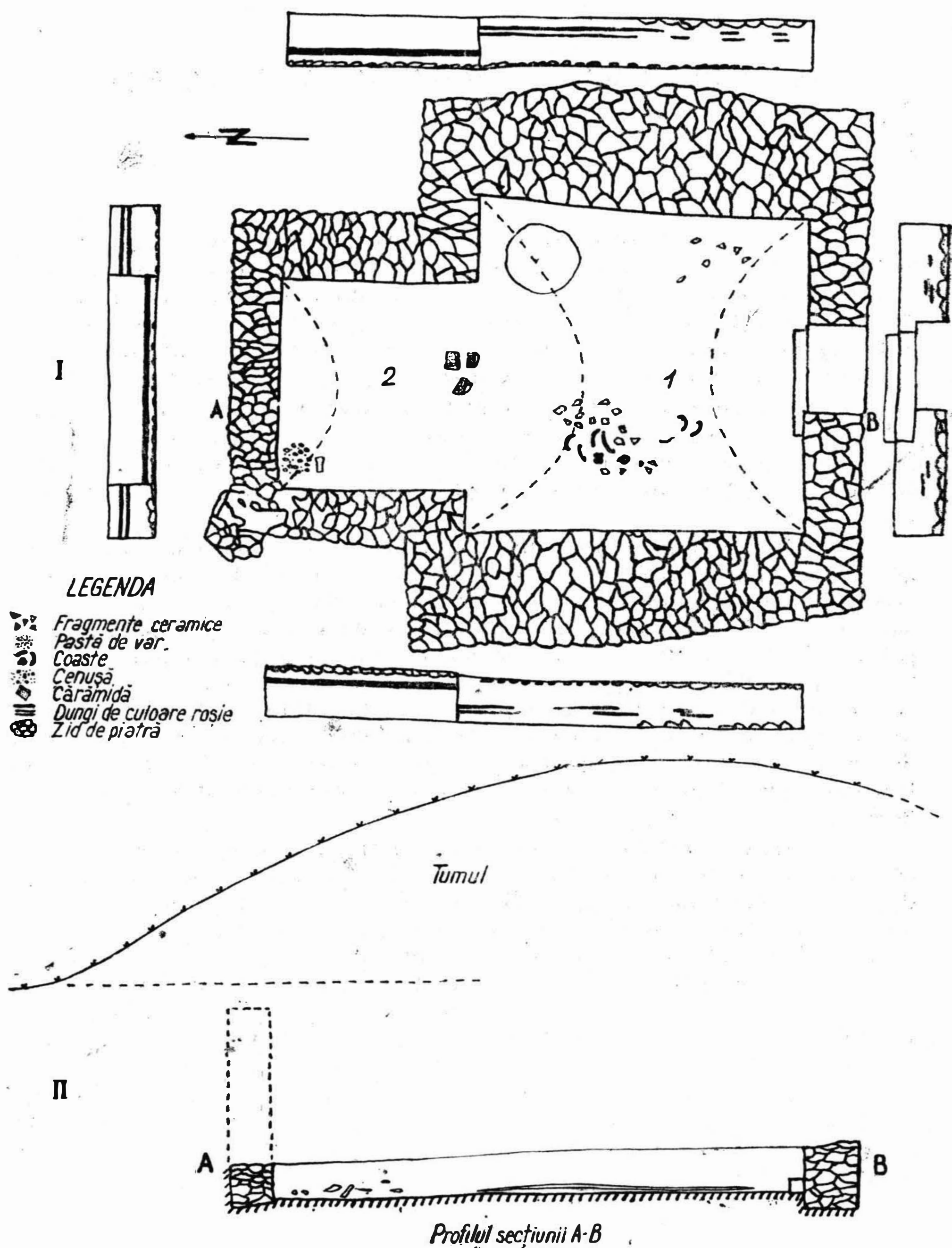

Fig. 3. I planul cavoului şi al pereţilor pictaţi. 1 încăperea mare; 2 încăperea mică. II profilul secţiunii A—B.

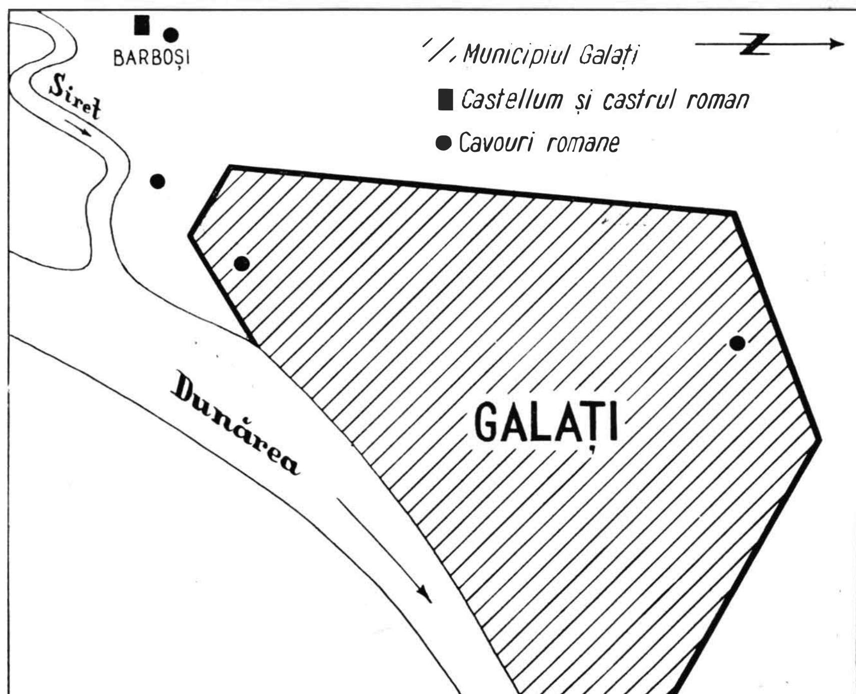

Fig. 1. Hartă cu locurile cavourilor romane descoperite la Galaţi.

Fig. 2 Situaţia cavoului roman din cartierul „Dunărea" după demolarea parţială.

În interior, construcţia nu a fost pavată. Peste pămîntul galben (loess pulverulent) s-a observat un strat subţire şi discontinuu de nisip şi pastă de var, rezultat din timpul lucrărilor de finisare din interior. Apoi este o depunere de pămînt negru bătut, de 1—2 cm, care s-a aşezat tot în timpul lucrărilor din interior.

Din pereţi, în prezent, se mai păstrează 0,60—0,70 m (fig. 3). Aceştia au fost lucraţi din piatră nefasonată — şisturi vinete de Dobrogea — iar ca liant s-a folosit varul amestecat, uneori, cu puţină cărămidă pisată. În exterior pereţii cavoului erau în contact direct cu loessul. În interior suprafaţa pereţilor este tencuită cu var pe care s-a pictat cu vopsea roşie şi brun închisă în tehnica temperei. În prezent se mai păstrează în încăperea mare a cavoului (1) două benzi roşii, late de 1 cm, distanţa între acestea fiind de 8—10 cm. În încăperea mică se află un brîu de culoare roşie lat de 10 cm, situat la baza peretelui.

Din relatările excavatoristului rezultă că deasupra încăperii mici (2) a existat o boltă. Pe această boltă, atunci cînd a încercat s-o ridice cu cupa excavatorului, a observat o pictură roşie şi o scriere. Un fragment din această boltă cu pictură l-am găsit în decursul lucrărilor de recuperare a materialului de construcţie. Tot cu acest prilej am făcut şi alte observaţii asupra sistemului de construcţie a cavoului. Pereţii au fost construiţi numai din piatră. După mărturiile celor prezenţi la demolare, pereţii susţineau o boltă deasupra încăperii mici (2), iar deasupra celei mari se mai observau numai resturi din boltă. S-a mai observat apoi un perete mai înalt deasupra intrării. În ceea ce priveşte coridorul (dromosul) de la intrare, acesta a fost complet distrus de excavator. El era construit din bolovani de piatră albă, nelegaţi cu mortar, dar tencuiţi în interior.

Bolţile aveau o grosime de 70—80 cm şi porneau de pe jumătatea interioară a zidurilor de piatră. Jumătatea exterioară a zidurilor continua mai sus de baza bolţilor şi se pierdea uşor spre suprafaţa exterioară a acestora.

Materialele de construcţie. Materialele folosite la construcţia bolţilor au fost cărămizile şi ţiglele. Cărămizile sînt de mărimi foarte diverse: 0,19 × 0,23 × 0,065 m; 0,27 × 0,25 × 0,065 m; 0,28 × 0,29 × 0,065 m; 0,45 × 0,28 × 0,05 m; 0,24 × 0,195 × 0,07 m; 0,29 × 0,14 × 0,07 m; 0,28 × 0,06 m; 0,59 × 0,35 × 0,08 m; 0,20 × 0,18 × 0,06 m; 0,29 × × 0,15 × 0,06 m.

S-au găsit numeroase cărămizi (55 bucăţi) cu ştampila CL FL MY (fig. 4/2).

Ca liant s-a folosit varul fierbinte şi varul rece. Varul fierbinte a fost folosit în amestec cu bucăţi de cărămidă pisată şi cu piatră de var pisată, iar varul rece numai cu nisip şi uneori cu prundiş mărunt şi nisip.

În interior, bolţile celor două încăperi şi pereţii au fost tencuite cu mortar, uneori conţinînd şi paie şi peste acesta un strat subţire de var de 1 mm. Acest din urmă strat formează suportul picturii.

În exterior pereţii nu au fost finisaţi, fiind în contact cu pămîntul. Bolţile au avut însă în exterior un strat de 10—12 cm de mortar din var fierbinte cu ingredient de piatră de var necalcinată, strat cu mare duritate, care reprezintă şi o protecţie împotriva infiltrării apei.

Reconstituire. Pornind de la planul cavoului și de la resturile de pereți rămași *in situ*, precum și de la fragmentele de boltă și de la unele bucăți de tencuială care poartă pe ele pictură, vom încerca să reconstituim aspectul inițial al acestei construcții antice.

Dar, înainte de aceasta, menționăm că vom ține seama și de relatarea martorilor oculari și de alte tipuri de cavouri, unele identice, altele apropiate de tipul descoperit la Galați.

În ceea ce privește înălțimea acestui cavou putem spune că bolta încăperii mici era de 2,70 m, iar forma ei era semicirculară (en berceau). Bolta încăperii mari era de aceeași formă, dar era mai înaltă cu 70—80 cm, așa după cum ne indică un fragment din bolta încăperii mici. Capătul nordic al bolții mari se sprijinea pe capătul sudic al bolții mici (de pe încăperea mică) iar capătul sudic se sprijinea pe zidul rotund al peretelui sudic, în care se găsea și intrarea.

Bolta mare a fost distrusă parțial încă din antichitate, cu ocazia prădării cavoului la o dată necunoscută. Excavatoristul care a excavat tumulul în 1964, ne-a relatat că a găsit în pămîntul acestuia cărămizi, pietre și moloz.

În ceea ce privește intrarea se mai păstrează un prag din piatră alb-gălbuie (o marnă probabil), fasonată, în care au fost cioplite două trepte din interiorul cavoului. Comparînd cu alte cavouri care aveau intrarea înaltă de 1,15 m — 1,24 m, credem că nici intrarea de la acest cavou nu putea fi mai înaltă de 1,30 m. Pragul intrării se află la —2,80 m de la orizontul actual, iar baza cavoului la —3 m.

Accesul din exterior în cavou se făcea printr-un dromos cu trepte.

Pictura. În prezent pictura realizată cu culori de apă se mai află *in situ* pe suprafața interioară a resturilor de pereți. După fragmentele de boltă și de tencuială, pictura roșie s-a mai găsit pe marginea sudică a bolții mici, fiind formată dintr-o fîșie de două benzi paralele, avînd între ele o distanță de 10 cm. Una din benzi este mai lată, alta mai îngustă. Între cele două benzi există un ornament dispus continuu în forma literei V culcat. Au fost găsite bucăți de tencuială de la colțurile camerei mari, pe care se găseau benzi de linii roșii și brune.

Fragmentele de tencuială cu benzi de cîte 1 — 1,5 cm de vopsea roșie ne determină să credem că pereții sau bolta mare au avut și alte ornamentații care au dispărut odată cu distrugerea acestora.

Observațiile făcute în timpul cercetării pămîntului rămas între pereții nederanjați, cît și în timpul recuperării materialelor de construcție din moloz, ne-au întărit convingerea că resturile antropologice se găseau într-o nișă în peretele din stînga al camerei mari — perete care avea grosimea de 1,70 m și lîngă care au fost găsite cîteva coaste și vertebre. Această nișă se găsea mai sus decît peretele rămas *in situ*, a cărui înălțime este acum de 0,70 m. La această concluzie am ajuns datorită faptului că în pămîntul de jos, nederanjat, am găsit cele cîteva vertebre și coaste ajunse acolo cu ocazia prădării cavoului. Restul oaselor de la membrele inferioare, superioare și de la craniu, au fost găsite în moloz, acesta provenind din părțile mijlocii și superioare ale pereților cavoului. Pe de altă parte menționez că jos, în interiorul cavoului, nu am găsit dovezi ale existenței vreunui sarcofag de piatră sau de cărămidă. Am găsit

însă în moloz cărămizi mari de 0,59 × 0,30 × 0,80 m, care au fost folosite la partea inferioară a unei ciste de cărămidă. Pe unele laturi ale acestor cărămizi se găsesc urme ale pereţilor cistei din cărămizi de formă pătrată (0,20 × 0,18 × 0,06 m) sau rectangulară (0,29 × 0,15 × × 0,06 m). Liantul utilizat se deosebeşte total de cel folosit la construirea zidurilor şi a bolţilor. Acesta este format din var cu mult nisip, avînd uneori şi prundiş mărunt.

Un mormînt cu cistă din cărămidă a fost descoperit în 1967 într-un tumul din apropierea castrului de la Barboşi. Prin urmare, în afară de sarcofagele din piatră, în necropola romană de la Barboşi se cunoaşte şi mormîntul din cărămidă. Tehnica de construcţie şi materialele de construcţie de la sarcofagul din cavoul în discuţie ca şi mormîntul tumular la care ne-am referit sînt asemănătoare.

Inventarul arheologic din interiorul cavoului. Cercetînd pămîntul rămas între pereţii nederanjaţi ai cavoului am putut constata că la o dată ulterioară închiderii mormîntului, acesta a fost prădat. Lîngă peretele din stînga camerei mari unde am găsit resturi antropologice, am recuperat o strachină în stare fragmentară, dar întregibilă, de culoare cenuşie închisă. Strachina are fundul inelar, buza uşor evazată şi prezintă o muchie exterioară numai pe o anumită parte; pe cealaltă parte profilul peretelui este rotund. Atît în interior cît şi în exterior se observă caneluri neregulate, rezultate din turaţia roţii. Se pare că o primă spargere a străchinii a avut loc înainte de a fi fost folosită la ritualul funerar, întrucît are trei perechi de găuri situate de-a lungul unei astfel de spărturi. Găurile provin probabil de la o încercare de restaurare, după care a fost depusă în mormîntul cavoului, iar gradul mai mare de fragmentare pe care îl are în prezent provine din timpul prădării ulterioare a cavoului (fig. 4/1).

Împreună cu aceste materiale au mai fost găsite şi cinci piese de argint. Acestea se prezintă sub formă de foiţe late între 4—14 mm, îndoite în forma literei U pe un obiect de lemn, din care se mai păstrează puţine urme. Fixarea lor pe obiectul de lemn s-a făcut cu ajutorul a două nituri, la cele mai late, sau cu un singur nit la piesa mai îngustă (fig. 5/1—5).

Au mai fost găsite de asemenea patru piese din corn de cerb de forma unor prăsele, în stare fragmentară, fasonate, două avînd o crestătură laterală spre unul din capetele sale (fig. 5/9—12). S-au mai găsit trei bucăţi de fier cu uşoare urme de aur impregnat în masa oxidată a piesei, unele dintre acestea purtînd nituri de fier (fig. 5/6—7).

În jumătatea estică a criptei au fost găsite cîteva fragmente dintr-o amforă. Alte resturi ceramice provin dintr-o oală ornamentată cu caneluri orizontale, puţin afumată în exterior şi avînd o angobă roşie în interior.

Tot în zona estică a acestei încăperi, pe suprafaţa de călcare, s-a mai găsit o pată albă de var cu diametrul de 1 m şi grosimea de 10—15 mm. Acest material este identic cu cel aplicat pe suprafaţa pereţilor, peste care s-a pictat cu culoare roşie.

Acolo unde începe anexa a 2-a au fost găsite, spre baza depunerii, cîteva cărămizi cu latura rotunjită.

În colţul de N-V al anexei, pe o suprafaţă cu cenuşă şi cărbuni, de formă circulară, cu un diametru de 40 cm, au fost găsite fragmente

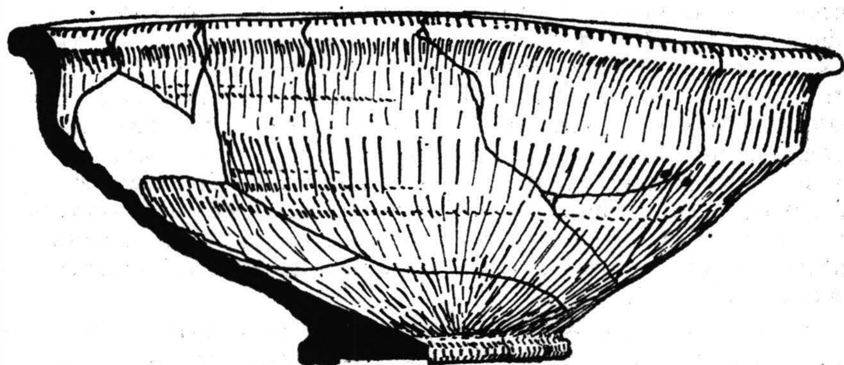

Fig. 4. 1 strachină găsită în interiorul cavoului; 2 tipul ştampilei de pe cărămizile folosite la bolta cavoului ce provin dintr-o construcţie mai veche de la Barboşi.

dintr-o căţuie a cărei suprafaţă exterioară este ornamentată cu impresiuni rotunde, care au diametrul de 3 mm şi dispuse uneori în linie dreaptă, alteori neordonat. Căţuia are pasta arsă incomplet, suprafaţa interioară fiind roşie, cea exterioară neagră-gălbuie, iar miezul peretelui este negru. Pasta conţine ceramică pisată (fig 6/1, 2).

Acest inventar arheologic a fost găsit pe nivelul de călcare din interior. O altă parte din inventarul *cavoului a fost descoperită în moloz cu ocazia recuperării materialului de construcție.* Am menționat anterior că au fost găsite în moloz resturi antropologice. Mai trebuie să adăugăm că

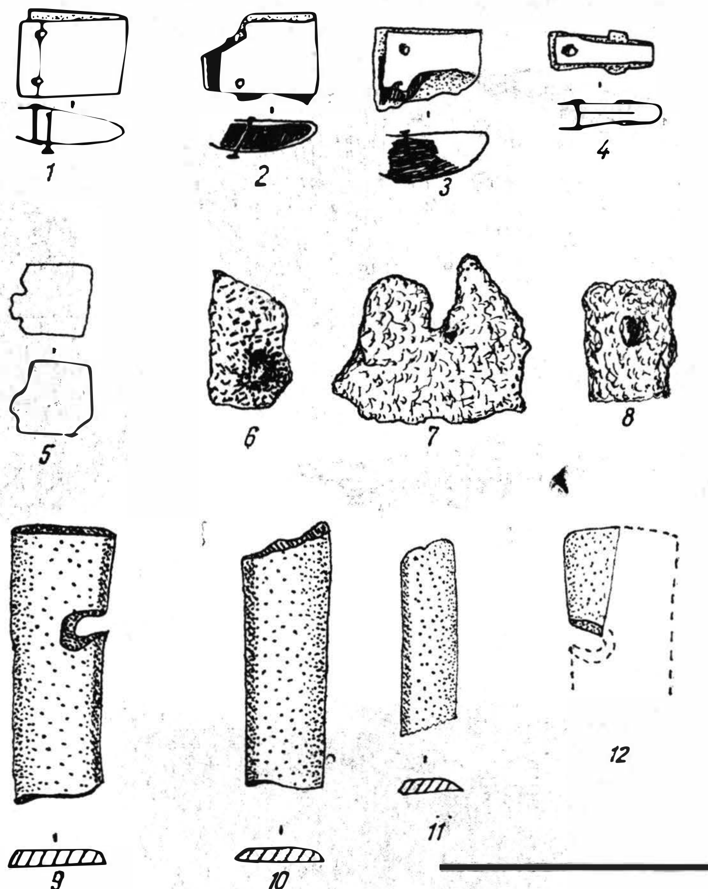

Fig. 5. Piese din inventarul mormîntului. 1—5 foițe de argint îndoite, care păstrează bucăți de lemn; 6—8 bucăți de fier cu nituri; 9—12 piese din os provenind de la garnitura unui arc sarmatic.

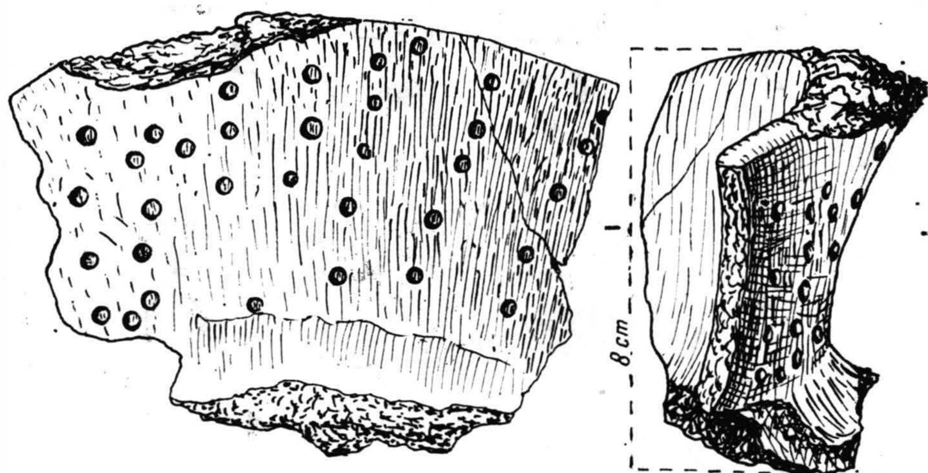
tot din moloz provin cele mai multe din fragmentele ceramice de la amfore romane cu ulei de măsline. Determinarea acestui conținut a fost făcută de Laboratorul de chimie organică de industrii alimentare a Universității din Galați pe baza reziduurilor păstrate pe pereții interiori ai fragmentelor de amfore [2].

---

[2] Analizele au fost efectuate de Ilic Herinean, șef de lucrări, care ne-a comunicat următoarele: ,,Analiza a pus în evidență 16,7% substanțe minerale, 44,53% substanțe uleioase polimerizate, 38% substanțe organice neextractibile cu solvenți organici. Reziduul este de la uleiurile păstrate în vase''. Ne exprimăm și pe această cale mulțumirile pentru rezultatele comunicate.

Materialul ceramic de factură romană descoperit în cea mai mare parte în poziţia secundară este format din amfore neîntregibile. După pastă, amforele sînt de două categorii :

1) Unele au pastă roz sau gălbuie cu pigmentaţie neagră, cu torţile profilate, fiind specifice secolului al III-lea, corespunzînd categoriei a 1, varianta tîrzie (după clasificarea lui Gh. Bichir)[3].

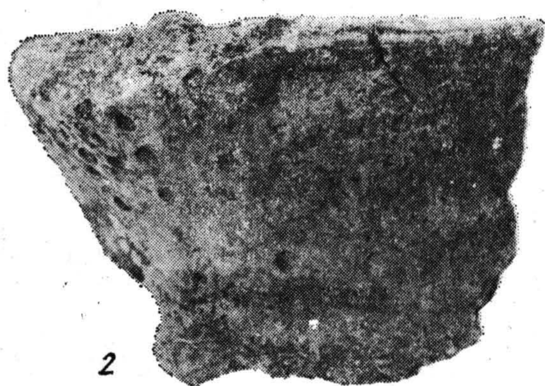

Fig. 6. 1,2 fragment din căţuia găsită în colţul nord-vestic al camerei mici.

2) O altă categorie de amfore au pasta cărămizie fără ingredient, uneori pasta este arsă incomplet. Această categorie ceramică este specifică secolelor III—IV categoria a 2, după Gh. Bichir[4].

---

[3] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 90.
[4] *Ibidem.*

Încadrarea cronologică. Lipsa monedelor ne obligă să apelăm la tipologia cavourilor şi a celorlalte piese din inventarul acestui mormînt.

Dar înainte de aceasta dorim să facem o precizare în legătură cu existenţa a numeroase cărămizi cu stampila CLFMY, pe care le-am întîlnit numai la boltă şi care sînt de mărimi între 0,25—0,30 m. Tipul de ştampilă este acelaşi şi a mai fost întîlnit la Noviodunum de către Bucur Mitrea şi Ion Barnea [5]. Materialul de construcţie al bolţii fiind format din cărămizi şi ţigle, care au fost uneori întregi, alteori sparte, ne determină să credem că provine din demolarea unei construcţii anterioare de la Barboşi construite de unitatea navală classis Flavia Moesica.

Nu putem face aceste observaţii şi asupra pietrei folosite la construcţia pereţilor, dar nu este exclus ca şi aceasta să fi fost adusă tot dintr-o construcţie ridicată anterior la Barboşi. În vremea lui Constantin cel Mare este cunoscută practica reutilizării materialelor de construcţie [6].

În ceea ce priveşte acest tip de mormînt, pînă în prezent se mai cunosc cîteva exemplare, în necropolele Tomisului [7]. Acolo au apărut încă din secolul trecut, în urma unor lucrări publice, astfel de cavouri sub tumuli. P. Polonic ne-a lăsat informaţii importante despre aceste descoperiri.

Tipurile de cavou cu o singură încăpere şi vestibul şi cel cu două camere şi vestibul sînt datate de V. Barbu în secolul al IV-lea, după monedele de la Constantiu şi Constantin [8], deşi este posibil să dateze şi din ultimii ani ai secolului al III-lea.

Descoperirea în discuţie prezintă unele aspecte etnice asupra cărora ne vom opri acum.

Dacă tipul mormîntului este roman, în schimb, o parte din inventarul arheologic este de factură sarmatică. Ne referim la garniturile din corn de cerb pentru arc şi la căţuie.

Cercetătorul sovietic V. P. Şilov a descoperit în mormintele cu tumul din zona Volgăi inferioare piese de garnitură de la arc, similare cu cele descoperite în cavoul de la Galaţi. Acelaşi cercetător încadrează din punct de vedere cronologic aceste piese în secolele II—IV e.n. [9].

În ceea ce priveşte căţuia, aceasta îşi găseşte bune analogii în tipurile de ceşti descoperite în aceeaşi zonă, precum şi în altele din nordul Mării Negre. Ceaşca din cavoul de la Galaţi este în stare fragmentară, dar atît decorul cît şi finisarea exterioară a pereţilor vasului, corespund cu maniera folosită de sarmaţi. Ne referim la impresiunile rotunde şi la prelucrarea exteriorului vaselor cu ajutorul unei ţesături [10]. Un element neîntîlnit la căţuile sarmate, dar prezent la cea descoperită de noi, este toarta supraînălţată care porneşte din marginea ceştii. Poziţia mormîntului a fost N-S, fapt dedus din poziţia cistei situate în peretele stîng al camerei mari, care are această orientare.

---

[5] Bucur Mitrea şi Ion Barnea, Materiale, 5, 1959, p. 470, fig. 5/2.

[6] A. H. Jones, *Le déclin du monde antique*, Paris, 1970, p. 342.

[7] V. Barbu, SCIV, 22, 1971, 1, p. 48—66.

[8] *Ibidem*, nota 46.

[9] V.P. Şilov, MIA, 60, 1959, 1, p. 490—496, fig. 61/1, 2, 3, 6,8.

[10] *Ibidem*, p. 428, fig. 47/11 şi fig. 55/4, p. 450.

În ceea ce privește strachina, aceasta este de origine autohtonă după analogiile cu altele din necropolele din Cîmpia Română, aparținînd culturii Sîntana de Mureș, cum sînt cele de la Independența [11] sau Tîrgșor [12].

În legătură cu ceramica de factură romană, aceasta provine în majoritate de la amfore, care însă nu se pot întregi. În afară de aceste fragmente cu un caracter atît de dispersat am mai întîlnit fragmente de tuburi de apeduct. Tot acest material ceramic de factură romană considerăm că nu poate fi implicat în ritualul de înmormîntare, fiind adus aici odată cu celelalte materiale de construcție demolate.

Pînă în prezent se mai cunoaște în zona Barboși încă un mormînt sarmatic cu tumul, descoperit la Șendreni și datat în prima jumătate a secolului al III-lea. Acest mormînt a aparținut, după inventar, unei femei. În inventarul mormîntului au fost găsite vase ceramice de factură romană [13].

Prezența populației sarmatice în teritoriile ocupate de romani, cum ar fi bunăoară în Dobrogea, este astăzi bine cunoscută. Descoperiri sarmatice de la sfîrșitul secolului al III-lea și din secolul al IV-lea sînt cunoscute la Piatra Frecăței [14].

Cele două descoperiri sarmatice din zona Barboși ne arată că această populație și-a însușit unele elemente ale civilizației romane în mediul căreia se afla. Se cunoaște pe de altă parte faptul că sarmații locuind cu autohtonii din Moldova, carpii, au primit cu timpul ,,cetățenia'' acestui mediu demografic și cultural [15].

Prin urmare, dacă ne referim numai la sarmați, putem trage concluzia că aceștia au fost absorbiți din punct de vedere etnic de mediile culturale superioare lor, cum au fost cel al carpilor, dar mai ales al romanilor, unde ei au pătruns [16].

Nu avem posibilitatea să adăugăm și date antropologice complete, întrucît scheletul a fost recuperat numai parțial, cele cîteva indicații transmise de dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor atestă calitatea de luptător a defunctului din cavou, calitate confirmată pe de altă parte și de piesele de garnitură ale arcului.

Cele două descoperiri sarmatice de la Barboși nu atestă totuși o populație sarmată numeroasă. Populația din această zonă era formată, în afară de militarii romani, din autohtoni, coloniști, negustori, autohtonii fiind atestați arheologic printr-o mare cantitate de ceramică [17].

Faptul că elemente sarmatice, alteori gotice, au fost atrase în sfera de influență romană nu este de mirare, deoarece romanii tocmai acest lucru urmăreau pentru a-și asigura dominația. Izvoarele istorice menționează un astfel de caz în decursul secolului al III-lea [18] (Petrus Patricius).

---

[11] Bucur Mitrea și Constantin Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e.n. in Muntenia*, București, 1966, fig. 116/2; fig. 127/3; fig. 130/1; fig. 225/7.

[12] Gh. Diaconu, *Tirgșor, cimitirul din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, pl. LXXXII/1; (M. 71), pl. CI/1,6 (M. 142—143).

[13] I. T. Dragomir, RevMuz, 2, 1965, 2, p. 363—365.

[14] A. Petre, SCIV, 15, 1964, 1, p. 70 și urm.

[15] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 175.

[16] Gh. Bichir, Peuce, 2, 1971, p. 144.

[17] S. Sanie și I. T. Dragomir, Danubius, 4, 1970, p. 135—141.

[18] *Fontes Historiae daco-romanae scriptores*, II, București, 1970, p. 489.

Sînt cunoscute conflictele carpilor cu romanii la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al IV-lea. Care a fost poziţia sarmaţilor şi a goţilor în asemenea împrejurări urmează să deducem tocmai din descoperiri de felul celei în discuţie, deoarece izvoarele scrise tac.

Este un fapt bine stabilit astăzi că partea de sud-est a Moldovei, care a fost ocupată de romani, reprezintă o prelungire a teritoriului Dobrogei romane [19].

În contextul unui reviriment al stăpînirii romane la nord de Dunăre în secolul al IV-lea [20], se poate explica şi trecerea în Dobrogea a unor elemente din fondul cultural Sîntana de Mureş în care intrau autohtoni, geţi şi sarmaţi — fond cultural dominant în această vreme între Prut şi Siret.

Descoperirea cavoului roman de la Galaţi dovedeşte că în ultimii ani ai secolului al III-lea sau în prima jumătate a secolului al IV-lea, cînd se încadrează acest tip de construcţie, Imperiul roman avea deplină autoritate şi în zona din sud-estul Moldovei [21]. Ocupaţia de luptător a celui înmormîntat în cavou arată şi procesul de ,,barbarizare'' a armatei romane, cel puţin pentru Scythia Minor. Politica romană a fost cel mai puternic catalizator care a determinat, mai întîi romanizarea autohtonilor, iar apoi şi a elementelor barbare migratoare intrate în zonele stăpînite de romani.

Pe de altă parte, trebuie să mai facem încă o observaţie asupra etniei acestui luptător. Piesele de la arcul său ca şi tipul de căţuie, specifice sarmaţilor, precum şi strachina, specifică repertoriului ceramicii populaţiei autohtone, sînt încă o dovadă a participării etniei sarmate la această cultură. Luptătorul sarmat se pare că nu se desprinsese de prea multă vreme de locul său de origine, adică din spaţiul Volgăi inferioare, unde se întîlnesc tipurile de arc şi de ceramică similare cu cele descoperite în cavou. Acest luptător a aparţinut deci unui grup care a cunoscut o migrare rapidă spre spaţiul geografic al Dunării de Jos, trecînd mai întîi prin mediul culturii Sîntana de Mureş, de unde provine strachina cenuşie şi intrînd apoi în mediul civilizaţiei romane.

Pînă în prezent în necropola din zona Barboşi-Galaţi, au apărut patru cavouri. Primul [22] a fost descoperit în 1867 pe strada Lozoveni, în partea de nord a oraşului Galaţi. Cavoul a fost din cărămidă şi a avut un sarcofag cu reprezentări mitriace [23]. Al doilea a fost descoperit în 1953 [24]. Al treilea, construit din cărămidă, a apărut în 1972. Cavoul se găsea sub un tumul şi a fost distrus complet [25]. Dacă avem în vedere caracterul etnic reflectat în alte descoperiri din necropola de la Barboşi, cum ar fi bunăoară sarcofagele apărute pînă acum şi care au fost aduse din Asia Mică, ne putem face o imagine asupra mozaicului etnic din zona Galaţilor, în decursul stăpînirii romane aici (Vezi harta).

---

19 Emilia Doruţiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, 1, p. 58.
20 Maria Comşa, NEH, 3, 1965, p. 31.
21 D. Tudor, Historica, 3, 1974, p. 92—109.
22 P. Păltănea, ArhMold, 7, 1971, p. 383—386.
23 Maria Alexandrescu Vianu, RESEE, 5, 1967, 1—2, p. 229—233.
24 Informaţie primită de la I. T. Dragomir pentru care îi mulţumim şi pe această cale.
25 Informaţie de la I. Limbidis restaurator la Muzeul judeţean de istorie din Galaţi, pentru care îi adresăm mulţumirile noastre.

UN CAVEAU ROMAIN DÉCOUVERT À GALATZI

RÉSUMÉ

Des travaux de construction mirent au jour en 1974 un caveau romain dans le quartier Dunărea de Galatzi. Dix ans auparavant, encore (c'est-à-dire jusqu'en 1964), le caveau était surmonté d'un grand tumulus, rasé par la suite. Le caveau lui-même a beaucoup souffert des travaux susmentionnés, aussi l'auteur ne peut-il présenter que ce qui a été récupéré du caveau, du matériel dont il était bâti et de son mobilier funéraire.

L'édifice en pierre (non-façonnée) était doté de voûtes de briques de remploi (fig. 3), fournies par les décombres d'un bâtiment antérieur de Barboși. De forme rectangulaire, il était orienté suivant une direction Nord-Sud, avec une petite pièce asymétrique sur son axe, du côté Nord. A l'intérieur, le crépi était peint en rouge, comme le montrent les 0,70 m. conservés de ses murs. La dépouille du défunt occupait une niche aménagée dans le mur occidental de la grande pièce du caveau. On a récupéré également 55 briques marquées CL F1 MY. Le mobilier de cette tombe se compose d'une écuelle modelée au tour dans une pâte grise, une tasse de facture sarmatique à l'état fragmentaire et des accessoires d'arc en os, de type sarmatique également.

Partant des analogies relevées dans des caveaux similaires des nécropoles tomitaines, l'auteur fait dater ce caveau du IVe siècle de n.è. Bien que l'édifice soit bâti suivant la conception et la technique romaine, il a dû servir de sépulture à un guerrier d'origine sarmatique à en juger d'après son mobilier. L'auteur, après quelques références à une série d'autres découvertes sarmatiques du territoire romain, fait remarquer que le caveau de Galatzi est une illustration frappante du processus de romanisation subi par les éléments ethniques d'origine sarmatique établis en territoire romain. Il mentionne, en outre, pour conclure, que dans la zone de la ville de Galatzi trois autres caveaux ont été répérés, dont il n'en reste, malheureusement, plus de vestiges.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La carte avec l'emplacement des caveaux romains de Galatzi.
Fig. 2. Vue du caveau romain du quartier Dunărea après sa démolition partielle.
Fig. 3. I plan du caveau et de ses parois peintes. 1 la grande pièce; 2 la petite pièce. II le profil de la section A—B.
Fig. 4. 1 écuelle trouvée à l'intérieur du caveau; 2 la trace du sceau appliqué sur les briques de la voûte du caveau, provenant d'une construetion antérieure de Barboși.
Fig. 5. Pièces du mobilier de la tombe: 1—5 des feuillets d'argent tordus, gardant à l'intérieur des fragments de bois; 6—8 des fragments de fer avec des rivets; 9—12 accessoires en os provenant d'un arc sarmatique.
Fig. 6.1—2 fragment d'une cassolette trouvée dans l'angle Nord-Ouest de la petite pièce.

NOI PUNCTE ARHEOLOGICE PE HARTA JUDEȚULUI SUCEAVA (BAZINUL ŞOMUZULUI MARE)

DE

M. D. MATEI şi EMIL EMANDI

Bazinul superior al Şomuzului Mare este cunoscut a fi avut în decursul evului mediu o viaţă destul de intensă. Documentele scrise menţionează, în toată perioada cuprinsă între secolele XIV—XVII, un mare număr de aşezări rurale, care făceau obiect de vînzări sau cumpărări, de danie sau de confirmări de proprietate, de litigii între proprietari etc. Cele mai multe dintre documente, prin conţinutul lor clar şi prin precizările pe care le fac în hotărnicirea satelor, contribuie în mod decisiv la localizarea aşezărilor menţionate nelăsînd dubii nici asupra identificării acestora. În alte cazuri însă, în ciuda faptului că actele menţionează (şi nu numai o dată) numele cîte unui sat, lipsa oricăror precizări de ordin topografic împiedică localizarea şi identificarea acestuia. În acest sens, un caz reprezentativ este cel al satului Tulova, aflat vreme îndelungată în stăpînirea lui Ivan vornicul sau a urmaşilor acestuia.

În lumina acestor realităţi, este în afara oricărei îndoieli faptul că atît vechimea aşezărilor omeneşti existente în bazinul superior al Şomuzului Mare, cît şi densitatea acestora, stabilită pe baza identificărilor certe, situează zona amintită pe un loc de frunte printre acelea cu o veche şi intensă viaţă românească medievală. Tocmai de aceea, cercetătorilor li se recomandă ca un imperativ ştiinţific major efectuarea unor repetate recunoaşteri de teren, menite să contribuie la îmbogăţirea cunoştinţelor actuale referitoare la locuirea medievală din zona amintită, precum şi la dispariţia cît mai grabnică a unor incertitudini care planează de multă vreme asupra istoriei unora din satele de aici.

În acest sens, cercetări de teren întreprinse recent în bazinul superior al Şomuzului Mare au permis efectuarea unor importante observaţii şi recoltarea de materiale arheologice de cel mai mare interes ştiinţific. Unele dintre acestea pot fi raportate la aşezări existente şi astăzi în acelaşi loc în care erau menţionate, în chip repetat, în documentele medievale, exemple edificatoare constituind satele: Zahareşti (în documente, Zaharinţi)[1], Liteni (Litanouţi)[2], Stroeşti (Strointi)[3], Drăgoeşti,[4] Rădăşeni[5] etc. În

[1] *Documentele moldoveneşti înainte de Şefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, I, 1931, p. 270—272 (86).

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] Deşi satul este menţionat pentru prima dată într-un document din 3 decembrie 1462, el se afla, încă de la începutul secolului al XV-lea, în stăpînirea unui boier Romaşco, care beneficia de un privilegiu de la Alexandru cel Bun (cf. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, I, Bucureşti, 1913, p. 66—69).

[5] *Documentele moldoveneşti...*, p. 161—166 (53).

S C I V A, tomul 27, nr. 1., Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 97—101

acelaşi timp însă, printre satele menţionate de timpuriu în documentele interne din Moldova figurează, încă de la finele secolului al XIV-lea, satul Tulova, a cărui localizare sigură este îngreunată de lipsa din documente a precizărilor pe care să se sprijine o atare încercare. Situaţia n-ar fi decît una dintre multe altele similare, atît din Moldova cît şi din Ţara Românească, dacă importanţa satului amintit n-ar fi sporită substanţial de împrejurările în care este menţionat în documente : la Tulova îşi avea curtea unul dintre cei mai vechi boieri de divan din Moldova[6], constatare deosebit de bogată în semnificaţii pentru studiul feudalismului românesc. Tocmai de aceea, atenţia acordată identificării şi cercetării pe cale arheologică a satului Tulova trebuie să fie deosebită.

Recunoaşterile făcute în teren, ajutate de elementele de hidronimie populară păstrate pînă astăzi în mijlocul localnicilor, par a deschide calea pentru rezolvarea acestei probleme atît de importante şi actuale pentru cercetarea arheologică românească. Într-adevăr, în cuprinsul satului Vornicenii Mari, într-o zonă restrînsă ca suprafaţă, străbătută de pîrîul Stupca —afluent al pîrîului *Tulova* (hidronim folosit în exclusivitate de localnici)— se află, la depărtare relativ mică unul faţă de celălalt, două puncte numite ,,La grădini'' şi, respectiv, ,,Tabla scurtă'', în cuprinsul cărora densitatea materialului arheologic medieval este deosebită. Aceste elemente ne fac să credem că ne aflăm în faţa a două zone aparţinînd vechiului sat Tulova, unde îşi avea curtea Ivan vornicul.

Materialele arheologice recoltate la suprafaţa solului în cele două puncte amintite (în marea lor majoritate fragmente ceramice) aparţin unei perioade pentru care se poate stabili, deocamdată, ca limită cronologică inferioară secolul al XIV-lea, iar ca limită superioară secolul al XVII-lea. Atît ca tehnică de execuţie, cît şi ca profil, fragmentele ceramice descoperite aici îşi află corespondenţe bine încadrate cronologic în descoperiri făcute în alte aşezări rurale contemporane cum este aceea de la Udeşti[7] şi, mai recent, de la Berchişeşti[8], pe valea Moldovei.

Recunoaşterile de suprafaţă din zona bazinului superior al Şomuzului Mare au prilejuit identificarea şi a altor puncte bogate în material arheologic, datînd din epoca feudală şi contemporan cu cel provenind din punctele amintite mai sus. Astfel, la o depărtare de circa 2 km NE de satul Vornicenii Mari, în cuprinsul satului Liteni, s-au identificat alte cîteva puncte cu bogat material arheologic medieval, dintre care cel mai mare interes îl prezintă două : punctul denumit de localnici ,,La Sălişte'' şi, respectiv, punctul numit ,,Dealul ţiganului'' (fig. 1). Situate de o parte şi de alta a Şomuzului Mare, cele două puncte, dintre care primul poartă un nume ce nu mai are nevoie de comentarii suplimentare, par a se afla în raporturi cronologice semnificative. Într-adevăr, în cuprinsul punctului ,,Sălişte'' se află materiale arheologice care pot fi încadrate, cu titlu provizoriu, în secolele XIV—XVII (nefiind exclusă nici existenţa unor

[6] M. Costăchescu, *Neamul lui Oană vornic de Suceava şi satele lui*, Cercetări istorice, 1, 1930, p. 42—47; *Documentele moldoveneşti*..., I, p. 118.

[7] Cf. M. D. Matei şi Alexandru Rădulescu, StMatSuceava, 3, 1973, p. 265—287.

[8] Descoperiri inedite.

P. Hacicadar
BULAI
MOARA NICA
Bulai
FRUMOASA
P. Piciorul Lupului
Frumoasa
Vătafu
Zahareasca
Humoroaia
LITENI
Stupca
Pîrîul Roșu
Cioloca
Valea Neagră
VORNICENII MARI
VORNICENII MICI
Drăgoiasca
MOARA CARP
GROAPA VLĂDICHII
Pîrîul Strîmbului
Șomuzul Mare
Iulova

1 Dealul Fora
2 În Luncă
3 Vorniceni (În grădini)
4 Tabla Scurtă I
5 Tabla Scurtă II
6 Săliște I
7 La Jorea
8 La Lutărie
9 Saibă
10 Ciuhăi
11 Dealul Țiganului
12 Săliște II
13 Dealul Babii
14 Hacicadar

Fig. 1. Harta locuirii medievale (secolele XIV—XVII) din bazinul superior al Șomuzului Mare.

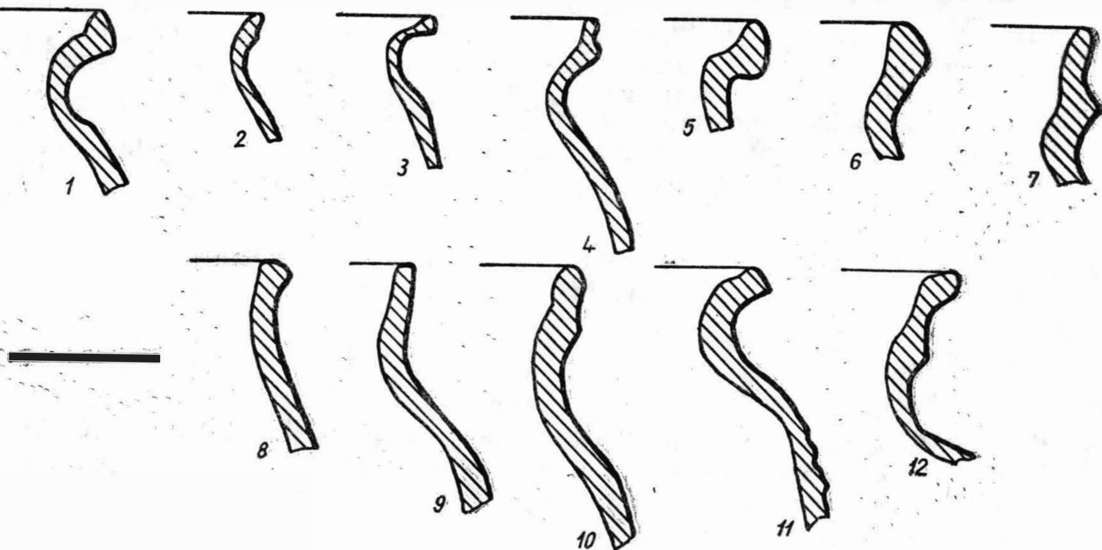

Fig. 2. Fragmente ceramice din secolele XIV—XV descoperite la : 1—4 Liteni — ,,Săliște I" ; 5—7 Liteni—,,Dealul Țiganului" ; 8—11 Vornicenii Mari—,,În grădini" ; 12 Vornicenii Mari—,,Tabla-Scurtă I".

fragmente ceramice din secolul al XIII-lea), în timp ce pe „Dealul țiganului" cele mai timpurii materiale nu datează decît din secolul al XVI-lea. Această observație ne face să înclinăm a crede că zona cu cea mai veche locuire din cuprinsul actualului sat Liteni se află în punctul „Săliște" (unde, dealtfel, împreună cu numeroase fragmente ceramice s-a descoperit și o monedă de argint a voievodului Petru I Mușat), cel de-al doilea punct putînd reprezenta o locuire mai tîrzie, întemeiată prin „roirea" unei părți a locuitorilor vechii așezări de la Liteni.

Încercînd a formula cîteva considerații de ordin mai general pe marginea materialului arheologic descoperit în cursul cercetărilor de suprafață amintite, vom desprinde în primul rînd unitatea desăvîrșită, sub raport tehnic și tipologic, a descoperirilor ceramice din zona cercetată, unitate pe care o interpretăm ca o dovadă în plus a locuirii de către o populație românească compactă, a bazinului superior a Șomuzului Mare, în veacurile evului de mijloc. Constatarea unei producții situate la un nivel tehnic uniform în întreaga zonă, în condițiile unei vizibile continuități tipologice locale, capătă valoarea unei dovezi arheologice certe a stabilității aici a unei populații românești vechi. În aceste împrejurări, observația că împreună cu ceramica de certă tradiție locală apar și rare fragmente de proveniență sau cel mai adesea de influență străină are darul de a sugera intrarea încă de timpuriu a locuitorilor zonei de care ne ocupăm într-un circuit de schimburi culturale la care au participat în primul rînd orașele. În plus, distanțele relativ mici la care se află așezările avute în vedere au permis acestora (dacă nu chiar le-au impus) păstrarea unor legături multiple și complexe, ce nu au putut rămîne fără urmări pe planul evoluției lor în cadrul orînduirii feudale. În acest sens, un indiciu pare a ne fi furnizat chiar de constatarea că, încă de la începutul secolului al XV-lea, cea mai mare parte a satelor amintite de noi la începutul acestor rînduri (Tulova, Stroinți, Zaharinți, Litanouți) se afla în stăpînirea aceleiași familii, mai exact, a urmașilor lui Ivan vornicul (acestora li se confirma la 3 iunie 1429 săpînirea asupra satelor amintite)[9]. O atare situație invită la acceptarea existenței, în zona arătată, a unui domeniu feudal unitar, în cuprinsul căruia legăturile dintre sate trebuiau să fie nu numai permanente, dar mai ales complexe.

Înainte de a încheia, o ultimă remarcă : densitatea locuirii în această zonă a fost facilitată și întreținută pînă în zilele noastre de bogata rețea hidrologică ce se înregistrează aici pe un spațiu relativ restrîns.

NOUVEAUX SITES SUR LA CARTE ARCHÉOLOGIQUE DU DÉPARTEMENT DE SUCEAVA

(Bassin de Șomuzul Mare)

RÉSUMÉ

Les sources écrites médiévales mentionnent l'xistence dans le bassin de Șomuzul Mare d'un assez grand nombre de villages. Si la plupart des villages (Zaharești, Liteni, Stroești, Drăgoești, Rădășeni) continuent

[9] *Documentele moldovenești...*, p. 269—272 (86).

jusqu'à nos jours leur existence dans les endroits-mêmes où les sources médiévales les signalent et ne soulèvent aucun problème quant à leur localisation, dans certains cas la recherche archéologique s'impose afin d'identifier le site. C'est le cas notamment de Tulova, village mentionné très tôt par les sources médiévales, mais qu'on n'a pas encore identifié.

Les recherches faites par nous dans le bassin de Şomuzul Mare permettent de localiser ce village, où les sources écrités mentionnent l'existence de la Cour de Ivan vornic (l'un des plus anciens boïards moldaves) dans les limites de l'actuel village Vornicenii Mari.

Les mêmes recherches, pour nous fournir une bien riche quantité de matériaux archéologiques (surtout fragments céramiques datant du XIVe—XVIIe siècles), suggèrent un développement unitaire de la région, densement peuplée. Il n'y a pas de doute en ce qui concerne la population ancienne de cette contrée, la culture matérielle des habitants des villages portant les traits caractéristiques de la tradition locale, roumaine. Et, si l'interprétation des matériaux archéologiques ne semblera aucunement forcée, nous croyons pouvoir affirmer que les trouvailles ci-dessus mentionnées permettent de suivre, en même temps, le processus de l'apparition de nouveaux villages dans la région, jusqu'au XVIIe siècle, notamment.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte de l'habitat médiéval (XIVe—XVIIe siècles) du bassin de Şomuzul Mare.
Fig. 2. Fragments céramiques des XIVe — XVe siècles découverts à : 1—4 Liteni—« Sălişte I »; 5—7 Liteni—« Dealul ţiganului »; 8—11 Vornicenii Mari — « În grădini »; 12 Vornicenii Mari— « Tabla-Scurtă I ».

DEPOZITUL DE OBIECTE DE PODOABĂ, DIN EPOCA BRONZULUI, DE LA SUCEAVA

DE

LUCIAN CHIŢESCU

Cu prilejul cercetărilor arheologice efectuate în vara anului 1974 la complexul medieval Curtea Domnească din Suceava a fost descoperit şi un depozit de obiecte de podoabă datînd de la sfîrşitul epocii bronzului[1]. Depozitul a fost găsit în partea de sud-vest a complexului medieval, în secţiunea a II-a, caroul 12, la adîncimea de 1,24 m faţă de solul actual, pe un teren acum în pantă. Descoperirea, complet izolată de orice altă

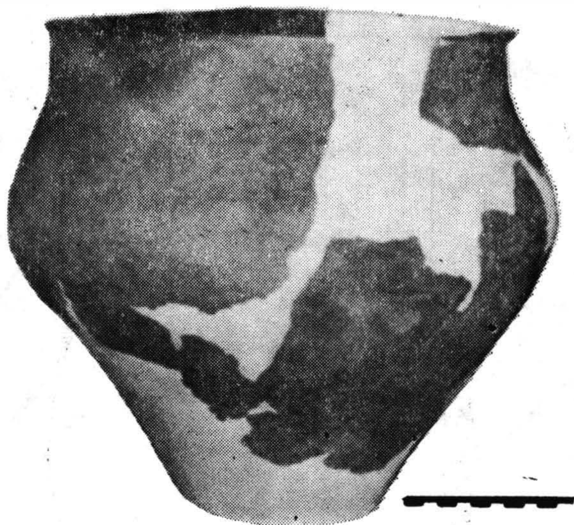

Fig. 1. Suceava. Vasul în care a fost ascuns depozitul de bronzuri.

urmă de cultură materială contemporană ei, a fost făcută într-un sol viu, galben roşcat din cauza oxizilor de fier, suprapus de nivelul de pămînt negru cu resturi ceramice şi alte elemente de cultură materială din secolul al XIV-lea.

În contextul şi la adîncimea menţionate a fost descoperit un vas de lut, spart *in situ*, cu formă bitronconică, corpul puternic bombat, marginea dreaptă, înaltă, cu pereţii arcuiţi şi cu baza dreaptă (fig. 1). Dimensiunile vasului, lucrat din pastă grosieră cu multe pietre în compoziţie

[1] O primă şi succintă prezentare a depozitului am făcut-o în raportul asupra cercetărilor de la Curtea Domnească din Suceava, din 1974, Cercetări arheologice, 1, 1975, p. 245–259,

şi cu miezul negru, iar faţa exterioară gălbui-cenuşie, sînt destul de mari : 30 cm înălţime ; 37 cm diametrul maxim ; 31 cm diametrul gurii şi 13,5 cm diametrul bazei.

În interiorul vasului au fost găsite cele 37 piese componente ale depozitului şi anume : un colier compus din 25 mărgele de chihlimbar şi

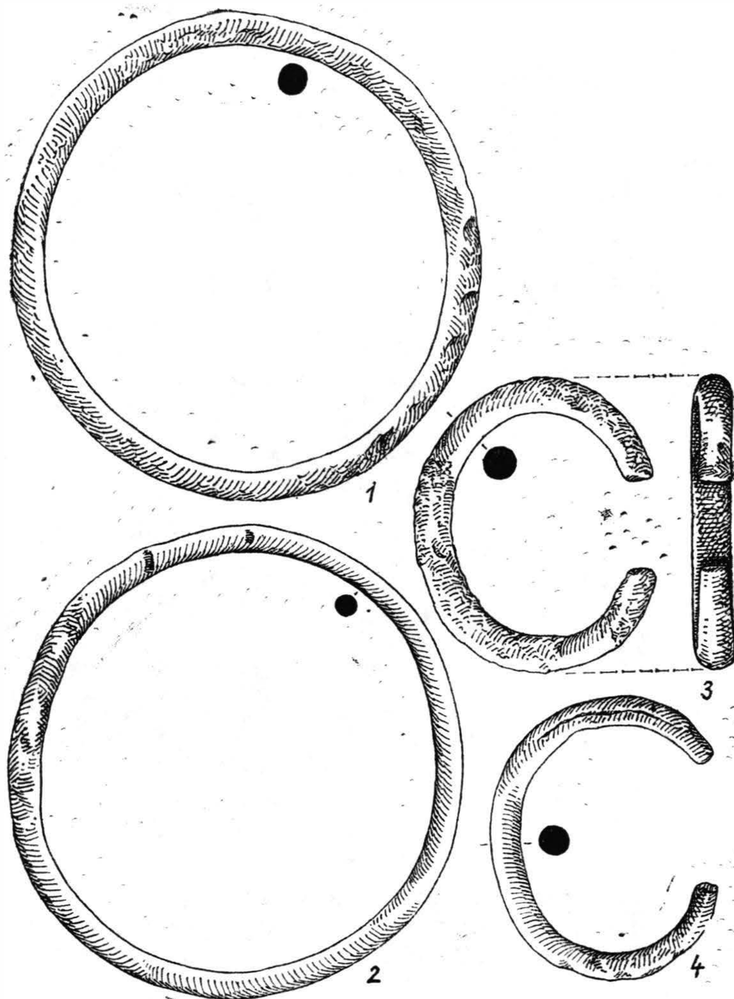

Fig. 2. Suceava. 1—2 verigi circulare ; 3—4 brăţări (1/1).

2 mărgele din os ; două brăţări din metal alb ; două verigi circulare din bronz ; un clopoţel din sîrmă de bronz ; trei pandantive cu baza triunghiulară şi capete cruciforme inelate ; un fragment de diademă şi un pandantiv din sîrmă de bronz.

Toate piesele au fost depuse în vasul de lut şi ascunse în pămînt de către posesorul lor. Probabil că iniţial piesele au fost învelite într-o ţesă-

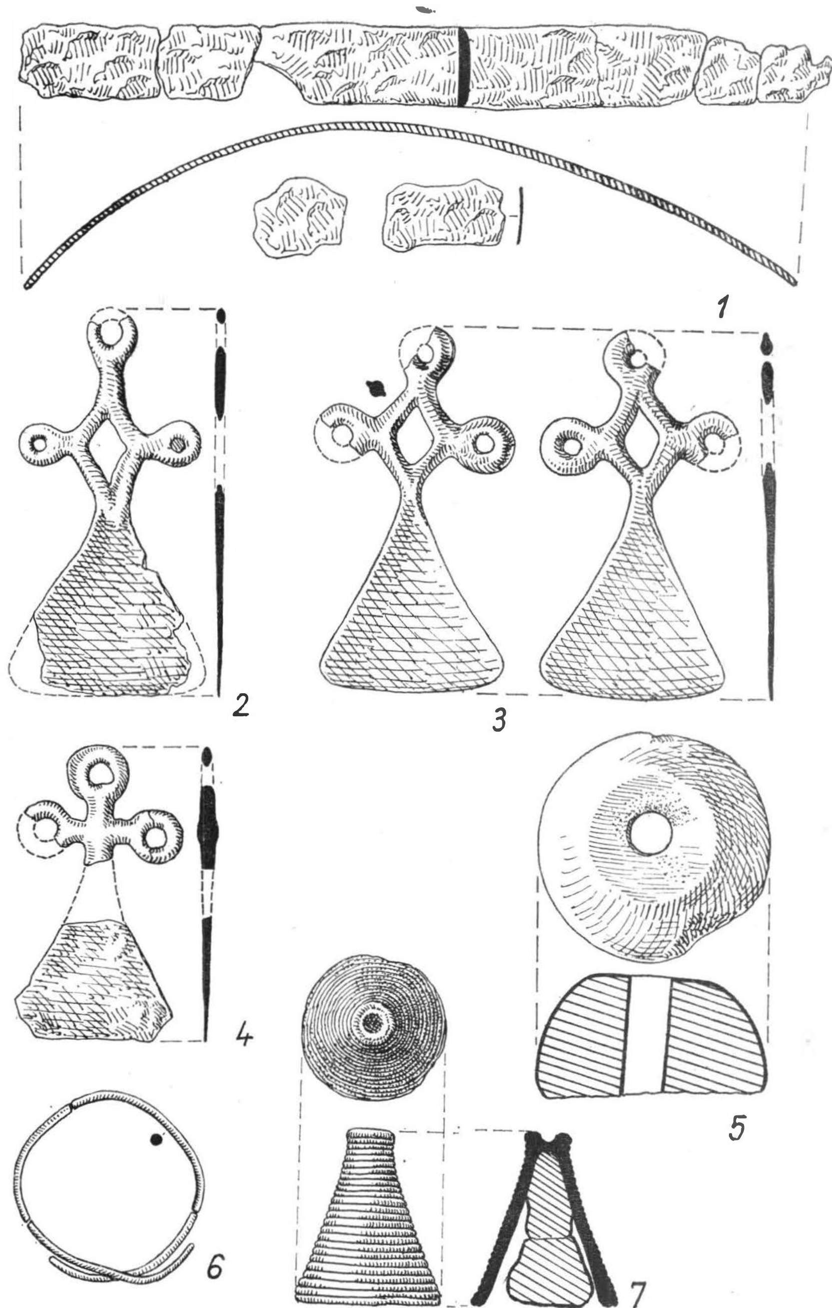

Fig. 3. Suceava. 1 fragment de diademă; 2—4 pandantive cu corp cruciform; 5 mărgea de os; 6 pandantiv din sîrmă de bronz; 7 clopoțel din sîrmă de bronz (1/1).

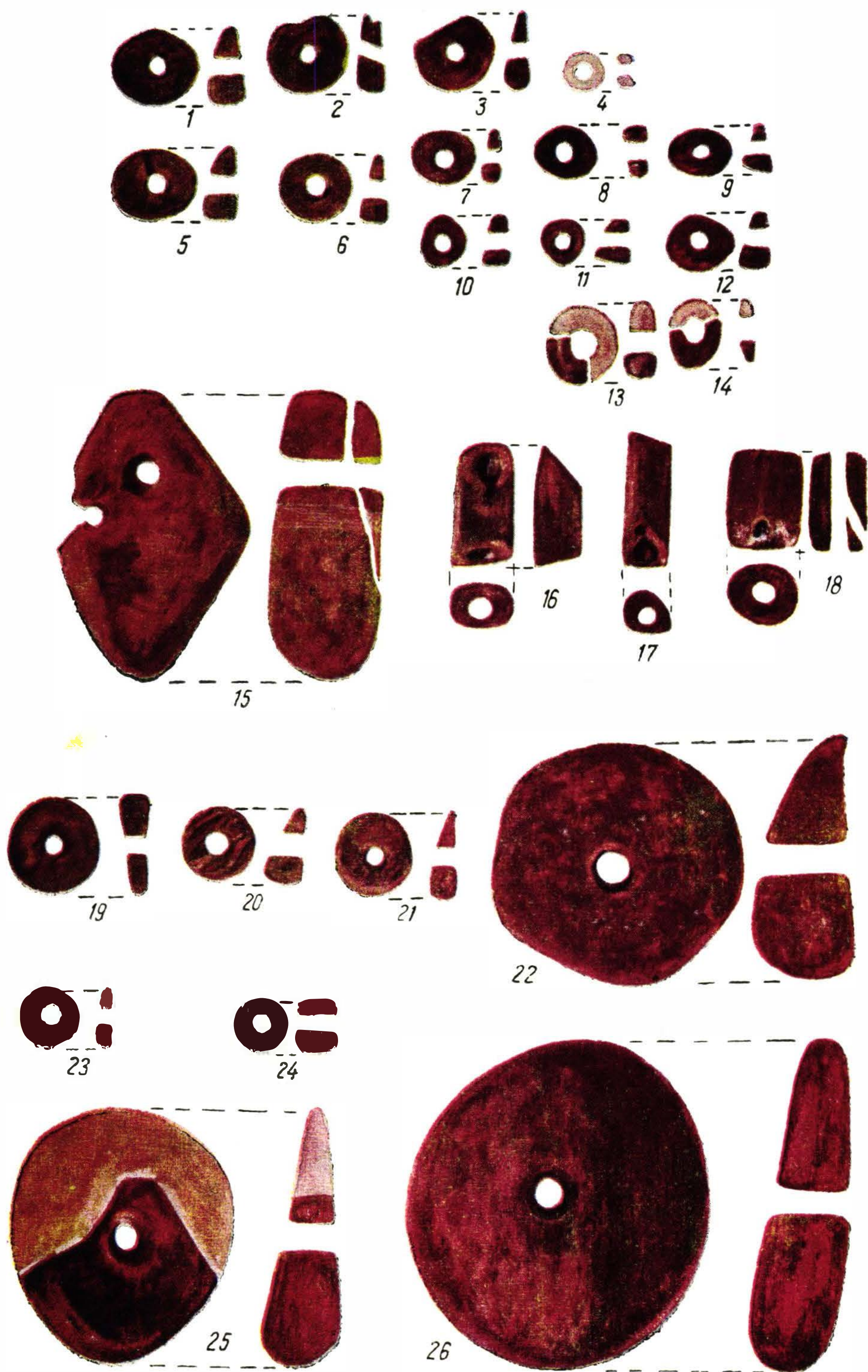

Fig. 4. Succava Mărgele din chilimbar şi os. (1/1).

tură textilă care nu s-a mai păstrat. În orice caz, cu toată atenţia acordată în timpul cercetărilor, nici în interiorul vasului şi nici în apropiere n-a fost sesizată vreo urmă de os care să indice un mormînt, vasul însuşi, deşi aşezat în poziţia verticală firească, nu a fost, se pare, acoperit cu nimic.

Dăm mai jos descrierea pieselor din depozitul de la Suceava:

1—2 Două verigi circulare din bronz, cu diametrul maxim de 120 şi respectiv 122 mm şi bara cu secţiune rotunjită neuniform (fig. 2/1—2).

3—4 Două brăţări din metal alb, în forma literei „C”, cu capetele deschise şi foarte puţin subţiate şi cu secţiunea barei circulară (fig. 2/3—4).

5 Un fragment de diademă din bronz, lată de 16—17 mm şi groasă de 2 mm. Fragmentul recuperat se compune din şapte segmente ce se unesc şi din alte două segmente disparate (fig. 3/1).

6—8 Trei pandantive din metal alb, cu baza triunghiulară şi capetele inelate. Două din pandantive au corpul rombic cruciform (fig. 3/2—3), iar cel de-al treilea are corpul rectangular cruciform (fig. 3/4). Pandantivele, ca şi brăţările şi verigile, au fost în mod evident turnate. Dimensiuni: lungimea = 78 mm (fig. 3/2—3) şi 59 mm (fig. 3/4); lăţimea bazei = 37 mm (fig. 3/2—3) şi 33 mm (fig. 3/4); lăţimea braţului este de 37, de 41 şi respectiv 33 mm, iar grosimea maximă de 2 mm (fig. 3/2—3) şi de 4 mm (fig. 3/4).

9 Un pandantiv din sîrmă de bronz (fig. 3/6).

10 Un clopoţel din sîrmă de bronz, cu formă tronconică, înalt de 35 mm, cu diametrul inferior de 28 mm, iar cel superior de 4 mm (fig. 3/7).

11—31 Douăzeci şi una mărgele din chihlimbar, circulare, cu diametrul oscilînd între 7 şi 50 mm, cu perforaţie centrală şi secţiunea triunghiulară cu capete rotunjite (fig. 4/1—3; 5—14; 19—26).

32—34 Trei mărgele din chihlimbar, de formă tubulară, cu secţiunea circulară (fig. 4/16—18).

35 O mărgea din chihlimbar de formă triunghiulară, cu secţiunea dreptunghiulară cu capetele rotunjite şi cu două perforaţii laterale (fig. 4/15).

36—37 Două mărgele din os, una în formă tronconică cu diametrul de 47 mm, făcută dintr-o rotulă (fig. 3/5) şi alta în formă circulară şi de mici dimensiuni, cu diametrul de numai 7 mm (fig. 4/4).

Analiza de ansamblu a tuturor pieselor care compun depozitul de la Suceava sugerează fără nici o greutate încadrarea lui în categoria de descoperiri aparţinînd culturii Noua de la sfîrşitul epocii bronzului. Unele piese şi în special vasul, caracteristic în general acestei perioade, dar foarte asemănător cu cel găsit în mormîntul de la Solonţa[2], şi în mod cu totul particular pandantivele cruciforme, asemănătoare cu cele de la Ulmi-

[2] A. I. Terenojkin, AS, 1, 1965, p. 63 şi urm., fig. 1/23.

Liteni [3] şi Băleni[4] sau cu cele de dincolo de Prut de la Solonţa[5] şi Ingul [6] încadrează şi mai bine descoperirea de la Suceava în categoria depozitelor aparţinînd grupului Noua Sabatinovka. Pandantivele cruciforme reprezintă tipuri ale metalurgiei bronzului de certă provenienţă est-europeană[7]. Se pare că ele sînt, cel puţin deocamdată, specifice numai grupului Noua Sabatinovka[8], asemenea piese lipsind total din descoperirile de la sfîrşitul epocii bronzului din Transilvania şi din centrul Europei [9]. Aserţiunea potrivit căreia pandantivele cruciforme constituie elementul novator al triburilor Noua Sabatinovka în metalurgia bronzului şi că aria de răspîndire a acestui grup la est de Carpaţi reprezintă coridorul de interferenţă a metalurgiei orientale cu cea central-europeană[10] pare a fi susţinută şi în cadrul depozitului de la Suceava de brăţările în forma literei ,,C''. Acest tip de brăţară este întîlnit atît în Moldova, în depozitul de la Băleni[11], cît şi în Transilvania în depozitul de la Rebrişoara[12], unde piesele sînt decorate cu crestături, dar datate de asemenea la sfîrşitul epocii bronzului[13] şi considerate a fi caracteristice numai grupului Noua[14]. În acest fel piesele din depozitul de la Suceava se înscriu şi mai exact în seria de descoperiri Ulmi-Liteni-Ilişeni [15], categorie în care se îmbină atît caracterul răsăritean cît şi cel central-european al metalurgiei pieselor de bronz [16]. Celelalte piese din cuprinsul depozitului de la Suceava se înscriu firesc şi necesar în aceeaşi categorie încadrînd întreaga descoperire în grupa depozitelor de la sfîrşitul epocii bronzului din Moldova, R.S.S. Moldovenească şi R.S.S. Ucraineană, grupă aparţinînd purtătorilor orizontului cultural Noua şi, respectiv, Sabatinovka.

LE DÉPÔT D'OBJETS DE PARURE DE L'ÉPOQUE DU BRONZE DÉCOUVERT À SUCEAVA

RÉSUMÉ

Le dépôt a été découvert en 1974 à Suceava dans le complexe archéologique *La cour voyévodale.* Il comprend : deux anneaux en bronze (fig. 2/1—2) ; deux bracelets en métal blanc (fig. 2/3—4) ; un fragment de diadème (fig. 3/1) ; trois pendentifs cruciformes annulaires en métal blanc (fig. 3/2—4) ; un pendentif (fig. 3/6) ; une clochette (fig. 3/7) et un collier des perles

---

3 Marilena Florescu, ArhMold, 1, 1961, p. 115 şi urm. fig 3/1,4, fig. 4/9—10.
4 Ion T. Dragomir, Danubius, 1, 1967, p. 89 şi urm., fig. 7/1—8.
5 A. I. Terenojkin, *op. cit.*, fig. 1/12.
6 E. A. Simonovici, SA, 1, 1966, p. 127 şi urm., fig. 2/1—2.
7 Adrian C. Florescu, Dacia, N. S., 11, 1967, p. 78.
8 *Ibidem*, p. 87.
9 Marilena Florescu, *op. cit.*, p. 124.
10 Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 85.
11 Ion T. Dragomir, *op. cit.*, p. 90, fig. 3—5.
12 Mircea Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 241, fig. 2/1—4.
13 *Ibidem*, p. 245.
14 Adrian C. Florescu, *op. cit.*, p. 189.
15 M. Petrescu-Dîmboviţa, ArhMold, 2—3, 1964, p. 265.
16 *Ibidem*.

d'ambre et en os (fig. 4). Les objets étaient mis dans un pôt bitronconique (fig. 1). L'auteur inscrit le dépôt dans la catégorie des découvertes appartenant à la civilisation de Noua Sabatinovka de la fin de l'époque du bronze dans l'espace est-carpatique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Suceava. Le pôt où a été découvert le dépôt d'objets en bronze.

Fig. 2. Suceava. 1—2 anneaux ; 3—4 bracelets (1/1).

Fig. 3. Suceava. 1 fragment de diadème ; 2—4 pendentifs cruciformes ; 5 perles en os ; 6 pendentif en fil de bronze ; 7 clochette en fil de bronze.

Fig. 4. Suceava. Perles d'ambre et en os (1/1).

LEGIO VII GEMINA ÎN DACIA

DE

NICOLAE GUDEA

Provincia Dacia şi apoi provinciile dacice (Porolissensis, Apulensis şi Malvensis) au jucat un rol militar însemnat în istoria Imperiului roman, rol pe care istoriografia modernă l-a recunoscut şi îl recunoaşte[1]. Dar în afară de sarcina sa principală, aceea de a asigura *pax romana* pentru provincie şi pentru zonele învecinate, armata romană din Dacia a fost şi a rămas printre cei mai importanţi factori pentru producerea, răspîndirea şi vehicularea culturii materiale şi spirituale romane şi pentru implantarea ei în Dacia. Activitatea constructivă şi de producţie a armatei, recrutarea autohtonilor şi latinizarea lor, după 20 de ani de serviciu, stabilirea pe loc a veteranilor şi relaţiile cu populaţia civilă au însemnat o contribuţie importantă la formarea nucleului puternic romanizat al Daciei. Tocmai de aceea studiile în legătură cu istoria militară a Daciei trebuie să capete o preponderenţă mărită şi un loc important pentru rezolvarea celor mai dificile capitole ale formării romanităţii aici.

Istoria militară a Daciei este încă numai parţial cunoscută şi studiată. Lipseşte un studiu amplu şi complet despre sistemul ei defensiv şi o istorie militară propriu-zisă. Există o concepţie formată despre ceea ce a însemnat sistemul ei defensiv şi cîteva încercări de a prezenta trupele[2]. Toate poartă însă amprenta unui stadiu încă insuficient al cercetărilor.

Pe lîngă studiile mai vechi care au stabilit cadrul de bază al acestui capitol al istoriei noastre vechi s-au făcut şi se fac descoperiri noi, mai ales în ultimii ani, descoperiri care vin să aducă completări şi chiar schimbări în ce priveşte istoria armatei romane din Dacia. Unele descoperiri sînt rodul unor cercetări sistematice, altele sînt rezultat al unor descoperiri fortuite.

În cele ce urmează vom încerca să argumentăm faptul că printre alte unităţi încă necunoscute a staţionat un timp în Dacia şi un detaşament din legiunea VII Gemina.

1. CIL, III, 8071 a; după Téglás G., *Erdélyi Múzeum*, 1902, p. 54 menţionează descoperirea la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj) pe dealul „Pomet" a unor ţigle purtînd ştampila L VII G; între litere şi cifre se indică prezenţa unui semn despărţitor în formă de frunză.

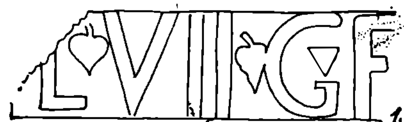
2. În cursul săpăturilor arheologice efectuate la Porolissum în anii 1941—1943 în castrul roman de pe „Pomet" au apărut un număr mare

[1] L. Homo, *L'Empire romain. Le gouvernement du monde. La défense du monde. L'exploitation du monde*, Paris, 1925, p. 209—213.

[2] O prezentare mai recentă şi mai detaliată a sistemului defensiv încearcă M. Macrea, *Viaţa romană în Dacia*, Bucureşti, 1969, p. 218—235; cea mai recentă prezentare a trupelor: I. I. Russu, SCIV, 22, 1973, 1, p. 63—77; cf. *Limes Mamaia*, 1972, p. 215—226.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 109—114

de cărămizi şi ţigle purtînd ştampila L.VII. G.F. Autorul săpăturilor A. Radnóti a presupus (primul) că aceste ştampile ar putea aparţine legiunii VII Gemina Felix[3]. J. Szilágyi afirma însă că ştampilele aparţin legiunii VII Claudia şi, pentru un timp, autoritatea ştiinţifică a celui de-al doilea a făcut ca ipoteza lui Radnóti să nu fie luată în seamă[4]. Mai tîrziu I. I. Russu îşi exprima părerea că ştampilele „sînt mai curînd ale legiunii VII Gemina (cum susţinea A. Radnóti), decît ale legiunii VII Claudia"[5].

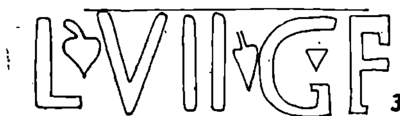
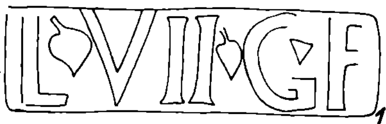

Fig. 1. 1, 2, 3 Ştampile ale legiunii VII Gemina din Muzeul de istorie al Transilvaniei.

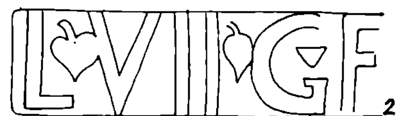

Fig. 2. 1, 2 Ştampile ale legiunii VII Gemina din Muzeul din Zalău.

3. În cursul săpăturilor arheologice din anii 1958—1959 efectuate la Porolissum au fost descoperite pe dealul „Pomet" trei ţigle cu ştampilă:

a. Fragment de ţiglă; dimensiuni 14 × 16 × 3 cm. Ştampilă liberă, uşor fracturată în capătul din stînga sus. Lungimea 9 cm. Litere adîncite, înalte de 2,5 cm. Între litere semne despărţitoare în formă de frunză de viţă: L(egio) VII G(emina) F(elix). Fig. 1/1. Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

b. Fragment de ţiglă de formă triunghiulară; dimensiuni 13 × 9,5 × 6 cm; grosimea 2,5 cm. Ştampilă fragmentară în cartuş adîncit; litere adîncite, înalte de 2,5 cm: [L(egio) VII] G(emina) F(elix). Fig. 1/2. Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

c. Fragment de ţiglă; dimensiuni 13 × 15 × 3 cm. Ştampilă liberă. Lungimea 9,2 cm. Litere adîncite, înalte de 2,5 cm. Între litere şi cifre semne despărţitoare în formă de frunză de viţă; între literele G şi F un semn triunghiular: L(egio) VII G(emina) F(elix). Fig. 1/3. Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

4. Ţiglă fragmentară descoperită întîmplător în anul 1957 de către un ţăran pe dealul „Pomet" de la Porolissum. Dimensiuni: 30 × 20 × 3 cm. Ştampilă în cartuş adîncit: 9,8 × 2,7 cm; litere adîncite, înalte de 2,6 cm; L(egio) VII G(emina) F(elix). Între litere şi cifre, semne despărţitoare în formă de frunză; între G şi F un semn despărţitor triunghiular. Fig. 2/1. Muzeul de istorie şi artă Zalău. Inv. C.C. 3/1957.

[3] J. Szilágyi, Közlemények-Cluj, 3, 1943, p. 97, n. 74.
[4] *Ibidem*; J. Szilágyi, DissPann, II, 1946, 21, p. 14,42.
[5] I. I. Russu, ActaMN, 3, 1966, p. 448.

5. Ţiglă fragmentară descoperită întîmplător la Porolissum pe dealul „Pomet"; dimensiuni 25 × 30 × 3 cm. stampilă în cartuş adîncit, lat de 2,8 cm; capătul spre dreapta şters; litere adîncite înalte de 2,5 cm: L(egio) VII G(emina) F(elix). Fig. 2/2. Muzeul de istorie şi artă Zalău. Inv. 1093.

Aceste descoperiri atestă în chip neîndoios prezenţa unui detaşament din legiunea VII Gemina în Dacia de nord. Atestarea acestui fapt ar fi fost poate încă mult întîrziată dacă nu am fi avut ocazia să consultăm lucrarea *Legio VII Gemina*[6]. Materialul arheologic apărut în această culegere de studii în legătură cu legiunea şi mai ales lucrarea lui Antonio Garcia y Bellido intitulată ***Estudios sobre la legio VII Gemina y su campamente en León*** ne permit acum să afirmăm cu toată siguranţa că ştampilele apărute la Porolissum aparţin legiunii VII Gemina. Analogiile sînt foarte apropiate[7].

Legiunea VII Gemina a staţionat în provincia Hispania, avînd castrul la Leon[8]. Ea este atestată aici din anul 68 pînă la prăbuşirea Imperiului roman. Hispania fiind de-a lungul epocii imperiale o provincie relativ liniştită, neameninţată de pericole din afară, legiunea sau detaşamente din ea au fost trimise şi folosite de-a lungul anilor pe diferitele fronturi de luptă ale imperiului[9]. Ritterling care a studiat ştampilele descoperite la Porolissum (CIL, III, 8071 a) afirma însă că nu este probabil ca un detaşament din legiune să fi participat la războaiele de la Dunăre[10].

Ipoteza susţinută de autorii CIL în legătură cu ştampilele descoperite la Porolissum (CIL, III, 8071 a) nu mai poate fi susţinută[11]. Preocupări mai îndelungate în legătură cu istoria Banatului ne-au adus în contact cu urmele legiunii VII Claudia. Putem afirma chiar că avem strînse toate ştampilele acestei legiuni aflate pe teritoriul Banatului sau în muzeele din această parte a ţării. Analiza lor ne permite să afirmăm că nu există nici o legătură între ştampilele de la Porolissum şi cele ale legiunii VII Claudia[12]. Deosebirile sînt următoarele: a. la ştampilele legiunii VII Claudia prescurtarea cuvîntului *legio* se face aproape constant în LEG (io); b. numele unităţii este în general abreviat CL(audia), foarte rare sînt ştampilele la care numele apare prescurtat numai C(laudia); c. nu există semne despărţitoare între litere şi cifre; d. formatul cartuşului şi al ştampilei este diferit; nu se cunosc ştampile cu litere adîncite. Aceste cîteva caracteristici menţionate mai sus se opun identificării.

Acum deci cînd prezenţa legiunii VII Gemina în Dacia este incontestabilă se pun următoarele probleme: cînd şi cu ce prilej a fost adus în Dacia detaşamentul din legiune? Descoperirile arată că detaşamentul a staţionat în Dacia nordică (Porolissensis), chiar la Porolissum în castrul

---

6 *Legio VII Gemina*, León, 1970.

7 Antonio Garcia y Bellido, *Legio VII Gemina*, León, 1970, p. 569—600, fig. 52/23.

8 *Legio*, în RE, XII (1924), col. 1629—1642 (E. Ritterling).

9 *Ibidem*, col. 1631—1636; R. Saxer, Epigraphische Studien, 1, 1967, p. 21—30.

10 *Legio*, în RE, XII (1924), col. 1637 (E. Ritterling).

11 M. Macrea, *op. cit.*, p. 194, mai credea încă în lectura propusă de autorii CIL.

12 În cadrul săpăturilor arheologice efectuate de noi pe linia Dunării au ieşit la iveală diferite tipuri de ştampile ale acestei legiuni. Toate descoperirile tegulare din sud-vestul ţării au fost adunate pentru a fi publicate în cadrul *Inscripţiilor din Dacia Romană*, lucrare ce urmează să fie editată de Academia de ştiinţe sociale şi politice.

de pe „Pomet”. Aici seria descoperirilor tegulare se leagă. Prezenţa numeroaselor tegule aici, descoperite succesiv într-o perioadă mai îndelungată de timp, ne arată că nu poate fi vorba de o întîmplare sau o prezenţă trecătoare. Unitatea a staţionat aici un timp construind sau efectuînd lucrări de reparaţie la castru. Ştim despre castrul de pe Pomet că a fost ridicat în piatră la începutul secolului al III-lea[13]. Lucrări de reparaţie s-au efectuat la castru la mijlocul secolului[14].

Cele mai apropiate analogii tipologice tegulare de la Leon le prezintă un tip de ştampilă L VII G F fără semne de despărţire între litere şi cifre. După tipologia întocmită de Garcia y Bellido pentru ştampilele legiunii, prescurtarea cuvîntului legio prin „L” apare destul de tîrziu. În orice caz această prescurtare este foarte frecventă în perioadele cînd poartă epitete ca Antoniniana, Maximiana, Gordiana[15]. În general în perioada anterioară prescurtarea mai des uzitată era LEG. Dealtfel şi Ritterling remarcă faptul că ştampilele de tipul L VII G F datează din timpul lui Marcus Aurelius[16]. Deci după caracterul ştampilei s-ar putea încadra prezenţa detaşamentului în Dacia între sfîrşitul secolului al II-lea şi începutul secolului al III-lea.

O inscripţie onorifică, fragmentară, descoperită la Ostrov (jud. Hunedoara), pare a ne mai da cîteva informaţii. Piesa de marmură, de dimensiunile 130 × 165 cm, zidită astăzi într-o clădire, cuprinde următorul text[17] : Ulpio [Victori]/ proc(uratori) Aug(usti) prov(inciae)/ Dac(iae) Apul (ensis) a(gens) v(ice) p(raesidis) item/ proc(uratori) prov(inciae) Porol (issensis) sub/ praef(ecto) annon(ae) sacrae/ Urbis praep(osito) leg(ionis) VII Gem(inae) G[etic(ae)] item proc(uratori) ad/ bona Plautiani trib(uno) mil(itum) leg(ionis) II Parth(icae) G[etic(ae)] praep(osito) vexill(ationum) coh(ortis)/ VII Breucor(um)/ Siscius Valerius (centurio)/leg(ionis) XIII Gem(inae) G[etic(ae)] patrono optimo. Inscripţia datează din secolul al III-lea. Ulpius Victor a fost *procurator augusti provinciae Daciae Apulensis agens vice praesidis* în timpul lui Caracalla[18]. Prezenţa sa în fruntea unui detaşament al legiunii VII Gemina s-a petrecut ceva mai înainte. Autorii CIL au întregit partea martelată din inscripţie prin epitetul *Getica* înţelegînd prin acest epitet manifestarea de fidelitate sau recunoştinţă a acestor unităţi faţă de Geta. Sigur că martelarea numelui a survenit după ce Caracalla l-a asasinat pe Geta (212) după ce acesta fusese coîmpărat un an[19]. Simultaneitatea purtării epitetului de către cele trei unităţi este foarte interesantă. Au purtat ele oare toate deodată acest epitet sau lapicidul l-a transmis de la una la alta? Legiunea II Parthica este cunoscută ca ostilă lui Caracalla şi drept urmare ea a fost trimisă un timp din Italia pe frontul de luptă din Raetia şi apoi la Dunăre în Illyricum[20]. Probabil

---

13 M. Macrea, SCIV, 8, 1957, 1–4, p. 225.

14 C. Daicoviciu, AISC, 3, 1941, p. 248; idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 171, 175; idem, SCIV, 1, 1950, 1, p. 135.

15 Antonio Garcia y Bellido, *op. cit.*, p. 593 şi urm.

16 Vezi n. 10.

17 CIL, III, 1464.

18 M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 89.

19 *Ibidem*, p. 84.

20 *Legio*, în RE, XII (1924), col. 1479 (E. Ritterling).

că şi legiunea XIII Gemina a fost ostilă lui Caracalla deşi acest lucru nu se cunoaşte mai detaliat. Istoria legiunii VII Gemina nu mai cunoaşte acest epitet. Probabil că el a fost purtat numai de detaşamentul aflat la depărtare de castrul de bază. Gradul de *praepositus* al lui Ulpius Victor sprijină această ipoteză[21]. Data epitetului stabileşte deci şi epoca în care detaşamentul putea fi la Dunăre, datare ce ar coincide cu cea oferită de analiza tipului de ştampilă.

O altă descoperire epigrafică recentă, făcută în castrul de la Potaissa (Turda) şi pregătită pentru publicare de M. Bărbulescu şi Z. Milea[22] aduce cîteva date în sprijinul ipotezei noastre. În afară de atestarea legiunii VII Gemina, probabil formînd o *vexillatio* împreună cu un detaşament din legiunea V Macedonica, inscripţia poartă un indiciu foarte însemnat în ce priveşte datarea. Este vorba de epitetul *Pia Constans* pe care îl poartă legiunea V Macedonica, epitet care apare după 180[23]. În cazul că interpretarea textului inscripţiei va fi acceptată în sensul propus de autorii articolului (cum noi am acceptat dealtfel) atunci se confirmă nu numai prezenţa detaşamentului în Dacia Porolissensis, ci şi data la care el putea fi aici.

Sînt deci, după părerea noastră, cîştigate cîteva lucruri clare. Ştampilele descoperite la Porolissum de tipul L.VII. G.F atestă prezenţa unui detaşament din legiunea VII Gemina, prezenţă care pare a fi susţinută şi de alte documente. Detaşamentul a fost adus aici spre sfîrşitul secolului al II-lea sau la începutul secolului al III-lea fie pentru sau în urma războaielor marcomanice, fie datorită situaţiei ameninţătoare din partea de nord-vest a hotarului Daciei Porolissensis. Această provincie fiind situată foarte înaintat în mijlocul lumii „barbare" a fost necesară fortificarea ei în chip deosebit şi dislocarea unor trupe numeroase. Prezenţa detaşamentului din legiunea VII Gemina aici, alături de alte unităţi încă puţin cunoscute, confirmă importanţa strategică acordată provinciilor dacice.

LA *LEGIO VII GEMINA* EN DACIE

RÉSUMÉ

L'auteur publie une série d'estampilles mises au jour à Porolissum (Moigrad, département de Sălaj), attribuées à la Légion VII Gemina — attribution fondée sur quelques analogies avec les découvertes espagnoles de Léon, où se trouvait le camp de cette légion. Partant, tout une série de découvertes antérieures de la même catégorie sont remises en discussion. Se fondant sur le type de ces estampilles et compte tenu des données

[21] *Praepositus*, în RE, Supl. VIII (1956), col. 539—566 (W. Ensslin).

[22] M. Bărbulescu, Z. Milea, SCIVA, 26, 1975, 4 p. 567—574. Lectura pe care autori articolului o dau inscripţiei este următoarea: L(egioni) V M(acedonicae) P(iae?) C(onstanti?)/ L(egioni) VII G[em(inae) P(iae) F(elici?)] /G(aius) Val(erius) Lu[c(anus?)]/G(aius) Tib(erius) C[(eler)?]/ cen(turiones) com/manucu/lis posu/erun/t. Lectura mi-a fost comunicată cu amabilitate de autori.

[23] *Legio*, în RE, XII (1924), col. 1580 (E. Ritterling).

fournies par quelques inscriptions, l'auteur tire la conclusion que cette légion avait envoyé un détachement en Dacie vers la fin du IIe siècle ou au commencement du siècle suivant. Ce détachement stationna à Porolissum, dans le grand camp de la colline dite «Pomet».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. 1, 2, 3, estampilles de la légion VII Gemina du Musée d'histoire de Transylvanie.

Fig. 2. 1, 2, estampilles de la légion VII Gemina du Musée de Zalău.

O FIBULĂ DIGITATĂ DIN NORDUL OLTENIEI

DE

GH. I. PETRE şi A. STOICAN

În vara anului 1971 s-a descoperit pe vatra satului Ferigile din com. Costeşti, jud. Vîlcea, o fibulă digitată cu mască umană. Fibula a fost găsită de locuitorul C. Florescu în grădina casei sale, la adîncimea de 0,40—0,50 m. La faţa locului nu mai există alte urme sau materiale arheologice.

Fibula este foarte bine conservată, lipsindu-i doar acul de prins şi este o piesă unică în felul ei pe teritoriul ţării noastre. Turnată din bronz într-o tehnică impecabilă, ea face parte din grupa exemplarelor mari (lungimea 0,10 m) şi se compune din cinci părţi distincte : masca umană, placa superioară, arcul de legătură, placa inferioară şi acul (fig. 1).

Masca reprezintă un cap uman, bine stilizat, cu plete bogat redate, faţa expresivă şi barba alungită (fig. 1/a). Placa superioară, de formă

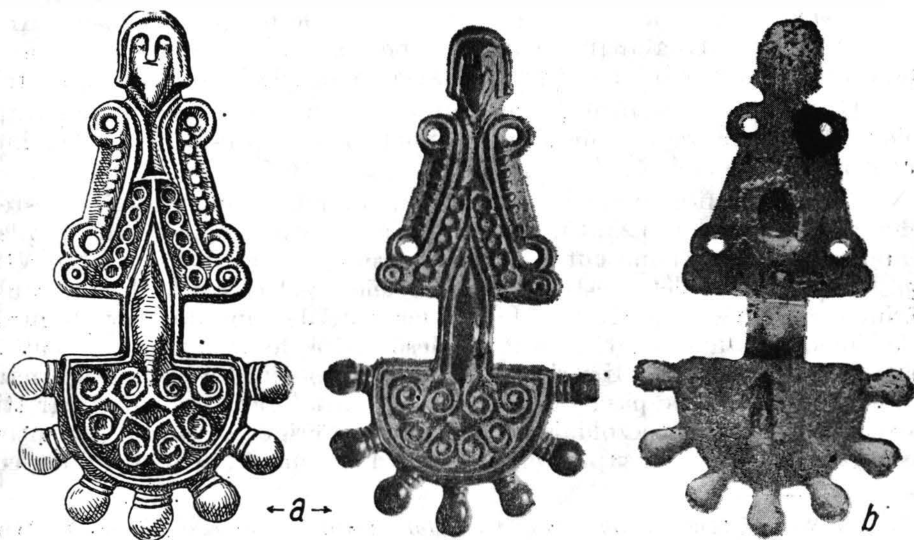

Fig. 1. Ferigile. a, b fibulă digitată (faţă, verso).

trapezoidală, are baza mare spre arcul de legătură, iar baza mică sprijină pe umeri capul uman. Pe cei doi umeri au fost incrustate pietre semipreţioase. Din umeri coboară lateral două şiruri de buline pseudogranulate, pe un fond uşor incizat. Pe acelaşi fond, în partea centrală a plăcii se desfac în părţi două şiruri de cerculeţe. Baza mare a plăcii se termină prin două duble motive spiralice, dintre care cele superioare închid cîte un cerculeţ

S C I V A , tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian.—mar. 1976, p. 115—118

unde au fost incrustate de asemenea pietre semiprețioase, iar cele inferioare se termină printr-o mică bulină. Arcul de legătură este ușor bombat și are pe margini două nervuri care se termină în unghi ascuțit în partea superioară, iar în cea inferioară formează un semicerc. La marginea semidiscului sînt dispuse radial și la egală distanță șapte „degete'' aplatizate, avînd la bază cîte două incizii. Suprafața plăcii este decorată cu un motiv spiralic în dublu registru, formînd în centru un mic romb. Pe spatele plat al fibulei (fig. 1/b), se păstrează placa de fixare a arcului și portagrafa în formă de cîrlig, situată în partea centrală a plăcii inferioare.

În ceea ce privește masca umană, fibula de la Ferigile se poate încadra în grupa I A după I. Werner[1] și are apropiate analogii cu fibulele de la Vețel[2] și Micia, cu exemplarul cu mască umană din colecția Diergard și Lincuhnen cu fibulele Köfler-Truninger și cu cea a muzeului din Stockholm[3] și în mai mică măsură cu fibula de la Coșoveni[4], avîndu-se în vedere unele elemente ornamentale. O comparație mai atentă însă duce spre unele particularități stilistice și decorative. Astfel părțile laterale ale plăcii trapezoidale sînt drepte, imitînd prototipul fibulelor de tip Rovine-Histria-Artek[5]. De asemenea la exemplarul de la Ferigile lipsesc de pe părțile laterale ale plăcii trapezoidale, capetele de șoim existente pe fibulele de tip Vețel-Diergard-Köfler-Coșoveni. Ar putea fi eventual interpretate ca atare elementele de decor ce redau umerii și cele de la baza plăcii. Arcul de legătură este mai alungit și suprafața bombată este lipsită de orice ornament, apropiindu-se din acest punct de vedere de fibula mică de la Histria[6].

Cu privire la decorul pseudogranulat și în cerculețe al plăcii trapezoidale, de asemenea sînt de observat unele deosebiri față de fibulele încadrate în tipul Vețel.

Decorarea fibulei de la Ferigile cu buline pseudogranulate este o tehnică a atelierelor bizantine și autohtone. Motivul spiralic de pe placa semidiscoidală este cunoscut pe obiectele romane încă din secolul al V-lea e.n. și apoi pe fibulele de tip A din secolele V—VII e.n.[7]. Ornamentul îl găsim de asemenea pe fibula de la Dervent, descoperită într-un mediu arheologic romano-bizantin lipsit cu desăvîrșire de vreo urmă de cultură materială care ar putea fi atribuită slavilor timpurii[8]. De asemenea ornarea pieselor cu capete de păsări este cunoscută în tehnica bizantină[9], iar stilizarea lor pe placa trapezoidală a fibulei de la Ferigile o apropie de motivul decorativ al fibulei cu șapte butoni de la Pergamon[10], centru militar ce a

---

[1] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în Reinecke Festschrift, Mainz, 1950, p. 150, pl. 27.

[2] *Ibidem*, pl. 27/7.

[3] Idem, Germania, 33, 1960, 1—2, pl. 28/1, 30/2—4.

[4] D. Berciu, AO, 104—106, p. 381, fig. 288.

[5] A. Petre, SCIV, 16, 1965, 1, p. 88.

[6] Idem, SCIV, 16, 1965, 2, p. 275, fig. 1.

[7] *Ibidem*, 1, p. 90.

[8] Petre Diaconu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 447.

[9] D. M. Pippidi, Gabriela Bordenache, Victoria Eftimie, Materiale, 7, 1961, p. 233, fig. 5/2 a. Catarama cu capete de pasăre de la Histria este databilă în secolele VI—VII e.n. Tot din secolul al VI-lea sînt și fibulele mici cu cap de pasăre, descoperite în mediu romano-bizantin, ca de exemplu cea de la Celei, datată cu monedă de la Iustinian (D. Tudor). O astfel de fibulă a fost descoperită recent în nordul Olteniei, la Căzănești (Gh. Petre, inedită).

[10] J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien*, B. Tafelteil, München, 1962, pl. 29/18a.

aparţinut imperiului bizantin în secolele VI şi VII e.n.[11]. În ceea ce priveşte masca umană, ea trebuie urmărită şi pe unele catarame bizantine din secolul al VII-lea e.n.[12].

Ţinînd seama de caracteristicile şi analogiile arătate, fibula de la Ferigile poate fi socotită ca o variantă în evoluţia fibulelor de tip Veţel-Diergard-Köfler-Coşoveni şi aparţine ultimelor două decenii ale secolului al VII-lea e.n.[13] sau poate chiar primei jumătăţi a secolului al VII-lea, dacă o putem considera ca o formă intermediară între tipul cu placa piciorului în formă de liră de la Gîmbaş şi tipul Veţel-Diergard-Coşoveni.

Asupra originii, evoluţiei şi vehiculaţiei acestor podoabe au apărut, în linii generale, o serie de teorii, dintre care trei domină cadrul discuţiilor şi anume: teoria slavistă[14], germană [15] şi romano-bizantină[16]. Pentru fibulele cu mască umană, în grupa cărora se încadrează şi exemplarul de la Ferigile, ipotezele formulate sînt în parte de acord asupra provenienţei lor din atelierele de orfevrărie bizantină[17] şi sînt creaţii ale imperiului, constituind atunci o preferinţă a lumii „barbare"[18].

În ceea ce priveşte apartenenţa etnică a acestor podoabe descoperite în ultimii ani în nordul Olteniei, este de menţionat faptul că aceste fibule n-au fost descoperite în morminte sau complexe avaro-slave, ci în puncte izolate sau în apropiere de aşezări autohtone. Aceste aşezări rurale din secolele V—VIII e.n., ce sînt atribuite populaţiei romanizate, au fost descoperite în ultimii ani în numeroase puncte arheologice din nordul[19] şi sudul Olteniei[20]. S-a constatat că localnicii menţineau încă legături economico-politice cu imperiul şi după marea invazie hunică, iar în timpul incursiunilor avaro-slave din Cîmpia Pannonică spre mirajul Bizanţului, se retrăgeau cu tot avutul.

Cercetările arheologice din ultimele decenii întreprinse în nordul Olteniei[21] confirmă ceea ce se ştie în general despre expansiunea imperiului bizantin la nord de fluviu sub Iustinian I.

În Oltenia dominaţia avarilor este puţin probabilă[22], iar cercetările arheologice şi numismatice atestă în secolele VI—VIII e.n. o populaţie romanică de rit creştin, dovedită prin prezenţa în necropola de la Obîrşia-

[11] A. Petre, SCIV, 16, 1965, 2, p. 281.

[12] *Ibidem*, p. 90; J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts*, p. 41, pl. 6/7.

[13] Maria Comşa, *op. cit.*, p. 263, n. 19.

[14] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*; B. A. Rîbacov, *Remeslo drevnei Rusi*, Moscova, 1948; idem, SA, 17, 1953, p. 23—104; Maria Comşa, *Istoria României*, I, 1960, p. 735 şi urm.

[15] H. Kühn, *Das Problem der Masurgermanischen Fibeln in Ostpreussen*, Documenta Arhaeologica, Bonn, 1956, p. 79—108.

[16] I. Nestor, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 429—449; A. Petre, SCIV, 16, 1965, 1, p. 67—91; 2, p. 275—289; *ibidem*, 17, 1966, 2, p. 254—276.

[17] I. Nestor, C. S. Nicolăescu-Plopşor, Germania, 22, 1938, p. 40; J. Werner, *op. cit.*, p. 157; idem, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts*, p. 41.

[18] A. Petre, *op. cit.*, p. 271.

[19] Gh. Petre, ms.

[20] Oct. Toropu şi O. Stoica, Dacia, N.S., 15, 1972, p. 163 şi urm.

[21] Gh. Petre, Descoperiri inedite: ceramică, monedă de aur de la Iustinian, în apropiere de Buridava, precum şi o fibulă cu cap de pasăre din secolul al VI-lea e.n.

[22] *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 731.

Olt a unei serii de elemente creştine, printre care inele şi cercei cu granulaţii[23], iar cele considerate specifice avare pot fi explicate prin pătrunderea în acest spaţiu a influenţelor venite de la Dunărea de Jos spre Transilvania, pe valea Oltului[24]. Este semnificativ şi faptul că fibula digitată de la Fărcaşele, datată în secolul al VII-lea e.n., conţine elemente ornamentale folosite larg în decoraţia romano-bizantină[25].

În acest context credem că se pot încadra unele descoperiri de podoabe de pe teritoriul Olteniei în timpul migraţiilor din secolele VI—VII e.n., printre care şi fibula digitată de la Ferigile.

UNE FIBULE DIGITÉE DU NORD DE L'OLTÉNIE

RÉSUMÉ

Les auteurs publient une fibule « digitée » avec masque humain, découverte à un endroit de la Petite Valachie (Olténie) vierge de traces archéologiques contemporaines de cette trouvaille.

Il s'agit d'une pièce en bronze, longue de dix centimètres, ornée d'un motif pseudo-granulé propre à la technique byzantine. C'est un exemplaire bien conservé, qu'on peut considérer comme une variante appartenant à l'une des étapes d'évolution des fibules à la plaque en forme de lyre et de celles de type Vetzel-Diergard-Köfler-Coşoveni. Elle doit se dater des deux-dernières décennies du VIIe siècle de n.è., si non même de la première moitié de ce siècle. Au point de vue de son appartenance ethnique, elle a été attribuée à la population romanisée présente du Ve—VIIIe siècles de n.è. dans maints sites archéologiques de la région.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Ferigile. a, b fibule digitée.

---

[23] Oct. Toropu şi O. Stoica, *op. cit.*, p. 179.
[24] *Ibidem*, p. 187.
[25] Marin Nica, SCIV, 21, 1970, 2, p. 329.

AL XV-LEA COLOCVIU AL SOCIETĂŢII „MIHAI EMINESCU" DIN FREIBURG I. BR. CU TEMA: „ROMÂNII ŞI MAREA"

Între 22 şi 28 septembrie 1975 s-au desfăşurat la Mangalia-Nord lucrările celui de-al XV-lea colocviu al Societăţii „Mihai Eminescu" din Freiburg (R. F. Germania) cu tema „Românii şi marea". Colocviul a fost organizat de Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi, Universitatea „Albert Ludwig" din Freiburg şi Muzeul de arheologie din Constanţa. În afară de specialiştii români şi germani, la lucrări au participat cercetători din Polonia, Grecia, Italia, Austria şi Iugoslavia. Din numărul total de 102 participanţi peste 60 au prezentat comunicări de un deosebit interes ştiinţific.

În şedinţa de deschidere a lucrărilor au vorbit: prof. dr. Mihai Todosia, rectorul Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi, prof. dr. Paul Miron de la Universitatea din Freiburg, prof. dr. doc. Zoe Dumitrescu-Buşulenga din partea Uniunii scriitorilor din R. S. România. În aceeaşi şedinţă, acad. C. C. Giurescu şi prof. dr. doc. Radu Vulpe au prezentat comunicările *Continuitatea romană şi românească în lumina toponimiei* şi, respectiv, *Românii şi marea*.

Lucrările s-au desfăşurat în cadrul a două secţii: 1. *Arheologie şi istorie*; 2. *Limbă, folclor şi artă*. Din rîndul comunicărilor secţiei de arheologie şi istorie s-au remarcat mai cu seamă cele referitoare la epoca medievală. În acest sens de o atenţie aparte s-au bucurat următoarele comunicări: *Rolul ţinuturilor dunărene în relaţiile cu Bizanţul şi Orientul Apropiat în secolele X—XIII"* (Corina Nicolescu); *Contacte economice bizantine la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XIII-lea* (Stelian Brezeanu); *Românii dintre Dunăre şi Marea Neagră în secolele X—XIV* (Const. Cihodaru); *Rolul internaţional al Dobrogei în vremea lui Dobrotici şi Mircea cel Bătrîn* (Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru); *Aspecte din istoria politică a regiunii dintre Dunăre şi Marea Neagră în secolele XIII—XIV* (Victor Spinei); *Monedele Ţării Româneşti şi ale Moldovei la Dunărea de Jos şi la Marea Neagră* (Octavian Iliescu); *Stăpînirea română în Dobrogea de la sfîrşitul secolului al XV-lea* (Anca Ghiaţă).

În fiecare dintre aceste comunicări au fost prezentate date noi despre prezenţa şi rolul elementului etnic românesc în Dobrogea epocii medievale.

Din comunicarea lui Tudor Mateescu, *Populaţia românească a ţărmului dobrogean al Mării Negre în timpul stăpînirii otomane — secolele XVIII—XIX*, a rezultat cu vădită limpezime că în vremurile respective, românii constituiau populaţia creştină cea mai numeroasă din Dobrogea. La aceeaşi încheiere a ajuns şi cercetătorul ieşan Gemil Tahsin în comunicarea sa intitulată *Consideraţii demografice privitoare la regiunea centrală a Dobrogei la sfîrşitul secolului al XVII-lea, pe baza unor documente din arhivele turceşti.*

Nu mai puţin interesante au fost şi comunicările axate pe subiecte din antichitatea romană, ca acelea de pildă, semnate de Adrian Rădulescu, *Romanii la Tomis*, Radu Ocheşanu, *Pătrunderea monedelor romane în regiunile pontice*, şi Victor Bauman, *Martirium-ul de la Niculiţel.*

De un real interes s-au bucurat şi comunicările unor specialişti vest-germani ca: *Die Bedeutung der Bronzezeit Rumäniens für das Verständnis der Bronzezeit Mitteleuropas*, semnată de Christian Strahm, *Kirchliches Leben und ekklesiastische Organisation in den ersten Jahrhunderten am Pontus Euxinus*, de Paul Wiertz, şi *Methodologische Fragen in der provinzialrömischen Archäologie*, semnată de Sabina Rieckhoff.

Felul în care au fost prezentate comunicările, discuţiile purtate pe marginea lor, interesul manifestat de participanţi în urmărirea tuturor aspectelor ce se degajă din tema colocviului au asigurat întîlnirii ştiinţifice de la Mangalia-Nord un succes deplin.

Participanţii la coloviu au vizitat obiectivele arheologice de la Adamclisi, Histria şi Niculiţel.

Petre Diaconu

AMÁLIA MOZSOLICS, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi*, mit 18 Abbildungen (davon 9 Karten) und 112 Tafeln; mit einem Beitrag von Eduard Sangmeister, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973, 364 p.

Volumul de față, consacrat descoperirilor din perioada a IV-a a epocii bronzului din regiunea Dunării de mijloc, continuă publicarea, de către A. Mozsolics, a descoperirilor de bronz și aur, aparținînd celor două „orizonturi" precedente, Hajdúsámson și Kosziderpadlás (*Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás.* Mit einem Anhang von Franz Schubert und Eckehart Schubert, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 280 p.; *Goldfunde des Depothorizontes von Hajdúsámson*, 46—47, BRGK, 1965—1966, p. 1—62).

Primul capitol (*Introducere*, p. 9—11) este consacrat în bună parte metodelor și principiilor care au stat la baza elaborării acestei lucrări. a) Stabilirea condițiilor de descoperire și a unității depozitelor întîmpină serioase greutăți din cauza documentației extrem de lacunare, existente, mai ales asupra descoperirilor provenite din diferite colecții particulare. De multe ori chiar și o analiză fugitivă a pieselor face evidentă imposibilitatea apartenenței lor la același depozit. De asemenea, este greu de stabilit uneori, dacă anumite depozite (Aranyos, de pildă), păstrate numai parțial, aparțin orizontului discutat, sau unei perioade ulterioare. În sfîrșit, în cazul multor depozite este dificil de stabilit, dacă este vorba de unele piese de tradiție mai veche sau pur și simplu de obiecte moștenite din perioada precedentă. b) Separarea tipurilor și variantelor după orizonturi cronologice întîmpină, de asemenea, greutăți, deoarece unele tipuri de arme (topoarele de luptă cu disc și spin, de exemplu) sau podoabe au fost folosite timp îndelungat. c) Nici analiza asocierii tipurilor, care trebuia să ofere o interpretare statistică a compoziției depozitelor anumitor orizonturi, nu a dus la rezultatele scontate, multe descoperiri fiind numai parțial păstrate. Pe de altă parte, la analiza asocierii tipurilor trebuie să se aibă în vedere și particularitățile regionale, deoarece asocierea diferitelor tipuri este valabilă totdeauna numai pentru o arie geografică limitată. O oricît de evidentă asociere de tipuri, surprinsă în regiunea Tisei superioare, nu are, de exemplu, nici o valoare pentru Transdanubia. d) Analiza formelor și a ornamentației. În această perioadă decorul joacă un rol mult mai subordonat ca în faza precedentă, uneltele și armele fiind numai rareori ornamentate. Este posibilă totuși o analiză, din acest punct de vedere, a unor obiecte de podoabă, în special a brățărilor. O însemnătate mult mai mare prezintă, în schimb, analiza formelor permițînd unele considerații și asupra centrelor de producție. e) Cartarea tipurilor directoare (Leittypen). Stabilirea acestor tipuri a devenit foarte dificilă, depozitele din perioada studiată fiind mult diferențiate față de cele din etapa precedentă. În felul acesta, trebuie să se aibă în vedere în special asocierile de bază, de pildă apariția cea mai frecventă a anumitor tipuri de topoare împreună cu anumite tipuri de obiecte de podoabă. f) Compararea depozitelor cu descoperirile provenite din așezări și necropole este îngreunată de faptul că în perioada B.IV se cunoaște doar un număr redus de așezări, cele cu o bună stratigrafie lipsind cu totul. Unele rezultate au putut fi obținute totuși prin studierea tiparelor de turnare, descoperite în diferite așezări. Compararea cu materialul mormintelor oferă posibilități mult mai bune, dar, pe de o parte, depozitele ale căror vase s-au păstrat sînt foarte rare, iar pe de altă parte, nu sînt prea numeroase nici mormintele cu inventar metalic. De asemenea numai rareori avem la dispoziție publicații bune asupra acestor descoperiri.

În capitolele următoare (II—VIII) sînt discutate diferitele tipuri ale obiectelor de bronz (arme, p. 12—35; unelte, p. 36—47; obiecte de podoabă, p. 48—72; piese de harnașament, p. 73—76; vase, p. 77—78) și de aur (p. 90—101, precum și unele aspecte ale prelucrării bronzului (materia primă, tiparele și procedeele de turnare, atelierele, problema verigilor și brățărilor de o anumită greutate, p. 79—89). Prima parte a lucrării, în care descoperirile sînt prezentate pe tipuri, este completată de un substanțial catalog (cap. X, p. 116—214, la care se adaugă cele 112 planșe) în care sînt cuprinse, în ordine alfabetică, descoperirile de bronz și de aur, aparținînd perioadei B.IV din regiunea Dunării de mijloc,

precum şi depozitele ieşite la iveală în afara arcului Carpaţilor, dar corespunzînd, după părerea autoarei, orizontului Ópályi. Lucrarea se încheie cu un studiu al profesorului E. Sangmeister de la universitatea din Freiburg, prezentînd rezultatele investigaţiilor spectralanalitice efectuate asupra bronzurilor orizontului Ópályi (p. 215—249).

Concluziile autoarei sînt expuse în cap. IX (*Apartenenţa culturală şi cronologia depozitelor perioadei B.IV*, p. 102—115). Trecînd în revistă cercetările din ultimii ani, A. Mozsolics subliniază, printre altele, importanţa studiilor consacrate anumitor tipuri de obiecte (săbii, inele de buclă, topoare de luptă cu disc), semnate de A. Alexandrescu (Dacia, NS, 10, 1966, p. 117—189), Eugenia Zaharia (Dacia, NS, 3, 1959, p. 103—134) şi A. Vulpe (SCIV, 20, 1969, 1, p. 191). *Äxte und Beile in Rumänien*, apărut după încheierea lucrării, nu a putut fi luat în consideraţie decît la redactarea catalogului). În rîndul lucrărilor de un caracter mai general, privind descoperirile de bronz şi de aur din spaţiul carpato-dunărean, autoarea scoate în evidenţă studiile lui D. Popescu (Materiale, 2, 1956, p. 196—250); M. Petrescu-Dîmboviţa (ArhMold, 2—3, 1964, p. 251—272) şi M. Rusu (Dacia, NS, 7, 1963, p. 177—210). În legătură cu această lucrare din urmă, A. Mozsolics nu este de acord cu atribuirea unor depozite din seria Uriu-Domăneşti etapei tîrzii a culturii Wietenberg sau fazei Otomani III, considerîndu-le nu contemporane, ci anterioare culturilor Noua şi Suciu de Sus.

Ca şi în alte lucrări, autoarea militează pentru o cronologie proprie a epocii bronzului din bazinul Dunării de mijloc, bazată pe realităţile evoluţiei culturilor locale. Ea critică astfel atît aplicarea „dogmatică" a sistemului lui H. Müller-Karpe şi a noţiunilor de *Urnenfelderzeit* şi *Urnenfelderkultur*, cît şi încercarea unor specialişti străini de a cuprinde descoperirile din Ungaria, exclusiv pe baza datelor culese din literatură, în diferite sisteme cronologice. Necunoaşterea temeinică a documentaţiei arheologice a dus, în aceste cazuri (V. Milojcic, Germania, 37, 1959, p. 62—86; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968), la datări eronate şi concluzii vulnerabile.

Aplicînd metodele expuse în introducere, A. Mozsolics consideră că după orizontul Koszider, în faza a IV-a a epocii bronzului, se succed două grupe de depozite de bronzuri, însoţite şi de descoperiri de aur: Forró (B. IV a) şi Ópályi (B. IV b). Prima grupă are o arie limitată la colţul nord-estic al bazinului carpatic (cf. fig. 16), cea de-a doua fiind, în schimb, răspîndită în toată jumătatea răsăriteană a aceluiaşi spaţiu (cf. fig. 17—18).

Datorită, în special, lipsei aşezărilor stratigrafice, în momentul de faţă este greu de stabilit, în ce fază a culturilor perioadei B.IV au fost ascunse depozitele discutate. Se poate considera totuşi că depozitele de tip Forró aparţin etapelor tîrzii ale culturii mormintelor tumulare „curate", precum şi ale grupelor locale contemporane (Piliny, Egyek). Ascunderea depozitelor de tip Forró a avut loc, în împrejurări istorice încă necunoscute, la sfîrşitul culturilor menţionate, moment ce corespunde, în teritoriile germane de sud, cu sfîrşitul etapei Reinecke C, iar în Europa de nord, cu faza Montelius II. Este interesant de remarcat că atît în Bavaria, cît şi în Scandinavia, descoperirile din această perioadă nu sînt prea numeroase, fenomen ce caracterizează deopotrivă şi grupa de tip Forró.

Depozitele orizontului Ópályi sînt atribuite purtătorilor culturii Berkesz-Demecser şi Suciu de Sus (faza tîrzie) din nord-estul Ungariei, nord-vestul României şi Ucraina transcarpatică, precum şi fazei mai recente a culturii Noua din unele regiuni ale Transilvaniei. În legătură cu primele două culturi, menţionate mai sus, autoarea este de părere că sînt contemporane, interpătrunzîndu-se în zona de contact a ariilor lor de răspîndire (cf. şi T. Bader, SCIV, 23, 1972, 4, p. 531—532) şi se întreabă chiar, dacă nu ar fi mai just să se vorbească de două tipuri de ceramică şi nu de două culturi de sine stătătoare. Cultura Otomani ca şi Wietenberg fiind încheiate, după părerea lui A. Mozsolics, încă la sfîrşitul fazei B. III, depozitul de la Otomani este considerat ca îngropat ulterior în aşezarea eponimă, deci nu ca făcînd parte din inventarul unei locuinţe din faza a III-a a culturii Otomani, cum înclină a crede I. Ordentlich (ActaMN, 5, 1968, p. 402—404). În felul acesta, concepţia autoarei se opune acelor concluzii, potrivit cărora depozitele de tip Uriu-Domăneşti (Dragomireşti), corespunzînd orizontului Ópályi, aparţineau nu numai purtătorilor culturii Suciu de Sus şi Noua, ci şi acelora ai fazei tîrzii a culturii Otomani şi Wietenberg (cf., de pildă, M. Petrescu-Dîmboviţa, *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Praga, 1970, p. 685). Pentru soluţionarea convingătoare a acestei probleme de mult controversate ar fi de dorit, credem, conturarea mai precisă a fazelor finale ale celor două culturi din urmă, precum şi publicarea detaliată a descoperirilor ce le aparţin (cf. şi A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 598, n. 165).

Este interesant de remarcat şi faptul că A. Mozsolics include în orizontul Ópályi o serie de depozite din Ungaria de nord şi Slovacia de sud-est (Abaújszántó, Hostice, Rimavska Sobota, Tiszaszederkény etc.), în-

globate de T. Kemenczei în grupul de tip Rimavska Sobota (Rimaszombat), atribuit culturii Piliny recente și considerat ca fiind ascuns în prima etapă a fazei Ha A, din cauza unor atacuri dinspre nord și est (ÉvkMiskolc, 5, 1965, p. 105—175). Indiferent de datarea acestor depozite, avînd în vedere răspîndirea lor în regiunea cuprinsă între Ipoly și Bodrog, respectiv Tisa (cf. fig. 17—18), deci după cunoștințele noastre în afara ariei culturii Berkesz-Demecser și Suciu de Sus (cf. N. Kalicz, ArchÉrt, 87, 1960, 1, fig. 5), într-o zonă locuită în perioada B.D și Ha A_1, de purtătorii culturii Piliny recente (cf. T. Kemenczei, *op. cit.*), descoperirile în discuție ar trebui atribuite mai degrabă acestei culturi din urmă.

Sincronizarea orizontului Ópályi cu descoperirile din spațiul extracarpatic este asigurată prin prezența acului cu protuberanțe atît în depozitele și mormintele din Ungaria de nord-est (Ópályi, Nyírkarász-Gyulaháza), cît și în cele din Moldova, R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană, atribuite complexului Noua-Sabatinovka.

În jumătatea vestică a bazinului carpatic (Transdanubia, Slovacia de vest, Austria inferioară) orizontului Ópályi îi corespunde, după părerea autoarei, faza cea mai recentă a culturii mormintelor tumulare (Bakonyszücs, Caka, Mauer), denumită de J. Paulik, cultura Caka. Această contemporaneitate trebuie însă considerată doar parțială, avînd în vedere faptul că în acest spațiu evoluția fazei recente a culturii mormintelor tumulare („Weiterlebende Hügelgräberkultur"), respectiv cea a culturii Caka („entwickelte Caka-Kultur") se prelungește pînă în prima jumătate a perioadei Ha A, fiind urmată de faza mai veche a culturii Vál, respectiv Velatice-Baierdorf (cf. F. Höszegi, ActaArchHung, 12, 1960, p. 136—155, 176—186; idem, Budapest Régiségei, 20, 1963, p. 12—16; J. Paulik, SlovArch, 11, 1963, 2, p. 334—336; É. F. Petres, Atti del VI Congr. Int. delle Sci. Preist. e Protoist., 2, Firenze, 1965, p. 434—435).

Ascunderea depozitelor de tip Ópályi corespunde, în teritoriile germane de nord și în Scandinavia, cu momentul trecerii de la faza Montelius II la III, iar în teritoriile germane de sud cu o perioadă ce urmează după etapa Reinecke C, dar se situează înainte de orizontul Riegsee. În felul acesta, etapa B.IV b (orizontul Ópályi) poate fi paralelizată cu prima jumătate a perioadei B.D., după cronologia lui P. Reinecke.

Cronologia absolută a orizontului Ópályi este stabilită pe baza legăturilor cu lumea egeeană. Avînd drept puncte de sprijin mai ales anumite tipuri de săbii (Sprockhoff IIa, Nenzingen), A. Mozsolics sincronizează perioada B.IVb cu Helladicul Tîrziu IIIC, considerînd că orizontul Ópályi trebuie datat cel mai devreme la sfîrșitul secolului al XIII-lea î.e.n. sau mai degrabă, în jurul anului 1200 sau poate, chiar după această dată.

Următorul orizont de depozite, caracterizat prin săbii de tip Riegsee (Aranyos, Napkor-Piripucpuszta, Uioara, Pecica etc.) și atribuit deja culturii Gáva, este datat pe baza acelorași legături, în a doua jumătate a secolului al XII-lea î.e.n., sau chiar în jurul anului 1100. Acest nou „orizont" va constitui însă, probabil, obiectul unei alte monografii semnate de A. Mozsolics, pe care o așteptăm cu același interes cu care am întîmpinat prezentul volum, lucrare de referință indispensabilă oricărui cercetător, care se ocupă de istoria epocii bronzului din spațiul carpato-danubian.

A. László

FRITZ SCHACHERMEYR, *Forschungen und Betrachtungen zur griechischen und römischen Geschichte, herausgegeben aus Anlass seines 80. Geburtstages*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974, VII-456 p.

Cum mi s-a întîmplat s-o spun cu alt prilej, o alternativă la imensele volume *in honorem* care în anii din urmă au ajuns să constituie o plagă nu numai pentru bibliografi, culegerile de scrieri mărunte ale unui învățat sărbătorit, pregătite de el însuși sau de unii elevi devotați persoanei și operei maestrului, sînt nu numai îndreptățite dar și binevenite, în măsura în care ne ajută să cunoaștem și să consultăm cu ușurință studii și note risipite de-a lungul unei vieți întregi în reviste și periodice anevoie accesibile. Acesta e cazul volumului a cărui apariție o semnalez, editat cu prilejul sărbătoririi a 80 de ani de viață ai lui Fritz Schachermeyr de Gertrud Laming, sub auspiciile unui comitet *ad-hoc* alcătuit din Hermann Vetters, Artur Betz, Hedwig Kenner și Ernst Kirsten.

În felul acesta sînt oferite publicului 25 de studii în cea mai mare parte publicate,

dar a căror listă include şi patru texte inedite — conferinţe şi lecţii inaugurale — cărora li se adaugă, cu titlu de introducere din partea autorului, paginile intitulate *Zur Methodik und Terminologie in meiner Geschichtsbetrachtung*. Cum era de aşteptat, cele mai multe capitole privesc istoria greacă şi, din vastul cîmp al acesteia, cele două perioade cărora de-a lungul întregii sale cariere autorul le-a consacrat o atenţie deosebită: perioadele arhaică şi elenistică (mai bine zis epoca lui Alexandru). Acestor două aspecte majore se adaugă şi unele scrieri ocazionale despre personaje şi evenimente din secolele V—IV î.e.n., precum şi două contribuţii privind istoria romană: *Die römisch-punischen Verträge* (1930) şi *Die gallische Katastrophe* (1929).

Ca să revenim însă la preocupările statornice ale învăţatului austriac, mi se pare util să semnalez reluarea în volum a cîtorva studii de o însemnătate deosebită, ca sinteza *Der Werdegang der griechischen Polis* (publicată în Diogenes, I, 1954), lunga şi substanţiala recenzie a cărţii lui Filippo Cassola, *La Ionia nel mondo miceneo* (apărută întîi în Gnomon, 1960), intervenţia în prelungita discuţie în jurul autenticităţii decretului din Troizen: *Die Themistokles—Stele und ihre Bedeutung für die Vorgeschichte der Schlacht von Salamis* (ÖJh., 46, 1961/3), două preţioase contribuţii la mai buna cunoaştere a tragediografilor Sofocle şi Euripide (*Sophocles und die perikleische Politik*, Wiener Studien, 79, 1960 şi *Die Familie des Euripides*, „Antidosis für Walter Kraus", 1972), în sfîrşit, fina analiză de texte din esseul *Das Perikles-Bild bei Thukydides* (Festschrift Stier — Antike und Universalgeschichte, 1972).

În legătură cu personalitatea şi vremea lui Alexandru sînt de semnalat studiile: *Alexander und die Gangesländer* (Festschrift Jax, 1955); *Die letzten Pläne Alexanders* (ÖJh., 41, 1954) şi *Das Ende des makedonischen Königshauses* (Klio, 16, 1920).

În sfîrşit, nu poate fi trecut cu vederea interesul unor expuneri de caracter general, prezentate în împrejurări mai mult sau mai puţin solemne, în legătură cu probleme de o deosebită semnificaţie pentru istoria antică îndeobşte. Din această categorie de texte sînt de amintit (pe lîngă esseul despre evoluţia statului-cetate grec, menţionat înainte), conferinţele: *Die grossen Zeitwenden am Beginn und am Ende des Altertums* (text inedit), *Sparta und Athen nach den Perserschlachten* (text inedit), *Die griechische Polis zur Zeit der frühen Klassik* (ActaAcad.Hung. 15, 1967), *Vornehmkeit und Geschäft im klassischen Altertum* (text inedit), *Vom Werden des Abendlandes* (Festrede zum Wiener Universitätsjubiläum, 1965), în sfîrşit: *Die schöpferische Persönlichkeit bei den Hellenen* (Almanach Akademie Wien, 1963).

Culegerea se încheie nu numai cu o bibliografie completă a scrierilor lui Fritz Schachermeyr pînă în 1973, întocmită de Gerhard Dobesch, dar şi cu cîteva pagini de *Nachträge und Berichtigungen* ale autorului cu privire la fiecare din studiile adunate în volum, de un deosebit interes, în măsura în care precizează poziţia actuală a învăţatului faţă de lucrările reeditate (unele foarte vechi, ca articolul *Das Ende des makedonischen Königshauses*, cel dintîi dintre multele publicate de Schachermeyr de-a lungul unei cariere ştiinţifice de o rară rodnicie).

În ansamblu, o culegere de o bogăţie neobişnuită, preţioasă pentru istoricii lumii vechi îndeobşte, dar mai ales pentru cei ai Greciei, din epoca arhaică pînă la cucerirea romană.

D. M. Pippidi

HORST WOLFGANG BÖHME, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, zwischen unterer Elbe und Loire*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 19, 1974, 384 p., 147 pl., 19 hărţi.

Desluşirea fenomenelor cultural-istorice şi etnice ale antichităţii tîrzii din regiunile de graniţă ale Imperiului roman a fost şi este una din preocupările majore ale specialiştilor, fie ei istorici sau arheologi. În acest efort permanent, ilustrat de contribuţiile însemnate ale unor istorici ca Andreas Alföldi, Ladislau Várády sau arheologi ca Joachim Werner sau Kurt Böhner[1], pentru a aminti numai cîteva din cele mai merituoase exemple, cartea lui H. W. Böhme este un nou punct de reper.

[1] A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin-Leipzig, 1924—1926; L. Várády, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, Budapesta, 1969; J. Werner, *Archaeologia Geographica*, 1, 1950, p. 23—32, reeditare în F. Petri, *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur in Frankreich* (Wege der Forschung, 49, 1973), p. 285—325; K. Böhner, *Zur historischen Interpretation der sogenannten Laetengräber*, Jahrb. RGZM, 10, 1963, p. 139—167.

Zona de investigaţie cuprinde o fişie de pămînt mărginită la nord de Marea Nordului, de cursul inferior al Elbei la est, de Loira la vest şi de masivul european central la sud. Această vastă arie geografică este împărţită de Rin — graniţa imperiului în antichitatea tîrzie — în două subzonc.

Alegerea acestei zone de lucru largi va avea o importanţă decisivă în elucidarea problemelor legate de orizontul de necropole, care apare în Galia de nord şi Belgica, odată cu a doua jumătate a secolului al IV-lea, şi a cărui descifrare culturală, istorică şi etnică reprezintă de fapt problema centrală a lucrării.

Abordînd astfel în mod necesar un evantai larg de probleme, pe care încearcă să le deslușească cu ajutorul unei metodologii moderne, autorul reuşeşte să ne ofere o imagine, din punctul de vedere al materialului arheologic, pe care ,,numai descoperiri sau cercetări noi de teren o vor putea modifica'' pentru a cita cuvintele lui J. Werner, editorul lucrării.

Lucrarea, apărută în două volume (text şi planşe), este alcătuită în cadrul a patru mari capitole: 1. Materialul arheologic. 2. Cronologie şi istorie etnică. 2. Catalogul descoperirilor. 4. Liste de descoperiri şi ale principalelor lucrări citate.

Fără să insistăm asupra ultimelor două capitole ne mulţumim numai să subliniem încă o dată necesitatea deosebită a catalogului descoperirilor, a listelor de descoperiri şi a modului de ilustrare pe complexe care, sînt de o însemnătate capitală.

Materialul arheologic (p. 7—155) reprezintă cel mai larg capitol al lucrării. Antichităţile analizate sînt prezentate grupate pe categorii specifice: antichităţi caracteristice mormintelor de femei, antichităţi caracteristice mormintelor de bărbaţi şi antichităţi ce apar în ambele grupuri de morminte. În cadrul fiecărei categorii se insistă mai ales asupra antichităţilor mai importante: garnituri de centură şi arme în mormintele de bărbaţi, fibule în mormintele de femei. Se stabilesc apoi, plecînd de la criterii tipologice, serii tipologice, care sînt ancorate în timp cu ajutorul descoperirilor datate prin monede. Pe baza acestor serii tipologice se alcătuieşte tabloul relaţiilor combinatorice al tuturor seriilor, ce permite încadrarea cronologică şi a acelor serii ce nu sînt datate prin monede. Rezultatul acestui efort se concretizează pentru fibule în trei grupuri cronologice (fig. 10). Din păcate la antichităţile provenite din mormintele de femei, tabloul relaţiilor combinatorice, din care rezultă cronologia acestor obiecte, a fost făcut numai pentru o singură, este adevărat cea mai importantă piesă de inventar: fibula. Ar fi fost foarte sugestivă încercarea alcătuirii sistemului combinatoric al *tuturor pieselor de inventar*. S-ar fi putut astfel ajunge la încheieri interesante asupra evoluţiei acestor piese.

Tabelul sintetic de la fig. 51—52 încearcă să pună în concordanţă diferitele categorii de obiecte în cadrul intervalelor cronologice stabilite: 1. —330—400; 2. —380—420; 3. —400—450, sfîrşitul secolului al V-lea.

Sistemul de prezentare folosit exclude însă conturarea perioadelor de interferenţă şi ne împiedică să avem o imagine limpede a evoluţiei întregului repertoriu tipologic.

Desigur aceste observaţii metodologice nu ştirbesc cu nimic valoarea deosebită a investigaţiei, ale cărei rezultate sînt, după cum se va arăta mai departe, deosebit de valoroase. Pe de altă parte alcătuirea unor sisteme combinatorice ale tuturor pieselor pe o arie aşa de vastă întîmpină dificultăţi serioase şi poate să nu ducă în anumite cazuri la rezultate îmbucurătoare.

În partea de valorificare a materialului arheologic, un prim capitol este reprezentat de considerentele pe marginea portului şi a armamentului (p. 158—166). O sintetizare a acestei investigaţii este ilustrată de tabelul de la fig. 53 unde sînt prezentate schematic principalele elemente ale portului feminin din regiunea de lucru. Ar fi fost foarte interesant dacă, pe baza elementelor de port existente, s-ar fi încercat alcătuirea unor tablouri combinatorice ale elementelor de port. Fără să avem certitudinea că rezultatele ar fi fost pozitive, se poate totuşi preconiza că în felul acesta s-ar fi putut ajunge la depistarea unor anumite reguli de port specifice, cu o anumită grupare geografică, valabile atît pentru mormintele de bărbaţi cît şi pentru cele de femei.

În legătură cu depunerea armelor în morminte, comparaţia statistică cu mormintele din dreapta (Barbaricum) şi din stînga (Imperiu) Rinului, permite formularea unor încheieri interesante. Pe baza acestei comparaţii statistice se demonstrează că obiceiul de a depune armele în morminte este mult mai răspîndit, la această vreme, în stînga Rinului (Imperiu) decît în dreapta lui. Împrejurarea se explică, după opinia autorului cu care sîntem perfect de acord, prin dezvoltarea acestui obicei de către germanii noi veniţi în imperiu care găseau astfel o modalitate să-şi manifeste şi pe acest plan, ,,războinicia'' (Kriegertum) şi statutul lor juridic deosebit de cel al restului populaţiei. De la aceşti germanici obiceiul se va răspîndi şi în dreapta Rinului devenind un element caracteristic al epocii merovingiene.

Concluziile la care ajunge la acest punct al investigaţiei sale permit autorului abordarea unor probleme mai generale cum sînt

cele legate de tipul sau structura necropolelor, şi pe această bază a problemelor de structură etnică în Galia de nord şi Belgica (p. 166—187).

În acest context una dintre cele mai dificile probleme este desigur aceea a depistării populaţiei autohtone galo-romane. Atribuirea mormintelor cu arme sau cele cu fibule populaţiei de origine germanică este un fapt acceptat de cercetarea arheologică actuală. Problema se pune pentru mormintele fără arme, dar care conţin obiecte de inventar de factură romană (ceramică, sticlărie, piepteni etc.). Poate lipsa armelor şi a fibulelor din aceste morminte să reprezinte un criteriu de atribuire etnică *ex silentio*? Cu alte cuvinte, produsele de factură romană pot fi considerate elemente definitorii în atribuirea etnică sau poate prezenţa acestor produse să demonstreze un fenomen de aculturalizare a populaţiilor noi venite, aşa cum înclină să creadă autorul?

Răspunsul la aceste întrebări este greu de dat. Problema identificării etnice pe cale arheologică devine în aceste condiţii extrem de dificilă. Desigur un fenomen de aculturalizare nu este exclus. Însă ni se pare mai logic ca aceste morminte să fie atribuite populaţiei autohtone galo-romane căci astfel cum se explică în aceeaşi necropolă prezenţa acestor obiecte în morminte care nu au piese de factură germanică în timp ce alături există morminte cu asemenea piese, *nota bene* toate din aceeaşi epocă.

Conştient de aceste dificultăţi autorul încearcă mai întîi să separe morminte ce pot fi atribuite cu destulă certitudine germanicilor. Din acest punct de vedere, pe lîngă mormintele cu arme sau cu fibule, mormintele care conţin foarfeci, găleţi de lemn, piepteni triunghiulari, catarame de fier, fusaiole, care documentează un obicei legat de depunerea ofrandelor larg răspîndit în dreapta Rinului (Barbaricum), sînt atribuite tot populaţiei germanice, dar numai atunci cînd aceste obiecte de ofrandă apar în necropole caracterizate prin morminte cu arme sau fibule. Pe de altă parte nu sînt aceste morminte o dovadă împotriva acelui fenomen de aculturalizare sugerat de autor? Pornind de la aceste rezultate se trece apoi la analiza structurii interne a necropolelor, care după poziţia lor topografică sînt împărţite în necropole de aşezări urbane, rurale sau militare.

Necropole ale aşezărilor urbane (ex. necropole de la Vermand, anticul *Civitas Vermandorum*).

Analiza internă a necropolei demonstrează că mormintele sigur germanice, adică cele cu arme sau fibule, răspîndite pe toată suprafaţa necropolei reprezintă 20% din populaţia necropolei. Asupra celorlalţi 80% autorul nu insistă în mod deosebit. Însă dacă ţinem seama că un număr de morminte sînt orientate est-vest, că în partea de răsărit au apărut mai ales morminte fără inventar, din care cauză săpăturile au fost *întrerupte* în acest sector, că există morminte, dintre care două bogate, dar care *nu conţin* antichităţi germanice, atunci existenţa populaţiei autohtone galo-romane trebuie să fie luată în considerare.

Desigur un răspuns *pro* sau *contra* va putea fi dat numai de o analiză minuţioasă a acestor categorii de necropole, care să ţină seama pe lîngă tipologie şi de caracteristicile obiceiurilor de înmormintare (Bestattungssitten) sau de cele legate de depunerea ofrandelor în morminte (Beigabensitten) şi implicit de regulile de port (Trachtsitten).

Necropole ale aşezărilor rurale (ex. necropolele de Abbeville-Homblières lîngă Saint Quentin, dép. Aisne; Vert-la-Gravelle, Cortrat, dép. Loiret etc.). O structură internă deosebită o oglindeşte necropola de la Abbeville. Spre deosebire de procentul mare de morminte cu arme, lipsesc mormintele cu fibule cu toate că există morminte bogate de femei.

Pe de altă parte mormintele definite ca sigur germanice sînt în vădită minoritate faţă de celelalte morminte asupra cărora autorul nu se pronunţă în mod hotărît (fig. 63). Sînt greu de atribuit toate celelalte morminte populaţiei romanice. Pot fi luate în considerare şi anumite reguli de port intergermanice deosebite sau poate chiar şi un fenomen de aculturalizare, cum înclină să creadă autorul.

În alte necropole, ex. Vert-la-Gravelle, procentajul este invers: faţă de un număr redus de morminte de luptători există un număr mare de morminte de femei.

Fără să mai amintim şi alte cazuri mai mult sau mai puţin specifice, trebuie arătat că în *toate aceste necropole*, pe lîngă morminte sărace sau bogate — indicii ale unor diferenţieri sociale intergermanice — se detaşează un grup de morminte a căror trăsătură comună este lipsa obiceiului depunerii ofrandelor. Aceste morminte autorul este înclinat să le atribuie populaţiei romanice.

Pe lîngă acestea mai există şi grupul de morminte care nu conţin obiecte de factură germanică dar în care apare obiceiul depunerii ofrandelor în morminte. Rămîne o sarcină a cercetării viitoare de a se pronunţa în ceea ce priveşte atribuirea lor romanicilor sau germanicilor, deşi autorul înclină să le atribuie ultimei categorii etnice, din motive schiţate de noi mai sus.

Necropolele din preajma aşezărilor militare (ex. grupa Furfooz din Ardenii belgieni)

sînt caracterizate mai ales printr-un procent mare de morminte de luptători.

Toate necropolele amintite își încetează evoluția în jurul anului 400 sau în decursul primei jumătăți a secolului al V-lea. Există însă un grup de necropole care sînt folosite pînă în secolele V—VI (ex. Samson lîngă Namur, Caranda lîngă Cierges, dép. Aisne, Fel. dép. Orne, Maule dép. Yvelines, Rhenen în Olanda).

Dacă problema identificării în fazele timpurii ale necropolelor a faciesului germanic poate fi considerată ca satisfăcător rezolvată, problema identificării etnice a populației romanice solicită, în stadiul actual al cercetării arheologice, noi și minuțioase investiții.

Oricum ar fi, aceste necropole care se întind pe o perioadă de cîteva secole, perioadă în care ia naștere, din punct de vedere funerar așa-numita civilizație a mormintelor în șiruri, oglindesc poate cel mai bine elementele a căror evoluție va duce la cristalizarea acestui cerc cultural, a cărui componentă etnică, pe lîngă cea germanică, este cea romanică deocamdată nu suficient de clar conturată.

Ultima categorie de descoperiri este reprezentată de mormintele individuale, morminte bogate cu arme care se grupează mai ales în regiunea cuprinsă de Loira, Somme și Maase.

Capitolul care urmează se referă la interpretarea hărților de descoperiri. Logic ar fi fost ca acest capitol, care reprezintă unul din temeiurile de bază în atribuirea orizontului de descoperiri funerare analizat germanicilor, să fi fost așezat înaintea capitolului în care se face analiza structurală a necropolelor.

În acest capitol, pe baza analizei răspîndirii tuturor categoriilor de descoperiri sau a elementelor pe port, se aduc dovezi concludente în ceea ce privește relațiile foarte strînse cu spațiul din dreapta Rinului pînă la Elba și implicit argumente convingătoare în atribuirea mormintelor cu arme (bărbați) sau cele cu fibule (femei) unor grupuri de germanici așezați în imperiu, al căror statut juridic va fi discutat apoi în capitolul final al lucrării unde se face în mod succint concordanța dintre izvoarele scrise și rezultatele cercetării arheologice.

Problema statutului juridic a celor înmormîntați în aceste necropole a fost soluționată de cercetarea din trecut în principal în trei feluri. Astfel după ipoteza J. Werner[2], aceste morminte trebuie atribuite unui grup de populație de origine germanică, care apare în izvoare sub numele de *laeti*. K. Böhner[3] pe de altă parte, vede în aceste morminte dovezi materiale ale unor germanici așezați cu statut de federați în imperiu începînd cu Iulian și Valentinian I, perioadă corespunzătoare apariției orizontului de necropole. Arheologi belgieni[4] în principal consideră că mormintele aparțin unei pături suprapuse din punct de vedere social, formată din galo-romani și germanici, fără să se poată face o delimitare a componentei germanice. Studiul lui H. W. Böhme reușește însă în mod convingător să definească această componentă germanică. În același timp, după o nouă verificare a informației scrise, autorul ajunge la concluzia că aceste necropole trebuie atribuite unor federați așezați în imperiu în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

În favoarea ipotezei sale H. W. Böhme aduce o serie de argumente sugestive dintre care ne mulțumim a aminti numai pe cele mai importante: 1. Strînsa înrudire tipologică a pieselor de inventar, în special a fibulelor, din stînga și dreapta Rinului. 2. Strînsa înrudire a regulilor de port din ambele zone geografice. 3. Poziția socială înaltă a celor înmormîntați, oglindită mai ales în garniturile de centură sau fibule cu butoni în formă de ceapă, ceea ce contravine cu tot ce se știe despre *laeti*, populație mai degrabă de origine modestă. 4. Prezența populației romanice subliniată, poate și din cauza stadiului cercetării, nu totdeauna cu destulă hotărîre de autor, exclude pe *laeti*. După cum reiese din informația scrisă, *laeti*-lor li se acordau teritorii întinse, *terrae laetica*, care erau separate de teritoriile locuite de populația romanică. În plus a existat din partea autorității imperiale o întreagă politică de izolare etnică, socială și geografică a acestei categorii etnice străine.

Fără a mai insista și asupra altor probleme interesante pe care le ridică cercetarea lui H. W. Böhme, încheiem această prezentare cu sublinierea contribuțiilor hotărîtoare aduse la soluționarea dificilelor probleme etnice și sociale ale imperiului tîrziu în apusul Europei.

Radu Harhoiu

---

[2] J. Werner, *op. cit.*, p. 23 și urm.

[3] K. Böhner, *op. cit.*, p. 139 și urm.

[4] J. Dohndt, S. J. de Laet, P. Hombert, L'Antiquité Classique, 17, 1948, p. 133 și urm.

EVANGELOS K. CHRYSOS, Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι (Bizanţul şi goţii. Contribuţie la politica externă a Bizanţului în secolul al IV-lea), Thessalonic, 1972, 188 p.

Volumul este de mare importanţă nu numai pentru cunoaşterea naturii relaţiilor dintre goţi şi Bizanţ, ci şi pentru istoria regiunilor de la Dunărea de Jos.

Chrysos K. Evangelos susţine că pacea din anul 332 constituie primul prilej de aplicare a principiului *foedus foederati*. În felul acesta, goţii au intrat într-o relaţie de autonomie subordonată, cum însuşi se exprimă Momsen, fapt care a atras după sine şi ,,colonizarea" lor în teritorii romane, ca de pildă, regiunea Dunării de Jos; în asemenea teritorii ei căpătau loturi de pămînt, iar cei recrutabili erau încorporaţi în armata romană de graniţă.

Referindu-se la Dacia Traiană, recucerită parţial de Constantin cel Mare, Chrysos K. Evangelos susţine că ea n-a fost înglobată în sistemul administrativ roman, pentru motivul că o astfel de măsură ar fi reclamat în chip necesar acordarea dreptului de cetăţenie goţilor în temeiul *Constituţiei Antoniniene*, ceea ce era însă nepotrivit stadiului de început al relaţiilor goto-bizantine.

Politica lui Valens a urmărit — susţine autorul — subordonarea totală a goţilor.

La p. 94—103 se descriu, pe scurt, războaiele lui Valens. În nota 3 de la p. 95, Chrysos K. Evangelos găseşte prilejul să facă unele consideraţii privind localizarea aşa-zisei Constantiniana Daphne (Vezi şi părerea noastră din Pontica, 4, 1975, p. 311—318, potrivit căreia Daphne (*nu* Constantiniana Daphne) se găsea la sud de Dunăre, poate acolo unde se află astăzi ruinele cetăţii de la Pîrjoaia, jud. Constanţa [1].

Chrysos K. Evangelos se opreşte pe larg asupra cauzelor — evident de natură economică — ale războiului bizantino-got. Aceste cauze îşi găsesc ecoul pînă şi într-o clauză a tratatului de pace încheiat la terminarea conflictului, clauză potrivit căreia goţilor li s-a permis să facă comerţ cu romanii numai prin două oraşe de la Dunăre (Themistios, Discursul X). Noi am mai avut prilejul (Pontica 4, 1975, p. 315—317) să arătăm că unul dintre aceste două oraşe trebuie să fi fost Sucidava scythică (azi Pîrjoaia) de pe malul drept al Dunării, situat la graniţa dintre Moesia Secunda şi Scythia Minor. Dealtfel, aici, la Pîrjoaia, s-au găsit peste 80 de plumburi comerciale, cele mai multe din a doua jumătate a secolului al IV-lea; ele provin de la baloturile cu mărfuri venite din oraşe ca Ypaipa, Edessa, Smyrna, Laodiceea etc., ce urmau să fie expediate în lumea gotică.

Un loc aparte (p. 112—123) este rezervat problemei creştinării goţilor şi a persecuţiei deslănţuite de Athanarich. Cercetătorul elen socoate că dintre toate ştirile referitoare la creştinismul goţilor cele ale scriitorului creştin, Sokrates, sînt cele mai precise.

În ce ne priveşte, credem că printre victimele persecuţiei lui Athanarich se numără şi martirii de la Niculiţel de lîngă Noviodunum, descoperiţi, după cum se ştie, de către V. Bauman (vezi Pontica, 5, 1972, p. 547—564). La timpul potrivit (SCIV, 24, 1973, 3, p. 633—641) am atras luarea aminte că Zotikos, Attalos, Kamasis şi Phillipos — căci acestea sînt numele martirilor de la Niculiţel — au fost omorîţi la nord de Dunăre în răstimpul dintre 369 şi 382.

În 377, goţii pătrund în masă în imperiu. Prin cele trei tratate de pace încheiate între anii 380 şi 382, ei au revenit la vechea relaţie de federaţi faţă de imperiu. Cu acest prilej, li s-au dat zone agricole, situate lîngă Dunăre, în apropiere de centrele urbane. În schimbul serviciilor aduse statului, goţii primeau acum stipendii (*annonae foederaticae*). Theodosius a dispus ca aceste stipendii să fie acordate fără nici o reţinere, spre deosebire de *annonae*-le limitaneilor din care comandanţii aveau dreptul să oprească a 12-a parte.

Procopius (*Despre războaie* VIII, 5), referindu-se la ,,ceilalţi soldaţi" ne indică atît cantitatea cît şi calitatea ,,pensiilor" goţilor.

---

[1] Tot aici este locul să atragem atenţia că *Vicus Carporum* (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 5) nu este numele unei localităţi, aşa cum se credea în general. Ammianus Marcellinus prin expresia *propre Carporum vicum* a vrut să marcheze ideea că armata lui Valens a iernat lîngă un oarecare sat al carpilor.

Plata era condiţionată de natura serviciilor. Întrucît statul îi socotea ca făcînd parte din armata de graniţă, el le-a fixat plata după sistemul salarizării ostaşilor romani, ceea ce înseamnă că aşezarea goţilor în Peninsula Balcanică avea înainte de toate, un caracter militar. Goţii au primit pămînt cu osebire în regiunile de graniţă, dar nu pentru că acesta ar fi fost părăsit, ci pentru că acolo se afla linia de apărare a statului.

În continuare, autorul dezbate probleme dintre cele mai importante: statutul juridic al goţilor din Tracia, participarea federaţilor goţi la războiul „Eugenius Maximus", poziţia lui Alarich în timpul campaniei contra lui Eugenius ş.a.

Noi am schiţat doar cîteva dintre ele, suficiente însă pentru a ilustra diapazonul larg al fenomenului gotic în Peninsula Balcanică şi implicaţiile lui.

Cartea lui Chrysos K. Evangelos se impune ca un studiu serios orientat corect şi documentat temeinic. Articularea cu bibliografia este armonioasă. Acestea sînt numai o parte a motivelor care ne îndeamnă să credem că de acum încolo lucrările privind istoria goţilor balcanici trebuie să ţină neapărat seama de contribuţia lui Chrysos K. Evangelos.

Petre Diaconu

N. BELDICEANU

(26 octombrie 1844—2 februarie 1896)

N. BELDICEANU

„Schliemann al nostru"

(Teohari Antonescu)

DE

CORNELIU N. MATEESCU

Au trecut 80 de ani de la moartea lui N. Beldiceanu.

Fiu de răzeşi din Preuţeştii Sucevei, importantă aşezare străveche, i-a fost dat să se ocupe şi cu trecutul îndepărtat al ţării. Profesor de istorie la Iaşi şi literat, colaborator la „Convorbiri literare" şi la alte publicaţii de seamă, N. Beldiceanu s-a impus în ultimele decade ale veacului trecut prin pasiunea cercetărilor arheologice, concentrînd toată puterea şi entuziasmul său pentru „desmormîntarea" staţiunilor neolitice din Moldova de Sus.

Meritul lui N. Beldiceanu în arheologia românească constă în săpăturile începute în 1885 la Cucuteni[1] (cu participarea lui D. Butculescu), la care mai tîrziu va asocia pe Gr. C. Buţureanu, săpături care au trezit un viu interes în ţară şi străinătate. Astfel, în 1889, la Congresul internaţional de antropologie şi arheologie preistorică ţinut la Paris, Gr. C. Buţureanu a prezentat o comunicare redactată aproape numai după materialul din colecţia lui N. Beldiceanu: *Note sur Coucouteni et plusieurs autres stations de la Moldavie du Nord*[2]. La congres Gr. C. Buţureanu a fost bine primit şi încurajat, mai ales, de Al. Odobescu şi A. de Quatrefages, preşedintele congresului.

Săpăturile efectuate de N. Beldiceanu în colaborare cu Gr. C. Buţureanu în mai multe aşezări (Rădăşeni, Preuţeşti, Basarabi, Belceşti etc.), la început pe cheltuiala lor, apoi cu sprijin oficial, arată pe N. Beldiceanu cu preocupări de metodă, căutînd să utilizeze şi date din ştiinţele ajutătoare, lucru mai puţin obişnuit la noi. Rezultatele acestor săpături, pe care le dirija N. Beldiceanu, au format obiectul mai multor dări de seamă preliminare, în vederea elaborării unei lucrări mai mari, de sinteză[3].

Modest şi îndatoritor, sărac, dar stimat şi iubit, N. Beldiceanu n-a cunoscut altă mulţumire în viaţă decît lumea visurilor de poet şi pasiunea pentru studiul trecutului. Legat de pămîntul strămoşesc şi de lucrătorii lui, închina, în 1893, truditorilor din Preuţeşti, un volum de *Doine*. În plină activitate şi putere de muncă, moartea l-a găsit la Iaşi prelucrîndu-şi comoara arheologică descoperită la Cucuteni.

Numele lui N. Beldiceanu se înscrie între precursorii arheologiei noastre. Sînt fapte ce nu trebuie lăsate uitării. *Suum cuique*...

---

[1] N. Beldiceanu, *Antichităţile de la Cucuteni, schiţă arheologică*, Iaşi, 1885, 9 p.

[2] *Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, Compte rendu de la dixième session à Paris 1889*, Paris, 1891, p. 299–307.

[3] Începută după moartea lui Beldiceanu de către Gr. C. Buţureanu: *Preistoria în România. Studiu de arheologie preistorică şi etnografie*, 1898 (ms. inedit, cu o nouă versiune neterminată şi un atlas de figuri în parte dispărute). Cf. I. A[ndrieşescu], RPAN, 1, 1937, 1, p. 17.

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ACMIT	—	*Anuarul Comisiunii monumentelor istorice.*
ActaArch-Hung	—	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AISC	—	*Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Napoca.
AO	—	Arhivele Olteniei, Craiova, L—XIX, 1922—1948.
Apulum	—	Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia.
ArhMold	—	*Arheologia Moldovei*, Bucureşti.
BSNR	—	Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum.*
CNA	—	Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.
DA	—	Ch. Daremberg-Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.*
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., 1957....
DissPann	—	*Dissertationes Pannonicae*, Budapesta.
DolgCluj	—	Dolgozatok — Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj-Napoca.
DolgSzeged	—	Dolgozatok — Arbeiten des Archäologischen Instituts der Universität Szeged.
ED	—	*Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena*, Bucureşti-Roma.
JRS	—	Journal of Roman Studies, London.
Közlemények Cluj	—	Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Erem és Régiségtárából.
Materiale	—	*Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti.
MIA	—	*Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR.*
NEH	—	Nouvelle Études d'Histoire.
NNM	—	Numismatic Notes and Monographs, New York.
OR[3]	—	D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1968.
PZ	—	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig-Berlin.
RE	—	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
Repertorium	—	M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Cluj, 1942.
RevMuz	—	Revista muzeelor, Bucureşti.
RESEE	—	Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti.
RGZM	—	Römisch-germanisches Zentral Museum, Mainz.
RIR	—	Revista istorică română, Bucureşti.
SA	—	Sovetskaja Archeologija, Moskva.
Sargetia	—	Sargetia. Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara.
SCIV=SCIVA	—	Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	—	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SRIR	—	Studii şi referate privind istoria României.
StMatSuceava	—	Studii şi materiale, Muzeul judeţean. Suceava.

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉATRE, MUSIQUE, CINÉMA
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ILEXIM, Serviciul export-import presă, Calea Griviţei nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011 226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * Materiale şi cercetări arheologice, vol. X, 1973, 369 p., 59 lei.
C. PREDA, Monedele geto-dacilor, 1973, 564 p., 62 lei.
C. PREDA, H. NUBAR, Histria, III, 1973, 259 p., 27 lei.
GH. BICHIR, Cultura carpică, 1973, 412 p., 50 lei.
LIGIA BÂRZU, Continuitatea elementului autohton în Transilvania (cimitirul 1 de la Bratei), 1973, 308 p., 7 pl., 32 lei.
I. I. RUSSU, Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123, 1974, 124 p., 5,75 lei.
SILVIA MARINESCU-BÎLCU, Cultura Precucuteni pe teritoriul României, 1974, 172 p., 32 lei.
EUGEN COMŞA, Istoria comunităţilor culturii Boian, 1974, 272 p., 34 pl., 37 lei.
D. BERCIU, Contribution à l'étude de l'art thraco-gète, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", XIII, 1974, 239 p., 19 lei.
SUZANA DOLINESCU-FERCHE, Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.
D. M. PIPPIDI (sub redacţia), Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972, 1974, 558 p., 74 pl., 50 lei.
D. TUDOR, Les ponts romains du Bas-Danube, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", 51, 1974, 176 p., 9 lei.
D. M. PIPPIDI, Scythica Minora. Recherches sur les colonies greques du littoral roumain de la Mer Noir, 1975, 314 p., 38 lei.
* * * Actes de la XIIe Conférence Internationale d'Études Classiques «EIRENE», Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972, 1975, 767 p., 55 lei.
Studii clasice, XVI, 1974, 415 p., 34 lei.
* * * Relations between the autochtonous population and the migratory populations on the territory of Romania, ,,Bibliotheca Historica Romaniae", monografii, XVI, 1975, 324 p., 30 lei.
DARDU NICOLĂESCU-PLOPŞOR şi WANDA WOLSKI, Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România, ,,Bibliotheca Anthropologica et Ethnologica Romaniae", I, 1975, 292 p., 23 lei.
* * * Arheologia Moldovei, VIII, 1975, 324 p., 45 lei.
Studii şi cercetări de numismatică, VI, 1975, 308 p., 40 lei.
IOAN I. RUSSU, Inscripţiile Daciei Romane, vol. I, 1975, 285 p., 31 lei.
ELENA BUSUIOC, Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (sec. XIV — mijlocul sec. XVI), 1975, 88 p., 62 fig., 29 lei.

SCIVA, tomul 27, nr. 1, Bucureşti, ian.—martie 1976, p. 1—134

I.P.I. 675

48 828

Lei 25